

Ph.D. ÉRTEKEZÉS

KÖRNYEZETVÉDELMI TERVEZÉS KISTÉRSÉGI

KÉRDÉSEI -

A DÉL-DUNÁNTÚL PÉLDÁJÁN

Kovács Bernadett

Pécs, 2003.

Ph.D. értekezés

KÖRNYEZETVÉDELMI TERVEZÉS KISTÉRSÉGI KÉRDÉSEI – A DÉL-DUNÁNTÚL PÉLDÁJÁN

Programvezető:
Dr. Tóth József egyetemi tanár

Témavezető:
Dr. Fodor István egyetemi tanár

Készítette:
Kovács Bernadett egyetemi tanársegéd

PTE TTK
Földtudományok Doktori Iskola

Pécs, 2003.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	1
2. CÉLKITŰZÉSEK	1
3. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK	2
4. KUTATÁSI MÓDSZEREK	6
5. A KISTÉRSÉG – FOGALOM, TÉRKATEGÓRIA ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZINT	8
5.1. A KISTÉRSÉG FOGALMA	8
5.2. A KISTÉRSÉG A TÉRBELI HIERARCHIÁBAN	10
5.3. KISTÉRSÉGEK A TÖRVÉNYEK ÉS JOGSZABÁLYOK TÜKRÉBEN	13
6. KISTÉRSÉGI TÁRSULÁSI FORMÁK ÉS DÉL-DUNÁNTÚLI JELLEGZETESSÉGÜK	16
6.1. A STATISZTIKAI KISTÉRSÉGEK	18
6.2. A TERÜLETFEJLESZTÉSI ÖNKORMÁNYZATI TÁRSULÁSOK	22
6.3. A VIDÉKFEJLESZTÉSI KISTÉRSÉGI (SAPARD)-TÁRSULÁSOK	25
6.4. A DÉL-DUNÁNTÚLI KISTÉRSÉGI TÁRSULÁSOK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE	27
7. KÖRNYEZETVÉDELMI TERVEZÉS HATÉKONYSÁGA A DÉL-DUNÁNTÚLI KISTÉRSÉGEKBEN	44
7.1. A DÉL-DUNÁNTÚLI KISTÉRSÉGEK KÖRNYEZETI ÁLLAPOTA	45
7.2. DÉL-DUNÁNTÚLI KISTÉRSÉGEK FEJLESZTÉSI PROGRAMJAINAK KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI	56
7.2.1. <i>A területfejlesztési tervek, koncepciók tartalmi és formai követelményei</i>	56
7.2.1.1. A területfejlesztés és a környezetvédelem kapcsolata a területfejlesztési programokban	59
7.2.1.2. Kistérségi fejlesztési tervek a Dél-Dunántúli régióban	61
7.2.2. <i>A kistérségi SAPARD-tervek</i>	101
7.2.2.1. A környezetvédelem megjelenése a vidékfejlesztési elképzelésekben	101
7.2.2.2. A SAPARD agrár- és vidékfejlesztési kistérségi programok környezetvédelmi vonatkozásai	106
7.3. A TERVEK ÉS A MEGVALÓSULT FELADATOK KAPCSOLATA	116
7.3.1. <i>Tervek és megvalósult feladatok közös környezetvédelmi elemei</i>	116
7.3.2. <i>A fejlesztési feladatok megvalósulását meghatározó támogatási rendszer</i>	146
7.3.2.1. Területfejlesztési célok megvalósításának forrásai	146
7.3.2.2. A vidékfejlesztés hazai forrásai és lehetőségei	147
7.3.2.3. Kedvezményezett térségek Dél-Dunántúlon	148
7.4. ESETTANULMÁNYOK	152
7.4.1. <i>Komló Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás</i>	153
7.4.2. <i>Szekszárd Megyei Jogú Város és a Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása</i>	158
7.4.3. <i>Kaposvár és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás</i>	161
8. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE	166
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	174
ÁBRAJEGYZÉK	175
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	176
IRODALOMJEGYZÉK	177

1. BEVEZETÉS

Környezetünk védelme az ember és környezete közötti harmonikus kapcsolat kialakítását, a környezet elemeinek és folyamatainak védelmét, a fenntartható fejlődés környezeti feltételeinek biztosítását jelenti. A természeti örökség, a környezeti értékek megőrzése, védelme, valamint minőségük javítása alapfeltétel az ökoszisztéma, az ember egészsége és életminősége szempontjából, mely nélkül nem tartható fenn az emberi tevékenység és a természet közötti harmónia.

A települések közötti együttműködés egyik fontos eleme és ösztönzője a környezet védelme, a települések szűkebb és tágabb környezetének tisztán tartása, az egészséges élet kialakításának helyi szintű megfogalmazása. A települések közvetlen környezetükkel, a szomszédos településekkel a kölcsönös egymásra hatások miatt együtt kell, hogy működjenek a környezetvédelmi célok elérésében. Ezeket a célokat a kistérségek fejlesztési programjaiban kell megfogalmazni.

A programok célja egyrészt, hogy a kistérségek önkormányzatai teljesítsék a környezetvédelmi és a területfejlesztési törvényekben előírt kötelezettségeiket, hogy szakmai alapokon nyugvó környezetpolitikát teremtsenek meg; másrészt, meg kell fogalmazniuk a térség környezetvédelmi problémáit, tervet kell készíteniük annak érdekében, hogy a környezeti problémáikat hogyan szeretnék megoldani annak érdekében, hogy azok ne csak tervek maradjanak.

2. CÉLKITŰZÉSEK

A dolgozat célja a környezetvédelmi tervezés hatékonyságának vizsgálata kistérségi szinten a Dél-Dunántúlon. Vizsgálja, hogy a kistérségekben mennyire érvényesül a környezetvédelem eszméje, melyek a környezetvédelmi fejlesztés jellemzői, lehetőségei. Vizsgálja, hogy a különböző típusú fejlesztési programok mennyire felelnek meg a környezetvédelem célkitűzéseinek, valamint a célok elérésben mennyire érvényesül a kistérségi-közösségi jelleg. A disszertáció, miután áttekinti a kistérség fogalmával, a tércategóriák rendszerében elfoglalt helyével kapcsolatos megközelítéseket, álláspontokat, törvényi szabályozásokat, az alábbi módon és sorrendben ad választ a feltett kérdésekre:

1. A jelenlegi zavaros kistérségi hálózaton belül feltárja az egyes lehatárolások jellemzőit, vizsgálja a kistérségi társulási formákat: a statisztikai kistérségeket, a területfejlesztési és az agrár- és vidékfejlesztési programok megírására szerveződött SAPARD-kistérségeket, létrejöttük körülményeit, a lehatárolás, kialakulásuk okait, dél-dunántúli jellemzőiket.

2. Elemzi a dél-dunántúli kistérségek környezeti állapotát, a főbb környezeti problémákat, hiányosságokat.
3. Valamennyi, a kistérségekben fellelhető térségfejlesztési (területfejlesztési, környezetvédelmi, vidékfejlesztési stb.) programok elemzése során a környezet állapotára vonatkozó, környezetvédelmet érintő javaslatokat, fejlesztéseket kutatja, és azokat kistérségenként és fejlesztési programok szerint is tanulmányozza. Megvizsgálja a kistérségek hasonló – a táji adottságokból, fejlettségi szintből adódó – fejlesztési terveit, valamint az egyedi, sajátos célkitűzéseket is.
4. A környezetvédelmi tervezés hatékonyságának meghatározásához pedig kideríti, melyek azok a feladatok, amelyek a kistérségekben megvalósultak vagy települési, vagy térségi szinten. Majd ezeket összehasonlítja a fejlesztési programokban foglaltakkal. Az elemzéshez esettanulmányokat is felhasznál.
5. Végül megállapítja, hogy a környezetvédelmi célkitűzések milyen szerepet játszanak a kistérségi szerveződések folyamatában.

A dolgozat nem tárgyalja azokat a területi egységeket, amelyek meghatározott igazgatási céllal jöttek létre (közigazgatási térségek, földhivatal területi egységek, a területi munkaügyi kirendeltségek stb.), a különböző szolgáltatási egységeket (vízmű társaságok), mivel a fejlesztési programozáshoz nem kötődnek.

3. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A kistérségi területi szint a tudományos kutatás és a fejlesztési politika tárgyát is képezi, úgy, mint a földrajzi tér meghatározó része, mint a statisztikai elemzések alapvető szintje, mint a terület- és vidékfejlesztési politika kategóriája. Megközelítéséhez és tudományos alapú vizsgálatához is ezért több oldalról kell közelítenünk, amit a dolgozat alapját képező fogalmi kutatás is alátámaszt. Miután a kistérségi térrendszerrel kapcsolatos kutatás összekapcsolódik a térségfejlesztéssel, a kutatásnak a szerepe egyre jelentősebb a fejlesztésben. Legjobb esetben a fejlesztést alapos kutatás előzi meg, így a fejlesztés tudományos megalapozottsága is biztosított (KOVÁCS T. 2003b).

A kistérség fogalmát szakmai megalapozottsággal a földrajztudomány, a közigazgatástudomány, a politika határozta meg a saját kutatási térszerkezetébe ágyazva. A földrajztudomány a kistérség meghatározásához abból indul ki, hogy a kistérség a társadalmi és gazdasági tevékenység színhelye, a közösséget földrajzilag összetartó téregység, melynek kutatási története a XVIII. századra nyúlik vissza.

A térrel, annak szerveződésével kapcsolatban három gondolatrendszert kell megemlítenünk. A XVIII. században alakultak ki az ún. tájelméleti iskola alapjai, képviselői többek között: Vidal de la Blache, Karl Ritter, Teleki Pál, Elek Péter voltak. Az elmélet középpontjába a táj kategóriáját állította: a táj átfogó, majd rendszerező kategóriává vált, és amelyben a természeti, gazdasági, társadalmi, politikai, településhálózati, demográfiai folyamatok és struktúrák kölcsönhatása érvényesült. A XIX. század végén született másik nagy gondolatrendszer a rajon (gazdasági körzet) elmélet, mely területi egységeit természeti alapon határozta meg, de amelyek eltérő gazdasági sajátosságúak, és így, mint gazdasági körzetekké válnak. A gazdasági körzetelmélet térkategóriái a gazdasági aktivitás által generált kapcsolatrendszert, térszerkezetet tükrözik – mivel a gazdaság alapvető hatást gyakorol a társadalomra. Magyarországon az 1950-es évek elején kezdődött a gazdasági körzetek elméleti és részben empirikus kutatása. Az elmélet képviselői: Markos György, Krajkó Gyula, Baranszkij N.N., Hauser, H. (MARKOS GY. 1952, HAJDÚ Z. 1989, KRAJKÓ GY. 1973, 1994). A harmadik, legkésőbb született elméletrendszer a központi hely elmélet, mely abból indul ki, hogy a különböző településeken a főleg kereskedelmi szolgáltatások eltérő sűrűséggel vannak jelen, és egyes központok a települések térben többé-kevésbé egyenletes hálójából kiemelkednek: ezek a központi helyek. A funkciókból adódóan a településrendszer elemei között hierarchia alakul ki. A magasabb hierarchia-szintű települések az alacsonyabb szintűeknek (illetve azok lakosságának) szolgáltatásokat nyújtanak. Ebből adódóan kialakul a vonzáskörzetek egymásba kapcsolódó rendszere, természetes keretétül kínálkozva a tér emberi szerveződésének. A központi helyek elméletének legjelentősebb képviselői a német gazdaságföldrajzosok: Walter Christaller, és August Losch, és a magyar geográfusok közül Prinz Gyula, Teleki Pál, Kogutowicz Károly, Hantos Gyula, Mendöl Tibor voltak (HAJDÚ Z. 2001, KÖSZEGFALVI GY-LOYDL T. 2001 PAP N. 2003).

A központi hely elmélete mindvégig hatással volt a hazai földrajztudományra és a településtudományra: Erdei Ferenc, majd Perczel Károly kutatásaira, valamint az 1960-as és 1970-es években alkalmazott településhálózat-fejlesztési tervekre is kihatott eszmerendszere (KÖSZEGFALVI GY-LOYDL T. 2001). Az 1960-as évektől a vonzáskörzeti kutatások felerősödtek a magyar településtudományi és település-földrajzi elemzésekben (BELUSZKY P. 1987, TÓTH J. 1975, 1981, 1987, 1988a, 1988b, 1992) sőt az 1960-as évek végén a vonzáskörzet, mint területi kategória bevonult a magyar jogalkotás fogalmi rendszerébe is. Az 1984-es városkörnyéki rendszer, mint teljes kitöltésű területi rendszerként való bevezetése során a vonzáskörzet már abszolutizált közigazgatási térszervezési területi kategóriaként jelent meg. A megyei vezetés azonban eltérő módon értékelte a vonzáskörzet tartalmát, és érvényesítette érdekeit a területi struktúra kialakítása során (HAJDÚ Z. 2001).

1990-es önkormányzati rendszer reformja után önkéntes alapon létrejöttek különböző fejlesztési célú önkormányzati egyesületek, majd az 1996. évi XXI. területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény megszületése után a statisztikai kistérségekhez igazodva a területfejlesztési önkormány-

zati társulások, mindezek a KSH által kialakított statisztikai kistérségi rendszerben, de attól eltérő lehatárolással. A helyzetet bonyolítja, hogy a korábbi kistérségek is megmaradtak, sőt újak szerveződtek a legkülönbözőbb fejlesztési célokból, mint például az agrár- és vidékfejlesztési program készítése kapcsán kialakult, ún. SAPARD-kistérségek is (KOVÁCS T. 2003).

Az 1990 után az önkormányzatok feladataik hatékonyabb ellátása érdekében társultak egymással, kialakítva ezzel a statisztikai kistérségek mellett az önkéntes alapon nyugvó társulásokat. A közigazgatás-tudomány vizsgálata e kistérségi szerveződések alapvető jellemzőire irányul (típus, időbeli, térbeli alakulása, szervezeti típusai). Ezek alapján javaslatok születtek a térkategóriák közigazgatási intézményesítésére és a magyar közigazgatási rendszer reformjára, amely az önkormányzatok együttműködése számára egyértelműbb jogi státust biztosítana (PÁLNÉ KOVÁCS I. 1994, KOVÁCS ZS.-KULCSÁR L. 1997a, WINKLER GY. 1999, BÉRCESI F. 2002). Az önkormányzati együttműködés jogi környezetének vizsgálata a kistérségi (városkörnyéki) közigazgatás helyének a meghatározására irányul a közigazgatás rendszerében, a kistérségi közigazgatás érdek-, feladat- és szervezeti rendszerének pontos meghatározására (NÉMETH J. 2001a, 2001b). A vonzáskörzeteken alapuló statisztikai kistérségi rendszert vizsgálva a már érvényben levő lehatárolás szakmai indokaira, a statisztikai kistérség rendszer főbb jellemzőire, a kistérségek fejlettségi típusainak meghatározásához alkalmazott mutatókra, és a típusok jellemzésére irányuló kutatások indultak el (FALUVÉGI A. 1994, 2000), valamint a folyamatos kutatási eredményeket felhasználva a statisztikai kistérségi területbeosztás felülvizsgálatának javaslata is felmerült (KOVÁCS T. 2002b).

A szakirodalom a területfejlesztési törvény – mely hatására alakultak a területfejlesztési társulások – megszületése előtt a társulások, településszövetségek területfejlesztési, érdekképviselési lehetőségeit vizsgálta (CSEFKÓ F. 1992, KISS L. 1993, SÜLI-ZAKAR I. 1994a), és mivel elindultak a térségi területfejlesztő és infrastrukturális beruházási programok, a terület-, településfejlesztés és környezetvédelem terén a kistérségi szerveződések szerepének meghatározására is születtek elméletek (SÜLI-ZAKAR I. 1995). A területfejlesztési törvény adott lendületet azoknak a kutatásoknak, melyek a társulások jogi környezetét, a társulások hatályos jogi szabályozásának problémáit, a törvények adta lehetőségeit és hiányosságait vizsgálták (PFEIL E. 1996a, PAJOR P.-NÉ 1996, LÉDER F. 1999, SCHEIDLERNÉ SZÖLLŐSI M. 1999, FÜRCHT P. 2000, SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. 2000, HÓBOR E.-VARGA T. 2002, BÉRCESI F. 2002).

A kistérségi kutatás másik irányvonala a finanszírozás lehetőségeinek vizsgálata, mely szerint a társulások akkor válhatnak valóságosan működő társulásokká, ha képesek valamilyen szinten intézményesülni (PFEIL E. 1996b, 2002, SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. 1999, 2000, BÉRCESI F. 2002).

A kistérségek, mint komplex területi és fejlődési típus meghatározására születtek kísérletek (CSATÁRI B. 1996, 2000, BÉRCESI F. 2002, BEKÉNYI J.-BÉRCESI F.-NÉMETH J. 2003.). A kistérségek komplex, de még átlátható identitáshordozó, a terület- és a gazdaságfejlesztésre, a közszolgáltatások

biztosítására egyaránt megfelelő koordinatív egységek, amelyek alkalmasak a decentralizáció, a szubszidiaritás és a partnerség együttes megjelenítésére, az önkormányzati feladatok hatékonyabb és eredményesebb ellátására, az állampolgárok megelégedettségének növelésére, a részükre nyújtott szolgáltatások tekintetében.

Tanulmányok készültek a KSH által meghatározott statisztikai kistérségek meghatározásának alapelveiről, a statisztikai kistérségi rendszer jellemzőjéről és viszonyáról más területi egységekhez (SÁNTHA J.-NÉ 1997, KOVÁCS T. 2003).

Fontos és meghatározó irányvonal, amely azt vizsgálja, hogy a kistérségekre milyen szerep hárul a területfejlesztés decentralizált rendszerében, mely tekintetben megoszlanak a szakmai vélemények (WINKLER GY. 1999, RITTER K. 2000, SZABÓ L. 2000, KOVÁCS T. 2003, BEKÉNYI J.-BÉRCESI F.-NÉMETH J. 2003).

Léteznek olyan kutatások, melyek arra térnek ki, hogy az önkormányzati társulások céljait és feladatait próbálja meghatározni a kistérségi társulások együttműködésének tapasztalataira építve (KOVÁCS ZS.-KULCSÁR L. 1997, ZONGOR G. 1999, KONTRA GY. 2000, G. FEKETE É. 2001a, FÜRCHT P. 2003).

A kistérségek fejlesztési lehetőségeivel, a térségi tervezés alapelveivel foglalkozó tanulmányok a területfejlesztési törvény megszületése után kerültek nyilvánosságra (G. FEKETE ÉVA 1996, SZOKOLAY Ö. 1998, ZONGOR G. 2000, CSEFKÓ F. 2001 BAKOS I. 2001). A területfejlesztési önkormányzati társulások létrejötte sok kutató számára nyújtott vizsgálati teret (G. FEKETE É.-BODOLAI É. 1995, PÁLNÉ KOVÁCS I. 1996, CSEFKÓ F. 1998, G. FEKETE É. 1998, BÓDI F. 1999, SZABÓ L. 2000, SZEGVÁRI P. 2000, PAP N. 2003, LÁSZLÓ M. 2003).

A SAPARD program megjelenésével a kistérségek fontos szerepet kaptak a vidékfejlesztésben. Az ezzel kapcsolatban megjelenő tanulmányok arra kerestek választ, hogy a már meglévő kistérségi rendszerben hogyan tudják egy újonnan szerveződő kistérségi keretek között érdekeiket érvényesíteni (ELEK S. 1999, JÁVOR K. 1999, SZENDRŐNÉ FONT E. 2000, HORVÁTH J.-JELENKA GY. 2000, FARKAS T. 2000, LONCSÁR K. 2001, KOVÁCS T. 2000, 2001).

Kistérségi társulások együttműködésének tapasztalatairól készültek olyan tanulmányok, melyek a kistérségek lehatárolásának problémájával foglalkoznak, a kistérségek tipizálására tesznek kísérletet, a természeti, társadalmi és gazdasági jellemzők bemutatása mellett (SÜLI-ZAKAR I.-PFEIL E. 1993, SÁNTHA J.-NÉ 1997, SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. 1997b, 1997c, KAPROS T.-NÉ 1998, 1999, LÉDER F. 1999, GÓDOR A. 1999, KULCSÁRNÉ KISS A. 1999, SZEKERES J.-NÉ 2000, CSAPÓ T. 2000, SIPOS ZS. 2002, HÓBOR E.-VARGA T. 2002).

A területfejlesztés alapvető eleme a környezetvédelem, a fenntartható fejlődés alapelveinek beépítése a fejlesztési elképzelésekbe. Az ezekkel kapcsolatos kutatások különösen fontosak a dol-

gozat szempontjából (BARTKE I. 1995, TOMBÁ CZ E.-GERGELY E. 1996, NAGY I. 1999, KOVÁCS B. 1999a, 1999b, 2001, 2002).

A pécsi földrajzi doktoriskola és kutató műhely is több irányból kutatja a kistérségi szint lehatárolási, funkcionális, szervezeti rendszerének problematikáját, mégpedig úgy, hogyan érvényesül e térség, mint földrajzi tér, mint fejlesztési szint a közigazgatás rendszerében, valamint hogyan illeszkedik különböző logika szerinti lehatárolás a földrajzi térbe, és milyen kapcsolatrendszer segíti fejlődését (SZABÓ L. 1997, SZABÓ G. 1999, KOVÁCS B. 2000, PAP N. 2003, LÁSZLÓ M.-MAGAY M. 2003). Emellett a számos tanulmány született még a települések és a természeti környezet közötti kölcsönhatás kistáji, kistérségi vonatkozásairól is (GYENIZSE P.-LOVÁSZ GY. 1996, GYENIZSE P.-KOVÁCS B. 1999a, 1999b, GYENIZSE P. 2000, 2001, KOVÁCS B. 2001a, b).

4. KUTATÁSI MÓDSZEREK

A dolgozat három típusú kistérségi lehatárolással és a kistérségek fejlesztési programjainak vizsgálatával foglalkozik. Mivel a kitekintés elég széles körű, és több szakirány oldaláról próbáltuk a társulásokat összehasonlítani, az alkalmazott módszerek is ehhez igazodnak:

- a kistérség fogalmi meghatározásához, a törvényi szabályozások bemutatásához *szakirodalmi elemzést* végeztünk.
- a statisztikai kistérségek ismertetéséhez KSH-adatokat, statisztikatörténeti, településtörténeti irodalmakat dolgoztunk fel. A területfejlesztési kistérségek jellemzőinek *feldolgozását* szakirodalmi, közigazgatás irodalmi anyaga, területfejlesztéssel foglalkozó publikációk, valamint a Baranya, Somogy és Tolna megyei területfejlesztési főosztályok adatai segítették. A SAPARD agrár- és vidékfejlesztési kistérségek bemutatásához pedig a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium által kiadott tanulmányokat, adatokat használtunk fel.
- A környezeti állapot jellemzőinek elemzéséhez szakirodalmi, KSH-adatokat, ÁNTSZ, Környezetvédelmi Felügyelőségek adatait, valamint kistérségek, megyék és a régió fejlesztési programjait használtuk fel, ezen kívül *terepbejárással, interjúkészítéssel* is gyűjtöttünk információkat.
- Mindezek mellett személyes *kérdőíves felmérések és interjúk* segítettek valamennyi dél-dunántúli területfejlesztési és SAPARD-menedzserrel a kistérségek vállalt célkitűzéseinek, megalakulásuk körülményeinek vizsgálatát, valamint a programban megfogalmazott célok, és a megvalósult fejlesztési elképzelések összevetését.

- Összehasonlító elemzést végeztünk, táblázatokat szerkesztettünk, amelyek megyénként valamennyi kistérségi fejlesztési programokat tartalmazzák, megírásuk évét, készítőit, a program főbb részeit, valamint környezetvédelmi vonatkozásait. A terepbejárás során is gyűjtött információk alapján táblázatokat szerkesztettünk a kistérségek környezetvédelmi céljainak összehasonlítására. Feltüntettük a megvalósult térségi, települési feladatokat is.
- Esettanulmányokat készítettünk annak érdekében, hogy konkrét kistérségi példákon keresztül mutassuk be, vajon a kistérség környezeti állapotának megfelelő fejlesztési programok készültek-e, illetve a fejlesztési programok mennyire befolyásolják a kistérségben megvalósult fejlesztési feladatok végrehajtását.
- A kistérségi társulásokat többféle szempont szerint *tipizáltuk*, egyrészt a kistérségi területfejlesztési, vidékfejlesztési társulások és a KSH statisztikai kistérségek földrajzi kiterjedésének viszonya, másrészt a környezetvédelmi tervezés kistérségi jellemzői alapján.
- Az információk, adatok, vizsgálati eredmények szemléltetése érdekében *ábrákat*, további táblázatokat állítottunk össze, Corel Draw, MS Word és Excel program segítségével.

3.1. A kistérség fogalma

A kistérség fogalmát megfogalmazta a geográfusok, a társadalomtudományi szakemberek számos megközelítéssel ellátottak. Csatári Bálint (1993) a kistérség fogalmát egy állandó jelzés szerű területi egységként határozza meg: „kis-térség”. Mivel viszonylagosan adott a települések közigazgatási területének mérete, de a megyei kistérségi területi egység a kistérség. Olyan egység, amelyet a föld-falu, vagy a föld-város között, esetében a lakosság mindennapi szükségletei kielégítő viszonylatában határoznak meg. A kistérségek három jellemzőjét emeli ki: homogenitás, funkcionális, elemis.

A homogén térséget kialakítják a statisztikai mutatók, azok hasonló értékeinek egyenlőségéből, de oktatási kapcsolatterületek is fennállhat a kistérségi homogén térséggel. A funkcionális elvén szerveződő területi egységek, illetve „részelemek” is idővel homogénválnak egymáshoz, „homogén” térséggé alakítják a területet. A funkcionális közlekedési hálójuk, a munkamegosztás legfontosabb elemei, a földrajzi, gazdasági, társadalmi kapcsolatok szükségszerű és tartós kapcsolatterületek, területi áramlásokat alakítanak ki - pl. városi vonzáskörzetek, az alapellátáshoz tartozó mindennapi viszonyokat, és az így kialakuló valós térségeket szintén kistérségnek lehet tekinteni. A harmadik csoportba a természeti és környezeti értékek védelmére szem előtt tartó, és ezen értékek építve a turizmus, az idegen funkciójú kistérségek tartoznak.

„A helyi szervek joga, hogy feladataik megvalósítása során együttműködjenek, és egyesüljenek más helyi szervekkel – jogszabály által előírt keretek között – közös érdekeltségű feladatok ellátása érdekében”

Helyi Önkormányzatok Európai Chartája

5. A KISTÉRSÉG – FOGALOM, TÉRKATEGÓRIA ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZINT

A kistérség fogalma többféleképpen határozható meg. Mást jelent a kistérség a különböző ágazatok számára: a közigazgatás, az igazgatás-jog, a szociológia, a geográfia vagy a közigazgatás, a területfejlesztés, illetve a politika számára is. Ebből probléma is adódhat, hiszen a különböző értelmezések miatt egymástól eltérő tartalmak vagy lehatárolások, cél- és eszközrendszerbeli különbségek is felvetődnek. Ezért szükséges a kistérség fogalmi meghatározásának többoldalú megközelítése, tartalmi és szakmai-tudományos alapjainak, illetve összetevőinek a vizsgálata.

5.1. A kistérség fogalma

A kistérség fogalmának meghatározásakor a geográfusok, a társadalomtudományi szakemberek számos megközelítést alkalmaznak. Csatári Bálint (1995) a kistérség fogalmát egy állandó **jelzős szerkezetű térbeli egység**ként határozza meg: „kis-térség”. Mérete viszonylagosan adott: a települések közigazgatási területénél nagyobb, de a megyénél kisebb térbeli egység a kistérség. Olyan egység, amelyet a falu-falu, vagy a falu-város közötti, elsősorban a lakosság mindennapi szükségleteit kielégítő térkapcsolatai határoznak meg. A kistérségek három jellemzőjét emeli ki: homogenitás, funkcionalitás, identitás.

A *homogén* téregységet kialakíthatják a statisztikai mutatók, azok hasonló értékeinek egymásmellettiése, de oksági kapcsolatrendszerek is formálják a kistérséget homogén téregységgé. A *funkcionalitás* elvén szerveződő területi egységek, illetve „részelemeik” is idővel hasonlóvá válhatnak egymáshoz, „homogén” téregységgé alakíthatják a teret. A funkcionalitás következményeként, a munkamegosztás legfontosabb elemei, a földrajzi, gazdasági, társadalmi kapcsolatok szükségszerű és tartós kapcsolatrendszereket, térbeli áramlásokat alakítanak ki - pl. városi vonzáskörzeteket, az alapellátáshoz tartozó mindennapi térkapcsolatokat, és az így kirajzolódó valós téregységeket szintén kistérségnek lehet tekinteni. A harmadik csoportba a természeti és környezeti értékek védelmét szem előtt tartó, és ezen értékekre építve a turizmus, az üdülés funkciójú kistérségek tartoznak.

Csatári Bálint a kistérségnek egy másik, **táj-történeti megközelítését** is megvizsgálja. Kistájneveink egy részének az ott élők tudatában mélyen gyökerező földrajzi, térbeli tartalma van: Hegyhát, Völgyesség, Kiskunság stb. Ezek meghatároznak bizonyos fizikai, földrajzi, környezeti adottságokat, lehatárolásokat, hasonló gazdálkodási szokásokat és településszerkezetet, több évszázados tradicionális helyi – kisvárosi, mezővárosi – piaci kapcsolatokat, több esetben vallási – felekezeti összetartozást, és általában helyi társadalmaik rendelkeznek kialakult „mi tudattal” is (pl. a Jászság, vagy a Hajdú városok kerületének hagyományai) (CSATÁRI B. 1995).

G. Fekete Éva szintén a **vonzáskörzet által kialakult kapcsolatokról** közelít a kistérség fogalmának meghatározásához. Kutatásai szerint a kistérség létrehozásának két legfontosabb alapja: az önkéntesség és a horizontalitás (a kistérség rendszerén belül egyfajta hierarchiát is feltételez) (G. FEKETE É.-BODOLAI É. 1995).

Bakos István megfogalmazása szerint a kistérség a földrajzi térnek egy olyan - az ott élő népesség számára átlátható és személyesen megélt - egysége, melyen belül a települési közösségeket szoros, a közös múlt, az abból felépülő kultúra közös vonásain, az ugyanazon gazdasági és társadalmi tevékenységüknek keretet adó **földrajzi tájhoz való tartozáson**, a funkcionális (gazdasági, humán szolgáltatási, infrastrukturális, közösségi) egymásrataltságon és intenzív kommunikáción alapuló horizontális kapcsolatok, az ezek tudatosulásaként jelentkező közös érdek és regionális identitástudat fűzi össze, és ugyanezen alapon más település már nem köthető hozzájuk (BAKOS I. 2001).

A kistérség fogalmának meghatározását a jogi szabályozás sem tisztázta, annak ellenére, hogy az elmúlt néhány évben a jogalkotás terén történtek előrelépések; a kistérségek fogalmának, a közigazgatásban elfoglalt helyének, szerepének a rendezetlensége jellemző. A kistérség szinonimájaként használják a – korábbi jogi szabályozásból ismert – járás, városkörnyék, vonzáskörzet, körzet, kistérségi fogalmát. A pontatlanságok megnehezítik a kistérség fogalmi, tartalmi, funkcionális meghatározását.

- A **Magyar Köztársaság Alkotmányában** sem az ország területi tagozódására, sem a helyi önkormányzati rendszer alapvető szabályaival kapcsolatos rendelkezések között nem található a kistérség meghatározása: sem földrajzi, sem közigazgatási egységként.
- A **helyi önkormányzatokról szóló törvény** (Ötv.) a kistérség fogalmát szintén nem említi. A törvényben megtalálható ugyan a „körzet” kifejezés a megyei önkormányzat feladat- és hatásköréről szóló szakaszokban, de nem áll kapcsolatban a kistérségnek nevezett területi egységgel.
- A **helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről szóló törvény** (Ttv.) sem használja a kistérség fogalmát, viszont említést tesz a helyi önkormányzatok együttműködésének bővítéséről és a térségi kapcsolatok elmélyítéséről.

- A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló törvény (Tftv.) tartalmazza a kistérség fogalmát, viszont nem határozza meg a kistérségnek a területfejlesztés szervezetrendszerében elfoglalt helyét és szerepét, működtetésének és szervezetének definiálását, illetve szabályozását (BEKÉNYI J.-BÉRCESI F.-NÉMETH J. 2003). A törvény 5. §-a a kiemelt kistérség, a kistérség, a térség, a városkörnyék fogalmát határozza meg.

- „f) kiemelt térség: egy vagy több megyére (a fővárosra), vagy azok meghatározott területére kiterjedő, társadalmi, gazdasági vagy környezeti szempontból együtt kezelendő területi egység, amely egységes tervezéséhez és fejlesztéséhez országos érdekek vagy más jogszabályban meghatározott célok is fűződnek (fővárosi agglomeráció, kiemelt üdülőkörzet, több megyét érintő nemzeti parkok, illetve tájvédelmi körzetek térsége, határmenti, illetve más sajátos térségek);
- g) városkörnyék: városközpontú kistérség, a fejlesztések összehangolása érdekében kialakult önszerveződő területi egység;
- h) kistérség: a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszerek összessége alapján behatárolható területi egység, egymással intenzív kapcsolatban lévő, önszerveződő, egymással határos települések összessége;
- i) térség: különböző területi egységek (a régió, a megye, a kiemelt térség és a kistérség) összefoglaló elnevezése;

A fenti fogalmak – főként a városkörnyékre vonatkozóan – fejlesztés-centrikusak, a kistérségi, települési kapcsolatok tervezési, fejlesztési irányait erősítik fel, és nem adnak kellő értelmezést a közös működés, a közszolgáltatás, illetve igazgatásra vonatkozóan. A megalakult kistérségi önkormányzati fejlesztési társulások (tanácsok) munkájában is megfigyelhető ez az egysíkúság (NÉMETH J. 2001a).

5.2. A kistérség a térbeli hierarchiában

Az egyes térkategória-rendszerek bemutatása azért fontos, mert a Magyarországon született tervek különböznek egymástól annyiban, hogy az egyes taxonómiai egységeken nem ugyanazt értik. A magyar társadalom-földrajzi és természetföldrajzi kutatók kategóriáinak és a közigazgatási földrajz térkategóriájának bemutatása bizonyítja ezt az állítást.

Krajkó Gyula által kidolgozott négyszintű térrendszerben a legalsó szint, az ún. mikrokörzet, amely a kistérséginek megfelelő szintet jelenti.

1. makrokörzet
2. mezokörzet
3. alkörzet
4. mikrokörzet

1. ábra. Körzetbeosztási hierarchiarendszer (Forrás: KRAJKÓ GY. 1994.)

Nemes Nagy József által kidolgozott térrendszer modellje szerint a társadalmi tér szerveződési szintjeinek rendszere négyszintű, ezen belül alszintekre tagolt. A regionális vizsgálatok jellegzetes terei a lokális és regionális szinteken található. A 2. ábrán a szomszédság és a lakókörnyezet szintje közötti szaggatott elválasztó vonal a közvetlen érzékszervi érzékelés határát jelzi.

Makroterek	Világ (Föld) országcsoporth (nemzetközi integráció ország
Regionális terek	nagyterség (ország rész) mezokörzet (gazdasági körzet, megye) kistérség (kistáj, városi vonzáskörzet)
Lokális terek	település (helyi önkormányzat) lakókörzet (település rész, kerület) szomszédság
Mikroterek	család (háztartás) - munkahely egyén

2. ábra. Térségi szintek a társadalomban (Forrás: NEMES NAGY J. 1997)

A modell egymásra épülő, egymásba csúsztható szintekből álló rendszert mutat: a kisebb egységek összevonását nagyobbakba, illetve egy-egy nagyobb egység kisebbekre osztását jelenti. Következésképpen, hogy az egyes szintekhez tartozó településegységek száma a makroszintektől a mikroterek felé haladva monotonon nő, mérete pedig csökken. Az egyes szinteket nemcsak a különböző szerveződési típusok szereplői, intézményei különböztetik meg egymástól, hanem az is, hogy az egyes szintekhez eltérő tartalmú folyamatok, eszmerendszerek, ideológiák kötődnek. Éppen ezek igazolják azt, hogy az egyes szintek között nem pusztán mennyiségi, méretbeli, hanem tartalmi, minőségi különbségek is vannak (NEMES NAGY J. 1998).

Süli-Zakar István a kistérség fogalmát úgy határozta meg, mint több-kevesebb település közös közigazgatási területe, amely a megyéken belül képez valós, közös érdek talaján nyugvó térségi egységet (SÜLI-ZAKAR I. 1995). Magyarország regionális vizsgálata során 7 térszerkezeti szintet különít el. Rendszerében a térstruktúra alapja a településhálózat.

1. országos
2. regionális (teljes értékű regionális szint)
3. nagyterségi (részleges regionális szint)
4. kistérségi (városkörnyéki szint)
5. települési
6. lakókörzeti
7. háztartási

3. ábra. Térszerkezeti szintek Magyarországon (Forrás: SÜLI-ZAKAR I. 1997.)

Tóth József térszerkezeti rendszerében a térszerkezet alapkategóriája a település, mely adott természeti környezetben, annak elemeivel intenzív kölcsönhatásban élő gazdasági, társadalmi és műszaki struktúrák rendszere (TÓTH J. 1996). A tér legfontosabb rendező elve a települések közötti ellátási viszony és a vonzáskörzetek kialakulása, amely a tér legfontosabb hierarchiaszintjét jelöli ki. Tóth József szerint a valamiféle központi szerepkörrel rendelkező települések mindegyikének létezik vonzáskörzete, amelyek a központok hierarchia-viszonyai szerint szerveződnek, és maguk is hierarchikus rendben élnek (TÓTH J. 1975, 1988a, 1988b, 1994).

1. ország (nem állam)
2. régió (nem megye)
3. vonzáskörzet (nem járás)
4. település (nem önkormányzat)

4. ábra. A tér hierarchiaszintjei Tóth József előadása alapján (Forrás: PAP N. 2003)

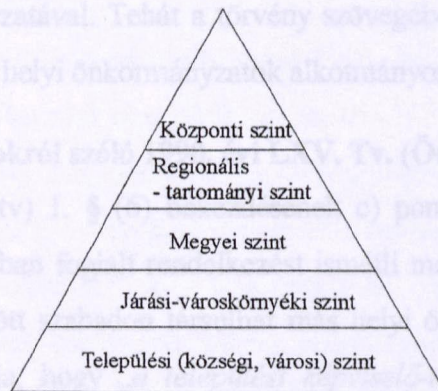
A hazai **természetföldrajz** egy négy szintű tájrendszer alapján osztja fel az országot: nagytáj (makrorégió), középtáj (mezorégió), kistájcsoporthoz (szubrégió), kistáj (mikrorégió).

1. nagytáj (makrorégió)
2. középtáj (mezorégió)
3. kistájcsoporthoz (szubrégió)
4. kistáj (mikrorégió)

5. ábra. Természetföldrajzban használt térkategóriák (Forrás: MAROS S.-SOMOGYI S. 1990)

Rendszerük társadalmi elemzési használhatóságát jelentősen növeli, hogy a természeti tájfelosztáshoz a településeket is hozzárendelték (NEMES NAGY J. 1998).

Hajdú Zoltán (2001) a **közigazgatási földrajz** két legfontosabb alapproblémájának a szintek közötti vertikális és a szinteken belüli horizontális lehatárolás kérdését tartja. Ugyanaz az államterület tagolódik helyi (települési), területi és központi szintre. Minden közigazgatásnak szüksége van valamilyen helyi és központi igazgatásra, ezeken a szinteken igazán az már vitatható, hogy milyenre. A területi szint, illetve szintek száma, jellege alapvetően vitatható mindkét „kötelező” szint felől. A területi szint, illetve szintek potenciálisan minden közigazgatási berendezkedés legvitatottabb elemeit jelentik (HAJDÚ Z. 2001).

6. ábra. A közigazgatási térszervezési teleszkóp (Forrás: HAJDÚ Z. 2001)

5.3. Kistérségek a törvények és jogszabályok tükrében

A törvényi szabályozás az önkormányzatok alapjogaként határozza meg a helyi önkormányzathoz való jogot. Az „önkormányzás” jogának egyik legfontosabb eleme, hogy az önkormányzat felelős a kötelező feladatok ellátásáért, ugyanakkor szabadon dönthet arról, hogy feladatait milyen módon kívánja megoldani. Az önkormányzatok együttműködését sok körülmény motiválja, a magasabb szakmai színvonalú közigazgatás iránti lakossági igény, a hatékonysági, gazdálkodási, takarékosági, és egyéb szakmai, regionális, EU-s csatlakozási szempontok ebben egyaránt közrejátszanak. Az egybevágó érdekek, az előnyös együttműködés lehetősége, vagy éppen az azonos gondokból eredő egymásrautaltság a legerősebb tényező, amely a településeket együttműködésre készíti. Ezt a készíttést alapvetően kettő követelmény befolyásolja: egyrészt a jogi szabályozásban megjelenő törvényalkotói és kormányzati törekvés, másrészt az érintettek saját helyzetük és érdekük felismerésének a foka (FRÜCHT P. 2000, ÁRVAI T. 2000).

Az önkormányzatiság egyik alapvető jellemzője tehát a szabad társulás joga. Azokat a feladatokat, amelyeket az önkormányzatok nem tudnak, vagy nem kellő hatékonysággal tudnák megvalósítani, ellátni, közösen, egymással együttműködve önkéntes társulás létrehozásával oldhatják meg. Ehhez nyújt jogi keretet az Alkotmány, az Önkormányzati törvény, a Társulási törvény és a Területfejlesztési törvény.

- **Az Alkotmány (1949. évi XX. Tv.)**

Az Alkotmány 43. §-a kiemeli: az önkormányzatok kötelezettségei eltérőek lehetnek. Az Alkotmányunk 44/A. § (1) bekezdés h) pontja szerint a helyi képviselőtestület szabadon társulhat más helyi képviselőtestülettel, önkormányzati érdekszövetséget hozhat létre, feladatkörében együttműködhet más országok helyi önkormányzatával. Tehát a törvény szövegéből egyértelműen kiolvasható, hogy az önkéntes és szabad társulás a helyi önkormányzatok alkotmányos joga.

- **A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. Tv. (Önkormányzati törvény)**

Az Önkormányzati törvény (Ötv) 1. § (6) bekezdésének c) pontja – tartalmilag – az Alkotmány 44/A § (1) bekezdése b) pontjában foglalt rendelkezést ismétli meg: azt rögzíti, hogy a helyi önkormányzat a törvény keretei között szabadon társulhat más helyi önkormányzattal. A törvény önkormányzati alapjogként deklarálja, hogy „a települési képviselő-testület feladatainak hatékonyabb, gazdaságosabb, célszerűbb megoldására társuljon más önkormányzattal (41.§). A társulás szabadságának egyetlen törvényi korlátja, ami befolyásolja az önkormányzatok társulásait, hogy az nem eredményezheti a települések önkormányzati jogainak sérelmét.

A társulási szabadság elvéből következően az önkormányzatok az együttműködés változatos módjait alakíthatják ki, formakényszer nem létezik. A törvény nevesítve az alábbi társulási for-

mákat határozza meg: *körjegyzőség*, mint a polgármesteri hivatali feladatok egészének ellátását megvalósító társulás, *hatósági igazgatási társulás*, *intézményi társulás*, *társult képviselő-testület*. De a törvény szerint a társulásoknak más formái is lehetnek¹.

A helyi önkormányzatok társulási rendszerének a továbbfejlesztése érdekében az Országgyűlés az 1997. évi CXXXIV. törvénnyel módosította az önkormányzati törvényt, és külön törvényt alkotott a **helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről**, ez az 1997. évi CXXXV. törvény, továbbiakban: a **Társulási törvény**.

A Társulási törvény a társulási megállapodások különböző típusait rögzíti. Viszonylag széles skálát biztosít a képviselő-testületek számára, hogy a helyi viszonyokat, körülményeket figyelembe véve az Ötv.-beli társulási formákhoz a számukra legkedvezőbb társulási megállapodás-típust válasszák. Lényeges, hogy a helyi önkormányzatok képviselő-testületei írásbeli megállapodással hozhatnak létre társulást. Meghatározza a törvény a társulási megállapodás megkötésének feltételeit. Így a társulási megállapodás önkormányzati feladat- és hatáskör, valamint a polgármester, a jegyző és a képviselő-testület hivatalának ügyintézője államigazgatási feladat- és hatásköre közös ellátására hozható létre.

A Társulási törvény meghatározza viszonyát más olyan törvényekhez, amelyek a helyi önkormányzatok közös feladatellátását érintik. E viszony lényege, hogy a Társulási törvényt, a helyi önkormányzatok közös feladatellátására és társulására akkor kell alkalmazni, ha törvény másként nem rendelkezik. E más törvények körébe tartozik például maga az Önkormányzati törvény, továbbá a **Költségvetési törvény** (FÜRCHT P. 2000).

Az együttműködést hatékonyan szolgálhatja a **Területfejlesztésről és területrendezésről** szóló 1996. évi XXI. törvény, valamint az Országgyűlés által 1998. márciusában elfogadott **Országos Területfejlesztési Konceptió**.

A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény hatására jöttek létre többnyire a kistérségi területfejlesztési társulások. A törvény új dimenziókat nyitott meg a helyi együttműködések előtt azzal, hogy lehetővé tette: „a területrendezési feladatokat az állami szervek, az önkormányzatok, a természetes személyek és szervezetek, valamint más intézmények összehangoltan, egymással együttműködve látják el.” (4.§) Erre épül a 10. § (1) bekezdése, amelynek értelmében a települési önkormányzatok képviselőtestületei megállapodással a települések összehangolt fejlesztése, közös területfejlesztési programok kialakítása, a fejlesztések megvalósítását szolgáló közös pénzalap létrehozása érdekében önálló jogi személyiséggel rendelkező területfejlesztési társulást hozhatnak létre.

¹ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról, 42-44. §.

A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény elsőként biztosított legitimitást és aktív közreműködési lehetőséget a kistérségeknek. A területfejlesztési törvény városkörnyéket és kistérséget is definiál. Viszont a területfejlesztési önkormányzati társulásról szóló 10.§-a nem teremt semmilyen kapcsolatot a városkörnyékekkel vagy a kistérséggel (FRÜCHT P. 2003).

Az Európa Tanács legmagasabb jogi dokumentumaként elfogadott „**A Helyi Önkormányzatok Európai Chartája**” nevesíti az önkormányzati jogokat, az oldalirányú kapcsolatok szabad alakítása körében:

1. *A helyi önkormányzatok jogosultak arra, hogy hatáskörük gyakorlása körében közös érdekeltségű feladatok megoldása érdekében együttműködjenek és törvényi keretek között más helyi önkormányzatokkal társulást hozzanak létre.*
2. *Mindegyik Állam elismeri a helyi önkormányzatoknak azt a jogát, hogy közös érdekeik védelmére és előmozdítására alakult szövetségnek, illetve a helyi önkormányzatok nemzetközi szövetségének tagjai legyenek.*
3. *A helyi önkormányzatok - a törvény által előírt feltételekkel - jogosultak együttműködni más államokban működő önkormányzatokkal².*

A jelenleg hatályos magyar szabályozás megfelel a fenti elvárásoknak.

A helyi önkormányzatok Európai Chartája is általános európai kíváncságnak fogalmazza meg, hogy a közfeladatokat lehetőség szerint az állampolgárokhoz legközelebb álló választott hatóságokhoz célszerű telepíteni. Ezt 13. cikkely tartalmazza:

„A helyi közösség iránti felelősséget általában azoknak a hatóságoknak kell viselni, amelyek a legközelebb állnak az állampolgárokhoz. A felelősség átadását más hatóságoknak a feladat természete, kiterjedése és hatékonyság, gazdaságosság követelménye alapján kell mérlegelni.” Ez a cikkely utal arra, hogy a helyi önkormányzatok, illetve az azok által szabadon létrehozott önkormányzati társulások – mint hatóságok – lehetnének a polgárok problémáinak megoldási szintje. Ehhez azonban Európa több országában megvalósított „körzeti”, „járási” szintű hatóságok felállítására lenne szükség. *A döntések – elsősorban a környezet használatát, védelmét, fejlesztését illető döntések – csak e szintek figyelembe vételével hozhatók meg a leghatékosabban.*

² Helyi Önkormányzatok Európai Chartája, 10. cikk, A helyi önkormányzat egyesülési joga

6. KISTÉRSÉGI TÁRSULÁSI FORMÁK ÉS DÉL-DUNÁNTÚLI JELLEGZETESSÉGÜK

Ma Magyarországon számtalan, eltérő feladatokat ellátó társulási alakzat, kistérség létezik egymás mellett, melyeket elsődlegesen a térségfejlesztés céljából hozták létre.

A kistérségi, illetve önkormányzati társulások – vagyis egy alulról szerveződő, a tényleges földrajzi, gazdasági, szolgáltatási igényeknek megfelelő területi egységek – jelentősége, szerepe ma már nem vitatott. Viszont jelenleg némi zavar jellemzi a kistérségi szintet, mind szervezeti, mind funkcionális tekintetben is.

Az önkormányzatok szabad társulása alapján az elmúlt 11-12 év alatt alakultak ki a tényleges kistérségi kapcsolatok, együttműködések. A tanácsi rendszer megszűnése után az önkormányzatok nagyszámú megalakulásával a központi irányítás csak nehezen tudta kezelni a térségi fejlesztéseket, mivel a közel 3200 települési önkormányzattal nehéz volt a kapcsolatok közvetlen és folyamatos fenntartása. A kis teljesítőképességű települési önkormányzatoknak viszont anyagi és szellemi potenciál hiányában nem volt lehetőségük fejlesztéseket véghez vinni. Ezért a kétoldali nyomás hatására az önkormányzatok közötti több területre kiterjedő, átfogó jellegű településközi együttműködések alakultak ki, és erősödtek meg, amelynek alapját sok esetben a korábban már kialakított járási, városkörnyéki beosztáson nyugvó statisztikai kistérségi lehatárolás adta.

A kistérségi szerveződések zöme érdekvédelmi szervezatként, alapítványként, közalapítványként, célszövetségeként, társadalmi szervezatként, egyesületként, önkormányzati társulásként működik. A kistérségi együttműködések egy kisebb hányada viszont semmilyen jogi keretek közé nem illeszthető, mivel egyszerűen konzultációs fórumnak, laza szerveződésként működnek (PFEIL E. 1996).

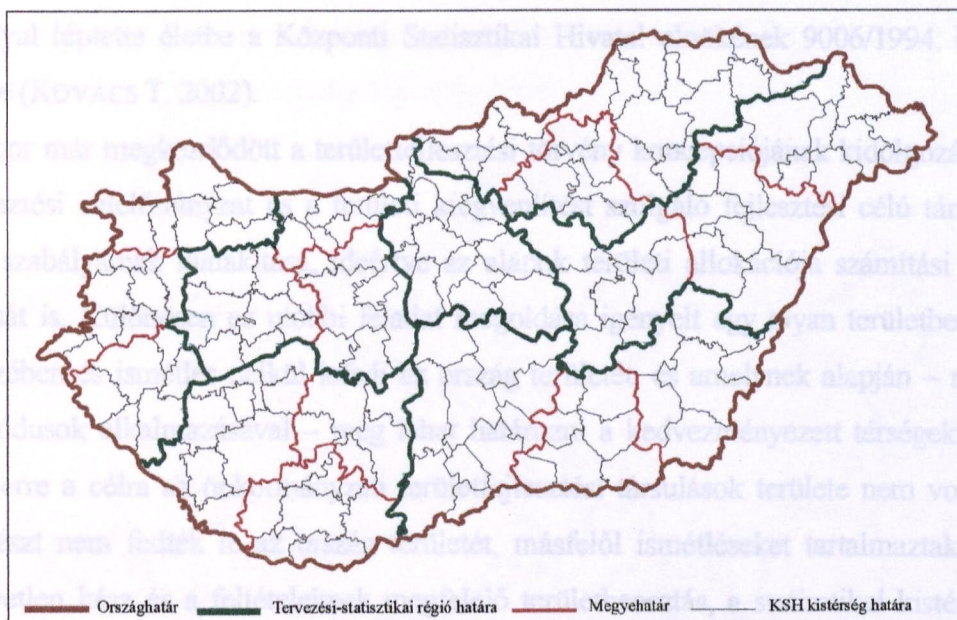
A kistérség fogalmát tehát sokféle értelemben használják jelenleg, melyeket az 1. táblázat foglalja össze. A dolgozat a **KSH statisztikai kistérségeket**, az **önkormányzati területfejlesztési társulásokat**, mint funkcionális kistérségeket és a **vidékfejlesztési – SAPARD – kistérségeket**, szintén, mint funkcionális kistérségeket elemzi.

1. táblázat. A kistérségi keretekben működő szervezetek fő típusai (Forrás: FRÜCHT P. 1998, BÉRCESI F.-SOLYMOSI V. 1999, ÁRVAI T. 2000, G. FEKETE ÉVA 2001a, BÉRCESI F. 2002, BEKÉNYI J.-BÉRCESI F.-NÉMETH J. 2003, KOVÁCS T. 2003)

Alulról kezdeményezve és szervezve	„Felülről” kezdeményezve vagy szervezve
<p>Önkormányzati társulások</p> <ul style="list-style-type: none"> - kistérségi önkormányzati területfejlesztési társulások - kistérségi önkormányzati fejlesztési céltársulások - gáztársulás, (szenny) vízberuházási társulás) - közös képviselőtestület, amely általános hatáskörű, igazgatási szolgáltatást nyújtó közös hivatal; - kistérségi intézményfenntartó társulások (oktatási társulás, közműtársulás) - igazgatósági, hatósági kistérségek, amelyek meghatározott igazgatási céllal, egyértelműen meghatározott illetékességi területre jöttek létre - Tisztán érdekvédelmi információközvetítő, esetenként formális szervezetek; <p>Integrált fejlesztési szövetségek</p> <ul style="list-style-type: none"> - elmaradott térségek fejlesztésére, a területi identitás erősítésére létrejött települési érdekszövetségek - kistérségfejlesztési közhasznú szervezetek (egyesületek/alapítványok) - kistérségi gazdaság- és vállalkozásfejlesztési alapítványok - mini euro-régiók, határmenti együttműködések keretszervezetei <p>Fejlesztési (ágazati) akciócsoportok</p> <ul style="list-style-type: none"> - jóléti szolgálati alapítványok/akciócsoportok - munkaügyi helyi fejlesztési akciócsoportok - ifjúságpolitikai akciócsoport - környezetvédelmi akciócsoport - turisztikai akciócsoport, kistérségi turisztikai marketing irodák - kistérségi vidékfejlesztési akciócsoport - „intelligens” térség akciócsoport - teleház térségi szövetségek - vállalkozói övezet keretszervezete - kistérségi szerveződéshez kötött központi támogatások elnyerésére létrejött szervezet; pl. PHARE; - térségfejlesztésre koncentrálnó szervezetek: pl. turizmus, mezőgazdaság fejlesztése, környezeti állapot megőrzésére irányuló, tájrehabilitáció, foglalkoztatási, határ-menti gazdasági kapcsolatok szervezése, közös infrastruktúra-fejlesztési programokat megvalósító szervezetek; a térség arculatának formálására, elsősorban külső vállalkozások vonzására törekvő szervezetek; Környezetvédelmi programokat megvalósító szervezetek; kulturális, hagyományörző tevékenységet folytató szervezetek; önkormányzati munkaközösségek tevékenykedő szervezetek; <p>Kistérségfejlesztési közösségi vállalkozások</p> <ul style="list-style-type: none"> - térségi foglalkoztatási társaságok - felvásárlói vagy bedolgozói hálózatok 	<p>A képviselői demokrácia egysége</p> <ul style="list-style-type: none"> - országgyűlési képviselő <p>Dekoncentrált szervezetek</p> <ul style="list-style-type: none"> - munkaügyi központ - falugazdászok - földhivatal - tisztiorvos - bíróság - ügyészség - rendőrkapitányság - tűzoltóság - polgári védelem <p>Kiemelt hatósági feladatokat ellátó igazgatási társulások</p> <ul style="list-style-type: none"> - okmányiroda - gyámhivatal - építéshatóság <p>Országos vagy regionális ellátó rendszerek alapegységei</p> <ul style="list-style-type: none"> - mentőszolgálat - áramszolgáltatás körzetei - telefonellátás körzetei - rádió- és TV sugárzási körzetek - közúti igazgatósági körzetek <p>Országos gazdasági szervezetek alapegységei</p> <ul style="list-style-type: none"> - gazdasági kamarák kistérségi irodái <p>Országos társadalmi szervezetek alapegységei</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vöröskereszt <p>Egyháziak térségi szervezetei</p> <ul style="list-style-type: none"> - egyházkerületek, egyházmegye - Máltai Szeretetszolgálat <p>Országos politikai szervezetek alapegységei</p> <ul style="list-style-type: none"> - politikai pártok kistérségi irodái

6.1. A statisztikai kistérségek

A statisztikai kistérségek rendszere az ország egész területét lefedő, megyehatárokat át nem lépő rendszer. Egy-egy kistérség olyan földrajzilag is összefüggő települések együttese, amely települések közötti valós munka- és lakóhelyi, közlekedési, közép fokú ellátási (oktatás, egészségügy, kereskedelem stb.) kapcsolatokon alapul³ (FALUVÉGI A. 2000).

7. ábra. Magyarország statisztikai kistérségi rendszere (Forrás: KSH)

A jelenlegi alkalmazott ún. statisztikai kistérségek rögzített határai nem fedik az igen különböző minőségű és intenzitású kapcsolatok alapján létező valóságos (kis) térségi egységeket, szerveződések. A jelenlegi feladatuk az, hogy a területfejlesztési célok és források egy bizonyos részének megfelelően előkészített beavatkozási területet biztosítsanak, és statisztikailag módszeresen meghatározott módon kijelölve, segítsék az országos, regionális vagy megyei fejlesztési prioritások és források területre szabott meghatározását, elosztását.

A mai statisztikai kistérségek elődjének tekinthető járási rendszernek adminisztratív, igazgatási funkciói voltak. A járásek területükönél fogva alkalmasak voltak arra, hogy napi kapcsolatot tartssanak a településekkel. A járásek száma a mai ország területén 90-150 között változott. Az önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény a kétszintű önkormányzati rendszer létrehozásával megszüntette a közigazgatási értelemben vett városkörnyéket is, a törvény értelmében a helyi önkormányzatok teljes jogegyenlősége alapján nem volt a megyén belül köztes közigazgatási területi kategória (SÁNTHA J. 1997). A kétszintű közigazgatás létrejöttével a közigazgatási tradíciók megszakadtak, mert az új közigazgatási törvény szerint a feladatok a közigazgatás elemi egységeire, a

³ Magyarország Kistérségei, KSH, 2001

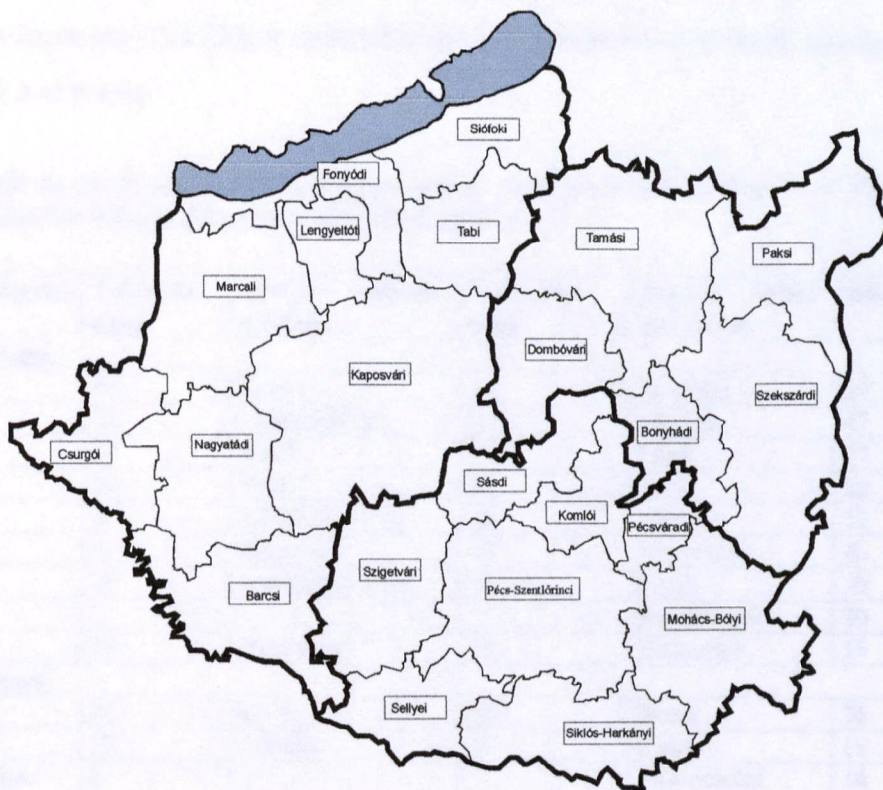
településekre hárultak (SZÖRENYINÉ KUKORELLI I. 2002). A Központi Statisztikai Hivatal – abból kiindulva, hogy sem a területi statisztikai, sem a felhasználói szféra nem mondhat le a települések közötti kapcsolatok és az összetartó (de a megyénél mindenképpen kisebb) kistérségek vizsgálatáról, és a települések jogi értelemben vett egyenrangúsága sem kérdőjelezi meg a településrendszerben a centrum-vonzáskörzet jellegű kapcsolatok tényét – az egész országot lefedő, nem közigazgatási alapon nyugvó kistérségi területi beosztást alakított ki 1991-1993 között. Ez a terület-beosztási rendszer 138 statisztikai kistérséget tartalmazott. A konszenzussal kialakított rendszert 1994. január 1-jei hatállyal léptette életbe a Központi Statisztikai Hivatal elnökének 9006/1994. (SK.3.) számú közleménye (KOVÁCS T. 2002).

Ekkor már megkezdődött a területfejlesztési törvény koncepciójának kidolgozása, valamint a területfejlesztési célelőirányzat és a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások felhasználási szabályainak kialakítása, ideértve az alapok területi allokációja számítási módszereinek kimunkálását is. Különösen ez utóbbi feladat megoldása igényelt egy olyan területbeosztást, amely teljes egészében és ismétlés nélkül lefedi az ország területét, és amelynek alapján – megfelelő számítási metódusok alkalmazásával – meg lehet határozni a kedvezményezett térségeket. Tekintettel arra, hogy erre a célra az önkormányzati területfejlesztési társulások területe nem volt használható (mert egyrészt nem fedték le az ország területét, másfelől ismétléseket tartalmaztak), kézenfekvő volt az egyetlen kész és a feltételeknek megfelelő területbeosztás, a statisztikai kistérségi rendszer felhasználása.

Ezek hatására az eredetileg kifejezetten statisztikai célra kialakított terület-beosztási rendszer felértékelődött mind a területi, mind a helyi önkormányzatok szemében, de ezen túl a területfejlesztésben érdekelt főhatóságok szakemberei számára is. Ebből következett, hogy már a területfejlesztési törvény, illetve az országgyűlési határozat előkészítésének időszakában megfogalmazódott – elsősorban az önkormányzatok részéről – a terület-beosztási rendszer felülvizsgálatának igénye. Létrejött 12 új statisztikai kistérség, így a módosított rendszer 150 statisztikai kistérséget tartalmazott, mely 1997. augusztus 1-jén lépett életbe (KAPROS T. 1998, KULCSÁRNÉ KISS A. 1999, KOVÁCS T. 2003). A területfejlesztési támogatásokról szóló új országgyűlési határozat (24/2001. /IV. 20./ OGY-határozat) a korábbtól eltérő módon határozta meg a keretek felosztását. Az önkormányzatok törekedtek kedvezményezett kistérségbe kerülni, és olyan terület-beosztási javaslatot keresztülvinni, ami a támogatási alapokhoz való hozzájutást biztosítja, ha kell a kistérségi területbeosztás elsődleges céljának, alapelveinek figyelmen kívül hagyása árán is. A témában érintett főhatóságok egy újabb felülvizsgálat megszervezése elől most sem zárkóztak el. Az Országos Területfejlesztési Tanács 2001. december 13-ai ülése elfogadta az FVM-KSH közös előterjesztése alapján a felülvizsgálat programját, és a módosított rendszer hatályba lépése 2004. január 1-jén lesz. Az új statisztikai rendszer 17 új kistérség létrehozásával 167 kistérséget tartalmaz majd.

A Dél-Dunántúl statisztikai kistérségi rendszere

Dél-Dunántúl statisztikai kistérségi rendszerét a KSH megyei igazgatóságai a megyei önkormányzatokkal együttműködve határozta meg, figyelembe véve a települési önkormányzatok javaslatait, a települések között már korábban kialakult kapcsolatokat. A dél-dunántúli megyei kistérségek központjai a három megye városai, amelyek vonzasközpont-funkciói az idők folyamán fejlődtek ki. A dél-dunántúli megyében 22 statisztikai kistérség található: 9 kistérség Somogy megyében, 8 kistérség Baranya megyében, 5 kistérség pedig Tolna megyében.

8. ábra. A Dél-Dunántúl statisztikai kistérségi rendszere (KSH adatok alapján szerk.: KOVÁCS B.)

A 2. táblázat a dél-dunántúli statisztikai kistérségek megnevezését és a hozzájuk tartozó települések számát mutatja be 1997-es és a tervezett 2004-es változás előtt és azt követően.

A jelenleg érvényben levő statisztikai lehatárolás jellemzői a Dél-Dunántúlon

- A 22 dél-dunántúli kistérséget összesen 654 település alkotja, közülük 33 városi, 621 pedig községi jogállással rendelkezik. A központok mindegyike város, ám a városok közül nem mindegyik térségi központ. A községek mind a három megyében igen alacsony lélekszámúak.

- A kistérségek településszáma jelentősen eltér egymástól a három megyét tekintve: aprófalvas településszerkezet jellemzi Baranya megyét és Somogy megyét is, ahol a Pécsi kistérségben 69, a Kaposváriban 77, a Siklósiban pedig 50 település található.
- Az egy településre jutó lakónépesség alapján a legalacsonyabb az átlagnépesség az aprófalvas térségek azon kistérségeiben, ahol a központi település kis- vagy középváros. Magyarországon 14 kistérségben marad 1000 fő alatt az átlagnépesség, Baranya megye 5 kistérségében, Somogy megye 2 kistérségében, köztük a sellyei kistérségben az 500 főt sem éri el.
- A 22 statisztikai kistérség területén 2001. év végi adatok szerint mintegy 993 466 lakos élt. A legnépesebbek azok a körzetek, amelyek a megyeszékhelyek környékén alakultak ki, így a pécsi 205 392, a kaposvári 124 293, a szekszárdi 90 197 lakosával kiugróan a legnagyobb lélekszámú kistérségek a régióban.

2. táblázat. A dél-dunántúli statisztikai kistérségek száma és megnevezése 1997-es és a 2004-es változás előtt és után (KSH adatokat felhasználva szerk.: KOVÁCS B. 2003.)

1997-es változás előtt	Település-szám	1997-es változás után	Település-szám	2004-es változtatás után	településszám
Baranya megye					
Komlói	19	Komlói	19	Komlói	19
Mohácsi	40	Mohács-Bólyi	47	Mohácsi	47
Sásdi	27	Sásdi	27	Sásdi	27
Sellyei	30	Sellyei	30	Sellye	35
Siklói	50	Siklós-Harkányi	50	Siklói	53
Szigetvári	46	Szigetvári	46	Szigetvári	46
Pécsi	76	Pécs-Szentlőrinci	69	Pécsi	39
				Szentlőrinci	20
Pécsváradi	14	Pécsváradi	13	Pécsváradi	15
Somogy megye					
Barcsi	26	Barcsi	26	Barcsi	26
Csurgói	17	Csurgói	17	Csurgói	18
Balatonboglár-Balatonlelle	8			Balatonlelle	14
Fonyódi-Lengyeltóti	17	Fonyódi	15		
		Lengyeltóti	10	Lengyeltóti	10
Kaposvári	77	Kaposvári	77	Kaposvári	77
Marcali	33	Marcali	33	Marcali	34
Nagyatádi	18	Nagyatádi	18	Nagyatádi	18
Siófok-Balatonföldvári	22	Siófoki	23	Siófoki	10
				Balatonföldvári	13
Tabi	25	Tabi	25	Tabi	25
Tolna megye					
Bonyhádi	21	Bonyhádi	21	Bonyhádi	21
Dombóvári	21	Dombóvári	16	Dombóvári	16
Paks-Dunaföldvári	14	Paksi	14	Paksi	14
Szekszárd-Tolnai	26	Szekszárdi	26	Szekszárdi	26
Tamási	26	Tamási	31	Tamási	31
Összesen	653		653		654

6.2. A területfejlesztési önkormányzati társulások

A politikai rendszerváltás első 6 esztendejében tudatos, tervszerű és kiszámítható területfejlesztésről nem beszélhattunk. A térségfejlesztésre fordítható források elosztása jórészt a központi főhatóságok privilégiuma volt. Az ágazati források fel- és elosztása nem volt átfogó és egységes szemléletű átlátható rendszer, a térségi szempontokat nem vette figyelembe. A települések és településközösségek a források megszerzése érdekében a minisztériumokkal álltak kapcsolatban, illetve sok esetben csak szerettek volna érdemi kapcsolatot kialakítani. Így épültek a térségi szemléletet gyakran nélkülöző vízműrendszerek, csatornahálózatok és szennyvíztisztítók, kisközségi újra osztott iskolák. A települési önkormányzatok az önállóság élményét megélve gyors ütemű, de alapvetően települési – gyakran önző – szemléletű infrastrukturális fejlesztésekbe fogtak úgy, hogy a gazdaságosság és a hatékonyság szempontjai jórészt háttérbe szorultak (ZONGOR G. 2000b).

Az 1996. évi területfejlesztésről és a területrendezésről szóló törvény értelmében az önkormányzatok képviselőtestületei megállapodással a települések összehangolt fejlesztése, közös területfejlesztési programok kialakítása, a fejlesztések megvalósítását szolgáló közös pénzalap létrehozása érdekében önálló jogi személyiséggel rendelkező területfejlesztési társulást hozhatnak létre. A törvény már nemcsak elvi lehetőséget adott az önkormányzatok területfejlesztési célú társulásainak kialakulásához, de a területfejlesztés alapegységeként jelölte meg azokat, és köteleességeket határozott meg számukra. (G. FEKETE É. 1998).

A területfejlesztésről szóló törvény az első olyan magas szintű jogszabály, amely a kistérségeket – a területfejlesztési önkormányzati társuláson keresztül – bevonta intézményesen is a területfejlesztés folyamatába. A területfejlesztési intézményrendszerben a döntéshozatal és a forráselosztás alsó szintjén a kistérségi társulások állnak, amelyek a települési önkormányzatok szövetségeiként működnek (G. FEKETE ÉVA 1996). A kistérség ebben az összefüggésben olyan tervezési-fejlesztési területi egységnek tekintendő, ahol elsősorban a vidéki lakosság mindennapi szükségleteinek kielégítésével kapcsolatos gazdasági, piaci-kereskedelmi, infrastrukturális és ellátási, közigazgatási és társadalmi kapcsolatok, térfolyamatok nagyobb része játszódik. Így feladatuk, és egyben joguk a megyei területfejlesztési tanácsok munkájában, képviselőik által történő részvételük, a területfejlesztéssel kapcsolatosan a tájhoz, az egymással együtt élő, együttműködő önkormányzatok közös szándékát kifejezve, az érintett települések összehangolt fejlesztése, a szükséges tervek elkészítése (vagy elkészíttetése), a fejlesztések megvalósítását szolgáló közös pénzalap létrehozása, a térségi identitás biztosítása (CSATÁRI B. 1996, WINKLER GY. 1999, SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. 1999).

A feladatok mellé szavazati jogokat is ad a területfejlesztési törvény a megyei területfejlesztési tanácsokban kettős megkötéssel. Egyrészt a KSH által kialakított statisztikai kistérségekben működő társulások juthattak képviselőhöz, tehát statisztikai körzetenként egy-egy képviselője tagja

lehet a tanácsnak, másrészt korlátozta számukat is, ami a törvény 1999. évi módosításáig nem haladhatta meg a hatot. Az önkormányzatok előtt megnyílt a lehetőség, hogy a területfejlesztési önkormányzati társulások útján befolyásolhatják az elosztási döntéseket, képviselhetik területi érdekeiket ott, ahol a megpályázható alapok erőforrásainak elosztásáról döntenek. Ott, ahol statisztikai kistérség száma magasabb volt, a képviselő nem volt teljes körű. Az ilyenkor alkalmazott megoldás egyike az volt, hogy a kistérségek rotációjával biztosították a megyei területfejlesztési tanácsban való megjelenés lehetőségét, illetve közös képviselő kinevezésével oldották meg a részvételt. A közvetített képviselő viszont információvesztéssel jár.

A területfejlesztési törvény 1999. évi átfogó módosítása nem oldotta meg, sőt inkább fokozta a kistérségek szerepe körüli bizonytalanságot. A kistérségek a korábbinál kisebb szerepet kaptak, jelenleg a megyei területfejlesztési tanácsokban megyénként – függetlenül a megyében kialakított statisztikai vonzáskörzetek számától – egységesen csak három önkormányzati társulási képviselő kapott helyet (BÉRCESI F. 2002). A területfejlesztési tanácsok 3 kistérségi képviselője **Baranya megyében:**

- *a Mohács Térségi Területfejlesztési Társulás elnöke, a Zengőalja Kistérség Területfejlesztési Társulás elnöke és a Zöldvölgy Önkormányzati Társulás elnöke,*

Tolna megyében:

- *a Dombóvár Városi és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulás képviselője, a Tamási Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulás képviselője és a Völgységi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulás képviselője,*

Somogy megyében:

- *Balatonföldvár és Térsége Önkormányzati Területfejlesztési Társulás képviselője, Drávamenti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás elnöke, Pogányvölgyi Kistérség Területfejlesztési Önkormányzati Társulás elnöke.*

Csökken az önkormányzati társulások részvétele a regionális fejlesztési tanácsok döntéshozatalában is. Erdős Tamás (2001) szerint az így delegált személyek kijelölése rendszerint személyes vonásaik, lobbyképességük, vagy a kistérségben tapasztalható „centrum-periféria”-elv alapján történt, és ez magában hordozta annak a veszélyét, hogy a megbízatást hosszú ideig betöltők – rendszerint a kistérség legjelentősebb városának polgármesterei – meghatározó befolyásra tehettek szert.

A szabályozás azonban nem terjed ki a társulások lehatárolásának problémájára, például, hogy csak a megyehatárokon belül maradjanak-e, hogy egy önkormányzat csak egyetlen területfejlesztési társulásnak lehet-e a tagja. A városi vonzáskörzetek alapján kialakított KSH-körzet lett a lehatárolás alapja. Az adott statisztikai kistérségre társulást alapítani nem volt kötelező, létrehozásukat a törvény megfelelő eszközökkel próbálta befolyásolni: a kistérségi társulások képviselőjét a megyei területfejlesztési tanácsokban a KSH-körzetek száma szerint limitálta, a decentralizált forrásokhoz való hozzájutás feltételének is ez volt az alapja. Mégpedig úgy, hogy a támogatás valamilyen kedvezményezett térségben megvalósuló programot finanszíroz; illetve a kedvezményezett

térségek lehatárolása a megyék közötti elosztást is befolyásolja, miközben a társulások a körzetrendszertől teljesen függetlenül működnek. További következménye a lehatárolásnak az, hogy a nagyvárosok vonzáskörzetei hátrányos helyzetbe kerültek az elosztási rendszerben, és ezért az volt az érdekük, hogy a nagyobb városok ne tartozzanak a társulásokhoz. A KSH-körzetek határai nem minden esetben esnek egybe, a társulások nem alkotnak átfedés nélküli halmazokat a térben (9., 14., 19. ábra), vannak települések, melyek egyszerre több társulásnak is tagjai, ezt a jelenlegi törvényi rendszer nem zárja ki.

Problémát jelentett az, hogy a törvényhozó a kistérségeknek kulcsszerepet szánt, viszont a szervezésüket és a finanszírozásukat meglehetősen elhanyagolta. Nem volt következetes az a lépés, hogy a kistérségi szinten a partnerséget nem intézményesítette. Miután a törvény a kistérségi együttműködés számára önkormányzati társulási formát ír elő, elméletileg ki is zárja a gazdálkodó szervek és egyéb partnerek közvetlen bevonását a társulások működésébe. A másik probléma, hogy nincs elegendő támpont a társulások szervezésének, működésének alakításához, főleg a területfejlesztési funkciót illetően. Ennek és a térségi lehatárolás bizonytalanságainak következtében a kistérségi társulások szinte megduplázódtak (PÁLNÉ KOVÁCS I. 1996).

A kistérségi társulások működésének két nagyon fontos alapelve a szubszidiaritás és a decentralizáció (a hierarchikus szervezeti rendszert tekintve a döntések lefelé irányuló telepítéseit jelenti). Arra a legalacsonyabb szintre kell a döntést telepíteni:

- ahol rendelkeznek a döntéshez szükséges információkkal,
- megfelelő a döntéshozó szakképzettsége, és
- a döntéshozó érdekelt a döntés meghozatalában.

Ezek a legalacsonyabb szintek a kistérségi szerveződések, de sajnos a döntéstelepítési kritériumoknak még kevéssé tudnak megfelelni (ZONGOR G. 2000a). Kistérségi területfejlesztésünk intézményi és döntési rendszerének fejlődni kell, ami részben a humán erőforrások fejlesztésének következménye és fő eredménye is lesz.

Az önkormányzatok területfejlesztési társulásainak főbb jellemzői Dél-Dunántúlon

- mivel önkéntes a részvétel, a többszörös részvétel is lehetséges, a teljes és ismétlés nélküli lefedettség nem biztosítható. Felmérésünk szerint Dél-Dunántúlon 2003-ban a 39 önkormányzati társuláshoz 848 település csatlakozott, 5 település pedig nem tartozik egyik társuláshoz sem (Kovács Tibor (2003) tanulmánya szerint Magyarországon a jelenleg ismert 263 önkormányzati társulásnak 4258 tagja van úgy, hogy az ország 3135 településének nem mindegyike társulási tag).

- A társulások egy része estében nem biztosított a földrajzi kontinuitás, területük nem minden esetben összefüggő (pl. Pécs Városkörnyéki Önkormányzati Társulás), az egyes társulások területe átlépi a megyehatárt (pl. a siófoki társulás), ami a statisztikai kistérségi rendszerre nem jellemző.

6.3. A vidékfejlesztési kistérségi (SAPARD)-társulások

A régió kistérségi hálózatát jelentősen átrajzolja az önkormányzatok önkéntes szerveződéseként létrehozott ún. SAPARD-társulások rendszere. A régió szinte teljes területét lefedő önkéntes társulások az Európai Unió SAPARD-támogatásainak elnyerése céljából közösen pályázó településeket tömörítik.

Az 1998-99-től induló európai uniós SAPARD agrár- és vidékfejlesztési program elkészítése kistérségi társulásokhoz kötődik, és a kistérségi kettős vagy többes tagsággal bíró településeknek dönteniük kellett hovatartozásukról. A létrejött társulások ritkán követték a KSH által lehatárolt statisztikai kistérségek határait: van néhány települést alkotó társulás is, és van olyan társulás is, ahol az egész statisztikai kistérség alkotja a SAPARD-társulást. Magyarországon a 191 SAPARD-kistérségben 3067 település érdekelt (de ez a rendszer még a 2003-as év végére átdolgozásra kerül).

A SAPARD-program

Az Európai Unió kormányfői az 1997-es luxemburgi csúcstalálkozójukon hozták nyilvánosságra az Agenda 2000 nevű dokumentumot, amelyben többek között az is szerepelt, hogy a közismert PHARE-segélyprogram mellett újabb segélyeket folyósítanak a tagjelölt országoknak. Az Unió kormányfőinek 1999 tavaszán Berlinben megtartott csúcsértekezletén jóváhagyásra kerültek az ún. előcsatlakozási segélyprogramok, amelyek egyike a SAPARD-program. A SAPARD az Európai Unió által a csatlakozni kívánó 10 közép- és kelet-európai országban (Bulgária, Cseh Köztársaság, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia) a mezőgazdasági és a vidékfejlesztés területén kezdeményezett, a csatlakozást előkészítő intézkedések közösségi támogatása a felkészülési időszakban (DORGAI L.-HINORA F.-TASSY S. 1998, NEMES G. 2000b, DORGAI L. 2001, DORGAI L. 2002, DÓCZI G.-FORGÓ M. 2003).

A SAPARD-tervezés során minden országnak el kellett készítenie egy 7 évre szóló (2000-2006) országos, regionális, megyei és kistérségi mezőgazdasági és vidékfejlesztési tervet, amelyben az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának célkitűzéseit kell követni.

A SAPARD-programban való részvételre a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium pályázatot írt ki az agrárgazdasági célok 1999. évi költségvetési támogatásáról szóló 8/1999.

(I.20.) FVM-rendelet alapján a kistérségi integrált agrárstruktúra és vidékfejlesztési programok elkészítésének támogatására. A támogatás célja annak ösztönzése, hogy a vidékfejlesztés helyszínei és tervezési egységei – mint pl. a kistérségek, a támogatott régió –, mint a regionális, strukturális és vidékfejlesztési támogatások döntési és végrehajtási szintje, a megye, mint a megvalósítás, a programmenedzselés, a monitoring, az ellenőrzés és az értékelés helyi irányításának szintje rendelkezzen megalapozott, átfogó helyzetfeltárással és elemzésre épülő agrárstruktúra- és vidékfejlesztési programmal.

A támogatásra bármely települési, önkormányzati társulás pályázhatott, függetlenül attól, hogy statisztikai kistérség-e vagy sem, tagja-e a valamely formális társulásnak, vagy csak erre a pályázatra társultak-e (HORVÁTH J.-JELENKA GY. 2000). Az e szempontból létrejött társulások településszámai nagyon különbözőek.

A SAPARD-társulások jellemzői a Dél-Dunántúlon

Dél-Dunántúlon 33 SAPARD-kistérség szerveződött. Dönteni kellett a több kistérségi társulási tagssággal rendelkező településeknek, hogy hova kötelezik el magukat, mert csak egy kistérségi társulás pályázatában szerepelhettek. A kistérségi szerveződések még nagyobb zavart okoztak, és még inkább bonyolították a KSH által lehatárolt kistérségek, a területfejlesztési társulások és az önszerveződő egyéb társulások szövevényének amúgy is kaotikus jellegét. A pályáztatást ugyanis nem kötötte az FVM a statisztikai kistérségekhez. A minisztérium szerint többet ér az, ha néhány település önként, jószántából, megértésen, konszenzuson alapuló egyetértésben tud együtt dolgozni, mintha a statisztikai kistérségi szervezeti formákat tekintenének elsődlegesen (SZENDRŐNÉ FONT E. 2000).

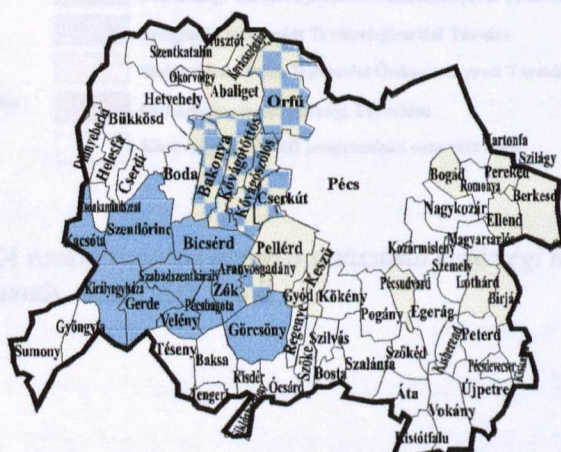
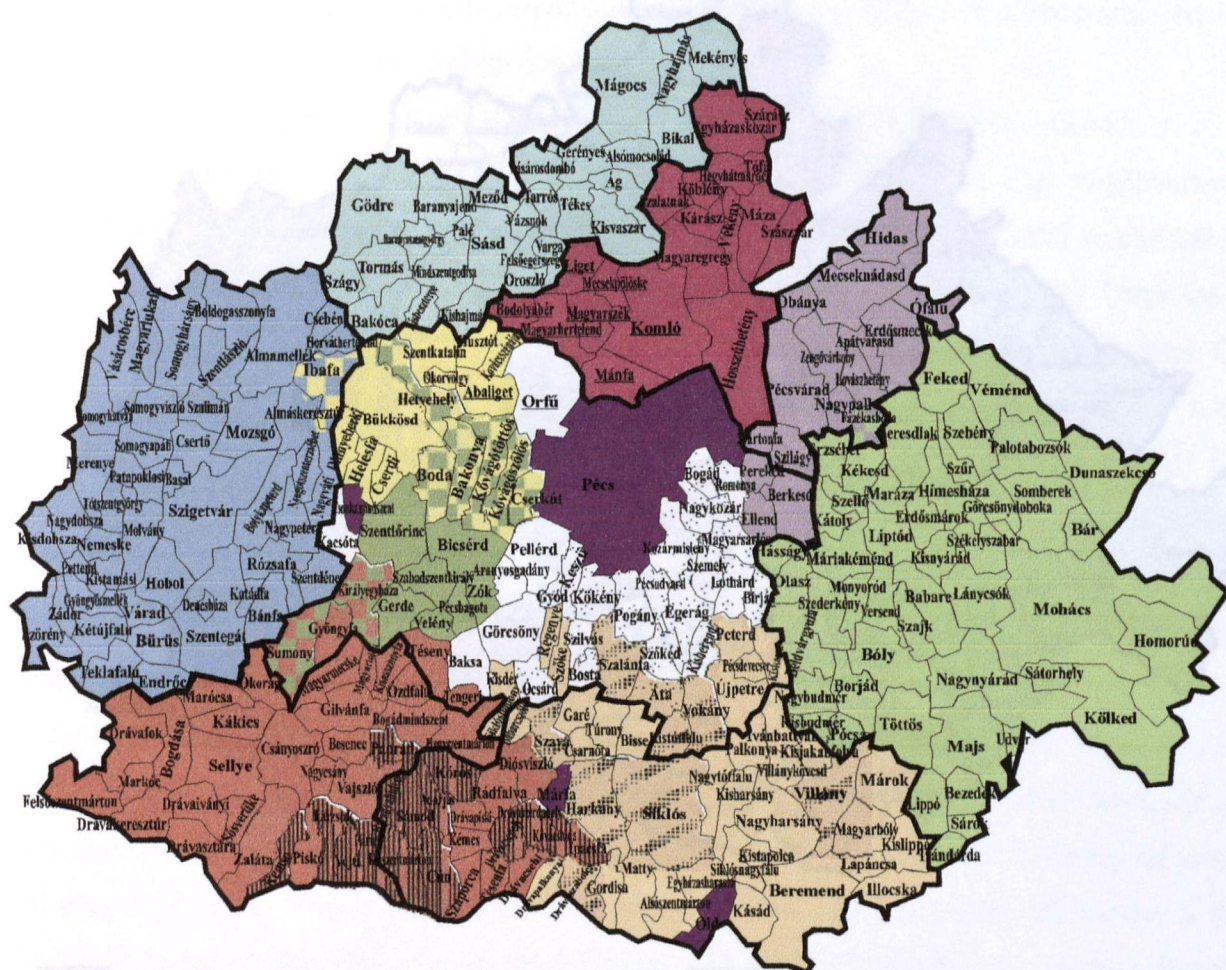
A nagyvárosokat (pl. Pécs) eleve kihagyták a társulásokból, hiszen akkor a térség elveszítette volna vidéki jellegét. A SAPARD-terv egyik sokat vitatott pontja a vidéki területek lehatárolása. Az EU állásfoglalása az volt, hogy nekünk kellett meghatározni, mit tartunk vidéki térségnek. A magyar SAPARD-tervben meghatározták, hogy a 120 fő/km² alatti népsűrűségű települések a vidéki térségek. Nem a SAPARD-kistérség egészét, hanem az egyes települések népsűrűségét veszik alapul. Dél-Dunántúl a fenti kritérium szerint 88,6%-a vidéki térség, és a lakosság 48,5%-a él itt (KOVÁCS T. 2001).

6.4. A Dél-dunántúli kistérségi társulások összehasonlító elemzése

Baranya megye

3. táblázat. Baranya megye statisztikai, területfejlesztési és SAPARD-kistérségei (2003) (Forrás: KSH, FVM, Baranya Megyei Területfejlesztési Főosztály, saját kutatás)

kistérség	Statisztikai településszám	Területfejlesztési társulás településszáma	SAPARD-társulás településszáma
Sásdi statisztikai kistérség	27	27	27
Baranyai Hegyhát Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			
Komlói statisztikai kistérség	19	19	19
Komló Térségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			
Mecsek Hegyháti Terület-fejlesztési Önkormányzati Társulás		7+2+1 (+2 a Pécs-Szentlőrinci, +1 a Sásdi statisztikai kistérségből)	
Szigetvári statisztikai kistérség	46	46	46
Szigetvár és Dél-Zselici Települések Területfejlesztési Társulása			
Pécs-Szentlőrinci statisztikai kistérség	69		
Önkormányzatok Egerági Társulása		20	18
Zöldvölgy Területfejlesztési és Kistérségi Önkormányzati Társulás		16+1 (+1 a Szigetvári statisztikai kistérségből)	8
Mecsekalja Szentlőrinc-től-Orfűig Önkormányzati Társulás		16	16
Pécs Városkörnyéki Önkormányzati Társulás		19	
Mecsekalja Térség Területfejlesztési Önkormányzati Társulás		15	
Mohács-Bólyi statisztikai kistérség	47	47+1	47+1
Mohács Térségi Területfejlesztési Társulás		(+1 a Fazekasboda a Pécsváradi statisztikai kistérségből)	
Siklós-Harkányi statisztikai kistérség	50		
Siklósvidék Területfejlesztési Önkormányzati Társulás		31+12 (+12 a Pécs-Szentlőrinci statisztikai kistérségből)	25+10 (+10 a Pécs-Szentlőrinci statisztikai kistérségből)
Kelet-Ormánság Területfejlesztési Önkormányzati Társulás		10+5 (+5 a Sellyei statisztikai kistérségből)	
Tenkes Vidéke Fejlesztési Társaság		6+3 (+3 a Pécs-Szentlőrinci statisztikai kistérségből)	
Sellyei statisztikai kistérség	30		
Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás		30+17+5 (+17 a Siklós-Harkányi, +5 a Pécs-Szentlőrinci statisztikai körzetből)	30+17+3 (+17 a Siklós-Harkányi, +3 a Pécs-Szentlőrinci statisztikai körzetből)
Drávazug Társulás Egyesület			6
Pécsváradi statisztikai kistérség	13		
„Zengőalja” Kistérségi Területfejlesztési Társulás		12+2	12+2
		(+2 a Pécsi-Szentlőrinci statisztikai kistérségből)	
összesen	301	370	287

9. ábra. A Baranya megyei területfejlesztési társulások (2003) (A kisebbik ábra a pécsi statisztikai kistérség területén található további 2 területfejlesztési társulást mutatja. A vastag vonal az ábrán a statisztikai kistérségi határ. Forrás: Baranya Megyei Területfejlesztési Főosztály, Pécs, saját kutatás, szerk.: KOVÁCS B.)

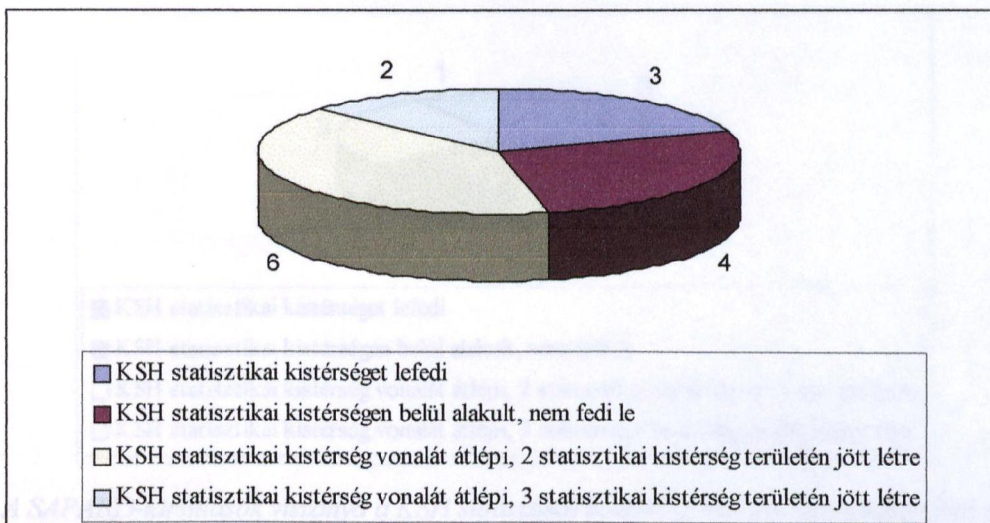

10. ábra. A Baranya megyei SAPARD-társulások (A vastag vonal az ábrán a statisztikai kistérségi határ, Forrás: FVM, saját kutatás, szerk.: KOVÁCS B.)

Baranya megyében jelenleg összesen 8 **statisztikai kistérség** található: a Sásdi, a Komló, a Szigetvári, a Pécs-Szentlőrinci, a Mohács-Bólyi, a Siklós-Harkányi, a Sellyei és a Pécsváradi statisztikai kistérség. E kistérségek teljesen lefedik a megye 301 települését.

Baranya megyében jelenleg 15 bejegyzett **területfejlesztési társulás** működik. A 3. táblázatban olvasható, hogy két területfejlesztési társulás teljesen lefedi a KSH által meghatározott kistérségeket: a Baranyai Hegyhát Területfejlesztési Önkormányzati Társulás a Sásdi statisztikai kistérség területét öleli fel, míg a Szigetvár és Dél-Zselici Települések Területfejlesztési Társulása a Szigetvári statisztikai kistérség településeinek társulása. A Komló Térségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás szintén lefedi a Komló statisztikai kistérséget, viszont a területén 10 település egy másik, idegenforgalmi fejlesztést célként kitűző Mecsek Hegyháti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás is működik, mely még kettő statisztikai kistérség településeit is érinti. A Mohács-Bólyi statisztikai kistérség területén szerveződött Mohács Térségi Területfejlesztési Társuláshoz a Pécsváradi statisztikai kistérségből Fazekasboda település csatlakozott. A Pécsváradi statisztikai kistérség előző okok miatt 13 helyett 12 települését foglalja magába a „Zengőalja” Kistérségi Területfejlesztési Társulás, viszont az amúgy is nagy településszámú Pécs-Szentlőrinci statisztikai kistérség 2 települése is ide csatlakozott. Ennél jóval bonyolultabb a további 3 statisztikai kistérség területén szerveződött területfejlesztési társulások rendszere. A Sellyei statisztikai kistérség valamennyi, 30 települése az Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társuláshoz tartozik, viszont a Siklós-Harkányi és a Pécs-Szentlőrinci statisztikai kistérség 17, illetve 5 települését is magába foglalja. A Siklós-Harkányi statisztikai kistérség területén 3 területfejlesztési társulás működik: 50 településéből 31 település alkotja a Siklósvidék Területfejlesztési Önkormányzati Társulást, melyhez még 12 település a Pécs-Szentlőrinci statisztikai kistérségből csatlakozott. Kelet-Ormánság Területfejlesztési Önkormányzati Társulás szintén a Siklós-Harkányi statisztikai kistérség (10 település) és a Pécs-Szentlőrinci statisztikai kistérség (5 település) területén található. Tenkes Vidéke Fejlesztési Társulás 9 települése is az előbb említett két statisztikai kistérség területén működik, 6+3 település részvételével. A Pécs-Szentlőrinci statisztikai kistérség területén szintén több átfedés figyelhető meg. 5 bejegyzett területfejlesztési társulás működik a megye legnagyobb településszámú statisztikai kistérség, a Pécs-Szentlőrinci kistérség területén: 20 településsel az Önkormányzatok Egerági Társulása, a Mecsek-alja Szentlőrinctől-Orfűig Önkormányzati Társulás 16 településsel, 19 településszámú Pécs Városkörnyéki Önkormányzati Társulás, a 15 települést magába foglaló Mecsek-alja Térség Területfejlesztési Társulás, ezenkívül a Zöldvölgy Területfejlesztési és Kistérségi Önkormányzati Társulás, melyhez 16 településéhez tartozik még a Szigetvári statisztikai kistérséghez tartozó Ibafa település is.

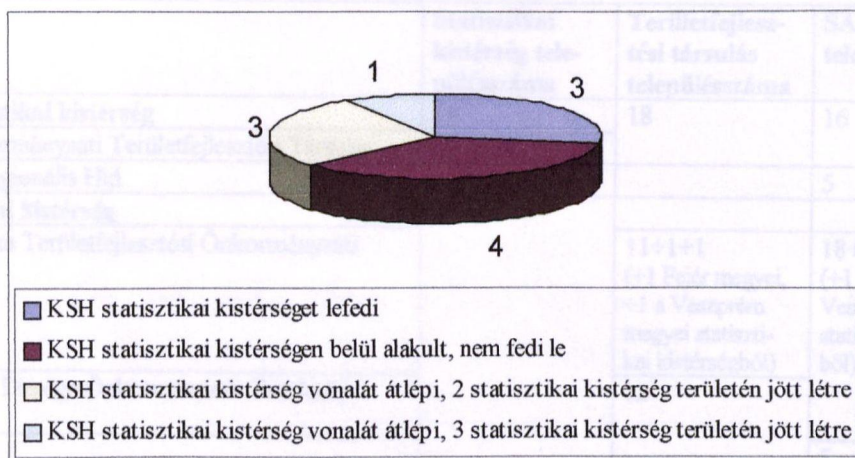
A 11. ábra a KSH statisztikai kistérség és a területfejlesztési társulások viszonyát mutatja be, melyen látható, hogy a legtöbb társulás átnyúlik a statisztikai kistérségek határvonalain.

11. ábra. A területfejlesztési társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Baranya megyében (szerk.: KOVÁCS B.)

SAPARD-társulások területi jellemzői Baranya megyében:

- Három statisztikai kistérség területén működő 3 területfejlesztési társulás azonos a SAPARD-társulásokkal is: a Sásdi statisztikai kistérség területén működő Baranyai Hegyhát Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, a Komló Térségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás és a Szigetvár és Dél-Zselici Települések Területfejlesztési Társulása.
- Másik típusú társulás, amelyben a SAPARD-program a területfejlesztési társulásra készült el, és ami nem azonos a statisztikai kistérségi lehatárolásokkal: a Mohács Térségi Területfejlesztési Társulása, az Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, a Zengőalja Kistérségi Területfejlesztési Társulás és a Mecsekalja Szentlőrinc-től-Orfűig Önkormányzati Társulás.
- Harmadik társulási forma, mikor a SAPARD-program a területfejlesztési társulásra készült, de kevesebb településre, aminek az oka az, hogy a program készítése időszakában még kevesebb település tartozott a területfejlesztési társuláshoz: Önkormányzatok Egerágyi Társulása, Zöldvölgy Területfejlesztési és Kistérségi Önkormányzati Társulás, Siklósvidék Területfejlesztési Önkormányzati Társulás.
- Negyedik típusba az a társulás tartozik, melyek kifejezetten a SAPARD-program megírásának céljából jött létre: Drávazug Társulás Egyesület.

12. ábra. A SAPARD-társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Baranya megyében (szerk.: KOVÁCS B.)

A 9-12. ábrákon látható, hogy Baranya megyében kevés társulás követte megalakulásakor a statisztikai kistérségi határvonalakat.

Somogy megye

Somogy megyében az alábbi statisztikai kistérségek találhatók: a Kaposvári, a Marcali, a Nagyatádi, a Siófoki, a Lengyeltóti, a Csurgoi, a Fonyódi, a Barcsi és a Tabi **statisztikai kistérség**.

Somogy megye 9 statisztikai kistérsége területén 14 bejegyzett **területfejlesztési társulást** ismerünk (de ide soroljuk a Zselica Szövetséget is, mert markánsan jelenik meg a területfejlesztés szereplői között kistérségi szinten, és területfejlesztési programja is van).

A Baranya megyeihez képest egyszerűbb képet mutat a területfejlesztési társulások rendszere, mivel egyrészt nincs átfedés a területfejlesztési társulások települései között, – kivétel a siófoki területfejlesztési társulás, mely átnyúlik másik 2 megyére 1-1 település csatlakozásával –, illetve azért is, mert a 9 statisztikai kistérség közül 6 statisztikai kistérség települései megegyeznek a területükön kialakult területfejlesztési kistérségek településeivel. Ezek az alábbi kistérségek:

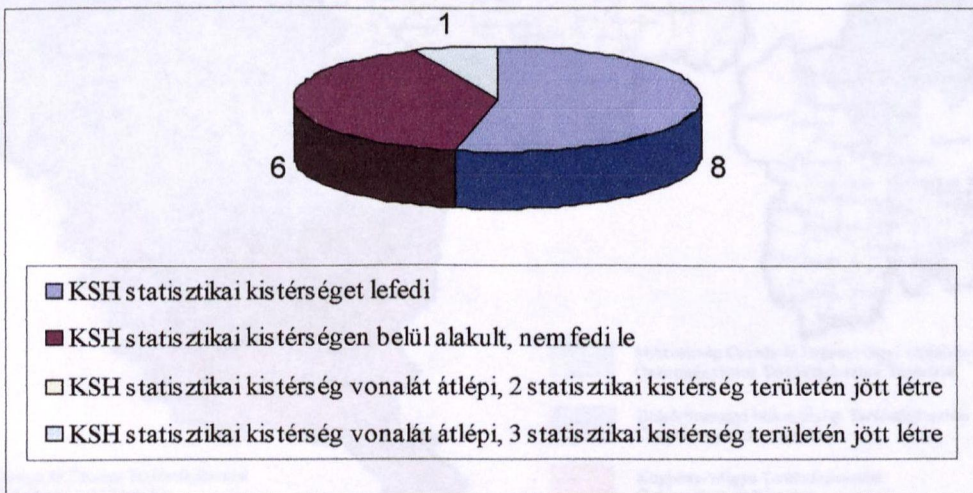
- A Marcali és Környéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, amely a Marcali statisztikai kistérség területén, a Rinya-menti Önkormányzati Területfejlesztési Társulás, amely a Nagyatádi statisztikai kistérség területén, Pogányvölgyi Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, amely a Lengyeltóti statisztikai kistérség területén, a Csurgo és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, amely a Csurgoi statisztikai kistérség területén és a Dráva-menti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, amely a Barcsi statisztikai kistérség területén működik.

4. táblázat. Somogy megye statisztikai, területfejlesztési és SAPARD-kistérségei (2003) (Forrás: KSH, FVM, Somogy megyei Területfejlesztési Főosztály, saját kutatás, 2003)

kistérség	Statisztikai kistérség településszáma	Területfejlesztési társulás településszáma	SAPARD-társulás településszáma
Nagyatádi statisztikai kistérség	18	18	16
Rinya-menti Önkormányzati Területfejlesztési Társulás			
Balaton-Dráva Regionális Híd			5
Siófoki statisztikai kistérség	23		
Siófok és Környéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás		11+1+1 (+1 Fejér megyei, +1 a Veszprém megyei statisztikai kistérségből)	18+1+1 (+1 Fejér megyei, +1 a Veszprém megyei statisztikai kistérségből)
Balatonföldvár és Térsége Önkormányzati Területfejlesztési Társulás		12	
Szóládi kistérség			5
Lengyeltóti statisztikai kistérség	10	10	10
Pogányvölgyi Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			
Csurgói statisztikai kistérség	18	18	18
Csurgó és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			
Fonyódi statisztikai kistérség	15		
Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Önkormányzati Területfejlesztési Társulás		14	13
Barcsi statisztikai kistérség	26	26	26
Dráva-menti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			
Tabi statisztikai kistérség	25	25	25
Koppány-völgye Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			
Tab vidéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás		6	
Marcali statisztikai kistérség	33	33	
Marcali és Környéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			27
Boronka kistérség			4+1 (+1 a Kaposvári statisztikai kistérségből)
Kaposvári statisztikai kistérség	77	77	
Kaposvár és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			
Kaposvár-Somogyi Mikrotérségi Társulás		22	22
Belső-Somogyi Mikrotérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás		5	
Mikrotérség Deseda és Pogányvölgyi vízfolyás közötti Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása		16	
Igal és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Egyesület			22
Zselica Szövetség		32	31
összesen	245	327	240

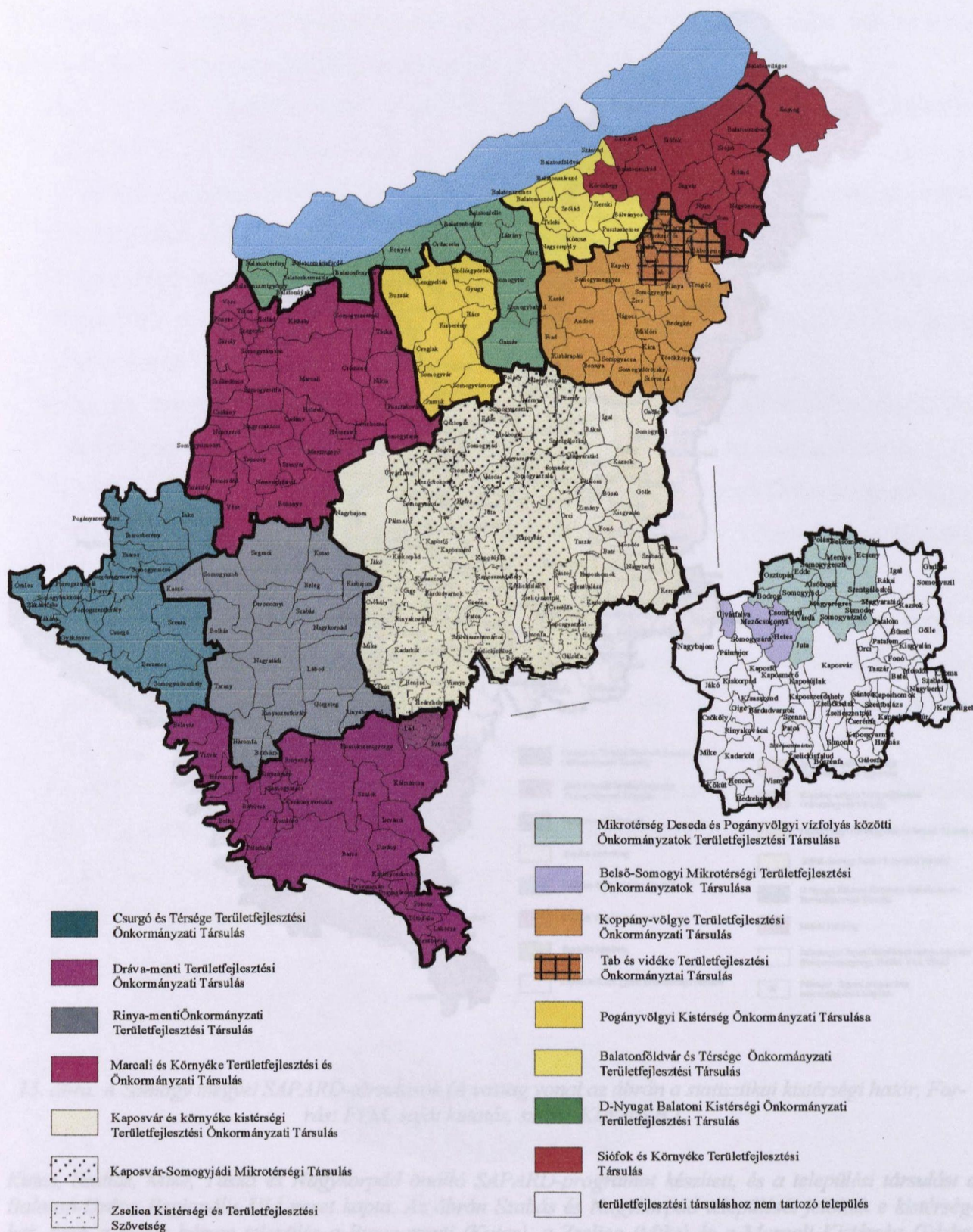
- A Koppány-völgye Területfejlesztési Önkormányzati Társulás szintén lefedi a Tabi statisztikai kistérség területét, viszont a központi város, Tab körül is szerveződött egy, a korábbi körjegyzőséghez tartozó településekből a Tab vidéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás.
- Még egyszerű a kép a Fonyódi statisztikai kistérség területén: 15 települése közül 14-en alkotják a Dél-Nyugat Balatoni Kistérség Önkormányzati Területfejlesztési Társulást.

- A Siófoki statisztikai kistérség területén két területfejlesztési társulás osztozik: a Balatonföldvár és Térsége Önkormányzati Területfejlesztési Társulás, illetve a Siófok és Környéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, mely településeihez közös érdekképviselő miatt egy Veszprém megyei és egy Fejér megyei település is csatlakozott.
- Nemcsak a megye, hanem Dél-Dunántúl legnagyobb településszámú statisztikai kistérsége, a Kaposvári statisztikai kistérség, melynek valamennyi települése a Kaposvár és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulást alkotja. Területén belül három területfejlesztési társulás működik: a Belső-Somogyi Mikrotérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, a Mikrotérség Deseda és Pogányvölgyi vízfolyás közötti Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása, a Kaposvár-Somogyjád Mikrotérségi Társulás, valamint meg kell említeni a térségfejlesztő szövetséggént működő Zselica Szövetséget.

13. ábra. A területfejlesztési társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Somogy megyében

(szerk.: KOVÁCS B.)

14. ábra. A Somogy megyei területfejlesztési társulások (2003) (A kis ábra a kaposvári statisztikai kistérség területén található további területfejlesztési társulásokat mutatja. A vastag vonal az ábrán a statisztikai kistérségi határ. Forrás: Somogy Megyei Területfejlesztési Főosztály, Kaposvár, saját kutatás, szerk.: KOVÁCS B.)

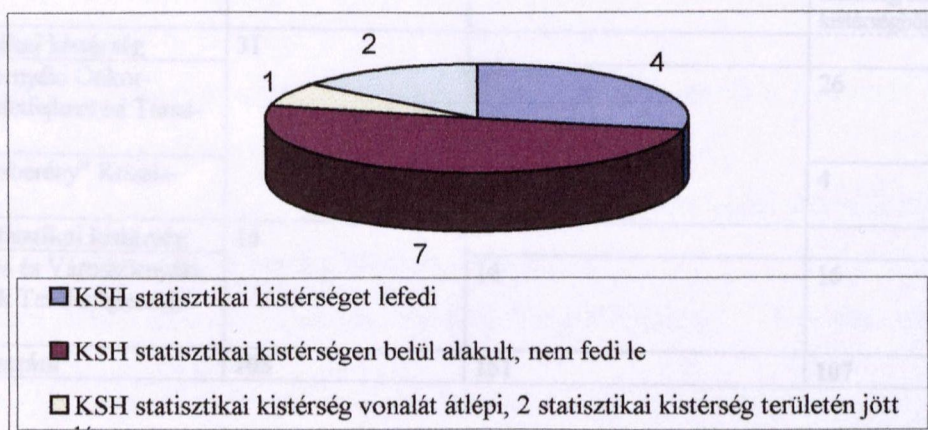

15. ábra. A Somogy megyei SAPARD-társulások (A vastag vonal az ábrán a statisztikai kistérségi határ, Forrás: FVM, saját kutatás, szerk.: KOVÁCS B.)

Kutas, Szabás, Mike, Táská és Nagykorpád önálló SAPARD-programot készített, és a települési társulást a Balaton-Dráva Regionális IIId nevet kapta. Az ábrán Szabás és Nagykorpád települését jelöltük e kistérséghez, mert a másik három település a Rinya-menti (Kutas), a Zselica (Mike) és a Marcali Kistérség (Táská) programjaiban már szerepel.

A Somogy megyei **SAPARD-társulások** területi jellemzőit, ha az alapján vizsgáljuk, miként a Baranya megyei társulásokat, akkor megállapítható, hogy:

- négy statisztikai kistérség területén működő területfejlesztési társulások lefedik a SAPARD-társulást is: a Pogányvölgyi Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Csurgó és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Dráva-menti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás és a Koppányvölgye Területfejlesztési Önkormányzati Társulás.
- Létezik olyan társulás, amikor a SAPARD-program a területfejlesztési társulás településeire készült el, és ami nem azonos a statisztikai kistérségi lehatárolásokkal: Kaposvár-Somogyjád Mikrotérségi Társulás és a Zselica Szövetség.
- Harmadik társulási forma, mikor a területfejlesztési társulásra készült, de kevesebb településre, mert – ellentétben Baranya megyével, ahol más volt az ok – másik társuláshoz kerültek át települések: Marcali és Környéke Területfejlesztési Társulás Rinya-menti Önkormányzati Területfejlesztési Társulás és a Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Önkormányzati Területfejlesztési Társulás.
- Negyedik típusba azok a társulások tartoznak, melyek kifejezetten e SAPARD-program megírásának céljából jöttek létre: Boronka kistérség, Szőládi kistérség és az Igal és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Egyesület és a Balaton-Dráva Regionális Híd, mely kis területe és széttagoltsága miatt a program beadása után már nem működött.
- Az ötödik csoportba tartozik a Siófok és Környéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, mivel a szőládi kistérségbe tömörült településeket leszámítva a Balatonföldvár és Térsége Önkormányzati Területfejlesztési Társulás településeire is készült a program (a program megírása után vált önállóvá a balatonföldvári társulás).

16. ábra. A SAPARD-társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Somogy megyében
(szerk.: KOVÁCS B.)

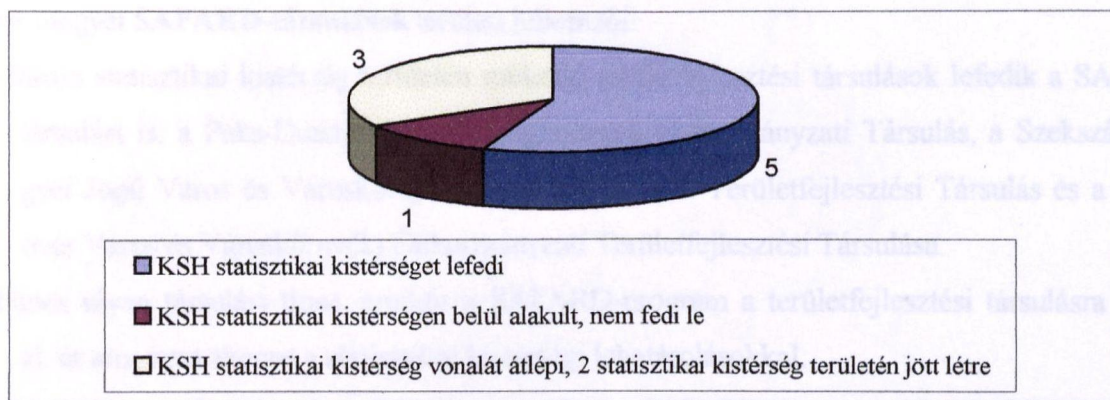
Tolna megye

A Dél-Dunántúl legkisebb településszámú megyéje Tolna megye, mely megye területén értelemszerűen a legkevesebb statisztikai kistérség (5) és területfejlesztési társulás (9) jött létre.

Tolna megye **statisztikai kistérségei**: a Szekszárdi, a Paksi, a Bonyhádi, a Tamási és a Dombóvári statisztikai kistérség.

5. táblázat. Tolna megye statisztikai, területfejlesztési és SAPARD-kistérségei (2003) (Forrás: KSH, FVM, Tolna megyei Területfejlesztési Főosztály, saját kutatás, 2003)

kistérség	Statisztikai településszám	Területfejlesztési társulás településszáma	SAPARD-társulás településszáma
Paksi statisztikai kistérség	14		
Paks-Dunaföldvári Térségfejlesztő Önkormányzati Társulás		14	14
Sió-Sárvíz Menti Települések Térségfejlesztési Társulása		8+2 (2 település a Szekszárdi statisztikai kistérségbe tartozik)	
Szekszárdi statisztikai kistérség	26		
Sárközümenti Települések Önkormányzati Területfejlesztési Társulása		12+1 (1 település a Paksi kistérségbe tartozik)	
Szekszárd Megyei Jogú Város és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása		26	26
Zomba és Térsége Önkormányzatainak Területfejlesztési Társulása		10	
Dél-Tolna Bátaszék és Kistérsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás		8+2 (2 település a Bonyhádi statisztikai kistérségbe tartozik)	
Bonyhádi statisztikai kistérség	21	21	
Völgysegi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása			14
Kisvejkei Térségi Társulás			6+1 (1 település a Tamási kistérség statisztikai kistérségéből)
Tamási statisztikai kistérség	31		
Tamási Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása		31	26
„Otthonunk Diósberény” Közalapítvány			4
Dombóvári statisztikai kistérség	16		
Dombóvár Város és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása		16	16
Összes településszám	108	151	107

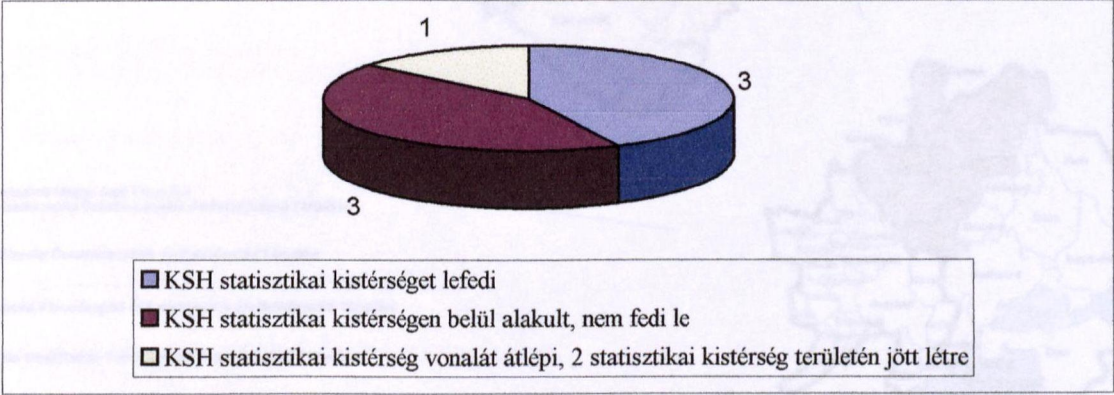
17. ábra. A területfejlesztési társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Tolna megyében
(szerk.: KOVÁCS B.)

Tolna megyében 5 statisztikai kistérség településeinek száma megegyezik a **területfejlesztési társulások** településszámával:

- a paksi statisztikai kistérség településeit foglalja magában a Paks-Dunaföldvár Térségfejlesztő Önkormányzati Társulás. Emellett működik egy 10 településű társulás is, amelynek 2 települése a Szekszárdi statisztikai kistérséghez tartozik.
- A szekszárdi statisztikai kistérség települései egyrészt a Szekszárd Megyei Jogú Város és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulásába tartoznak. Ezen felül működik 3 területfejlesztési társulás, mely érinti ezt a statisztikai kistérséget: Zomba és Térsége Önkormányzatainak Területfejlesztési Társulása, valamennyi települése ennek a statisztikai kistérségnek a része; a Sárközmenti Települések Önkormányzati Területfejlesztési Társulása, mely nagyjából szintén ebből a statisztikai kistérség településeiből alakult, e társuláshoz 1 település a Paksi statisztikai kistérségből csatlakozott; illetve a Dél-Tolna Bátaszék és Kistérsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, mely 10 településéből 2 a Bonyhádi statisztikai kistérségből társult.
- A Völgységi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása, amely a Bonyhádi statisztikai kistérség településeit foglalja magába.
- A Dombóvár Város és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása, amely a Dombóvári statisztikai kistérség területét öleli fel.
- A Tamási Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása, mely a Tamási statisztikai kistérség területén jött létre.

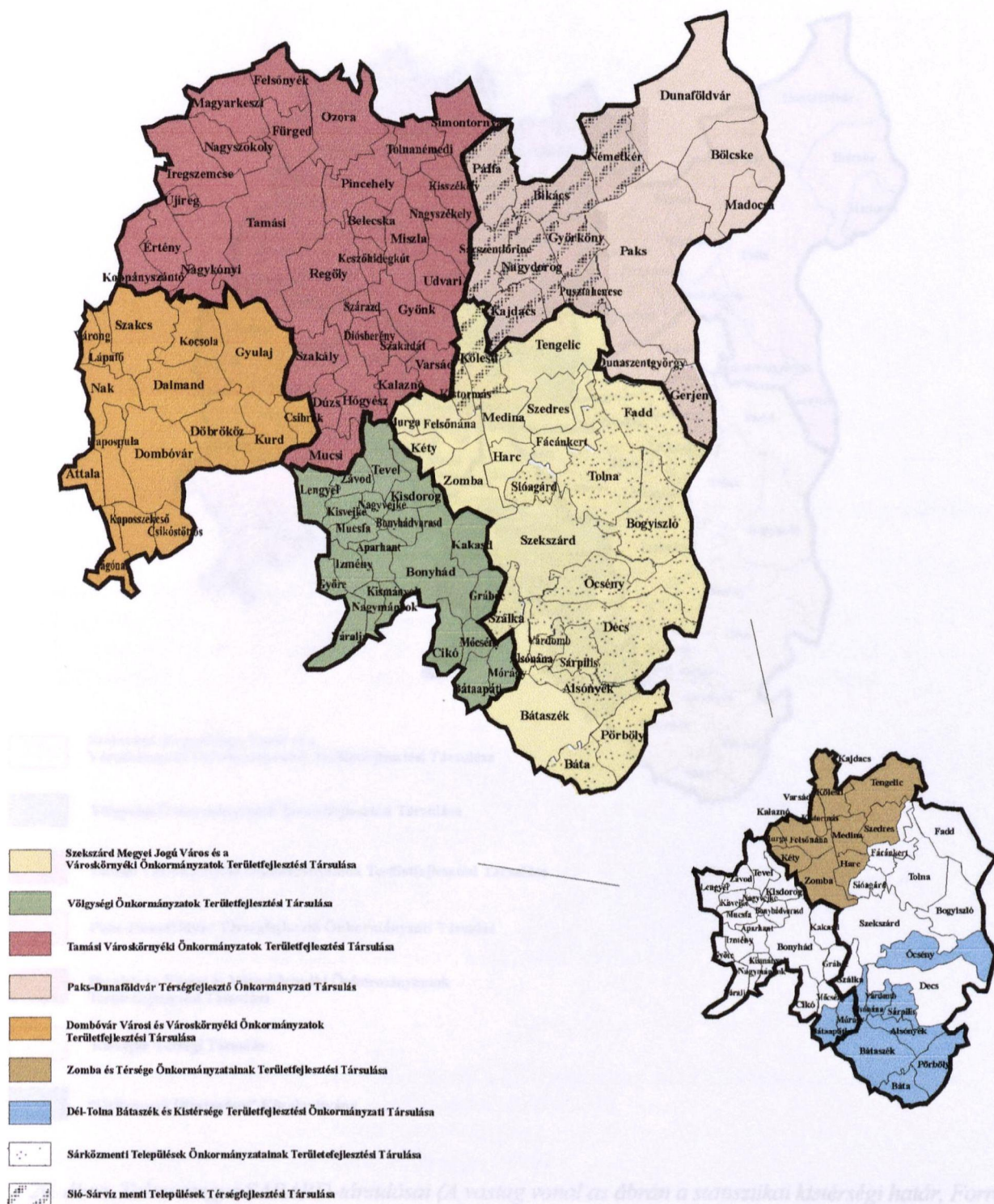
A Tolna megyei **SAPARD-társulások** területi jellemzői:

- Három statisztikai kistérség területén működő területfejlesztési társulások lefedik a SAPARD-társulást is: a Paks-Dunaföldvári Térségfejlesztő Önkormányzati Társulás, a Szekszárd Megyei Jogú Város és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulás és a Dombóvár Város és Városkörnyéki Önkormányzati Területfejlesztési Társulása.
- Nincs olyan társulási típus, amikor a SAPARD-program a területfejlesztési társulásra készült el, és ami nem azonos a statisztikai kistérségi lehatárolásokkal.
- Harmadik társulási forma a megyében, amikor a SAPARD-program a területfejlesztési társulásra készült, de kevesebb településre (mert a területfejlesztési társulásból kiválva másik SAPARD-társulást alakítottak): Völgységi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása és a Tamási Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása.
- Negyedik típusba azok a társulások tartoznak, amelyek kifejezetten a SAPARD-program megírásának céljából jöttek létre, a harmadik csoportba tartozó területfejlesztési társulásokból: Kisvejkei Térségi Társulás és az „Otthonunk Diósberény” Közalapítvány.

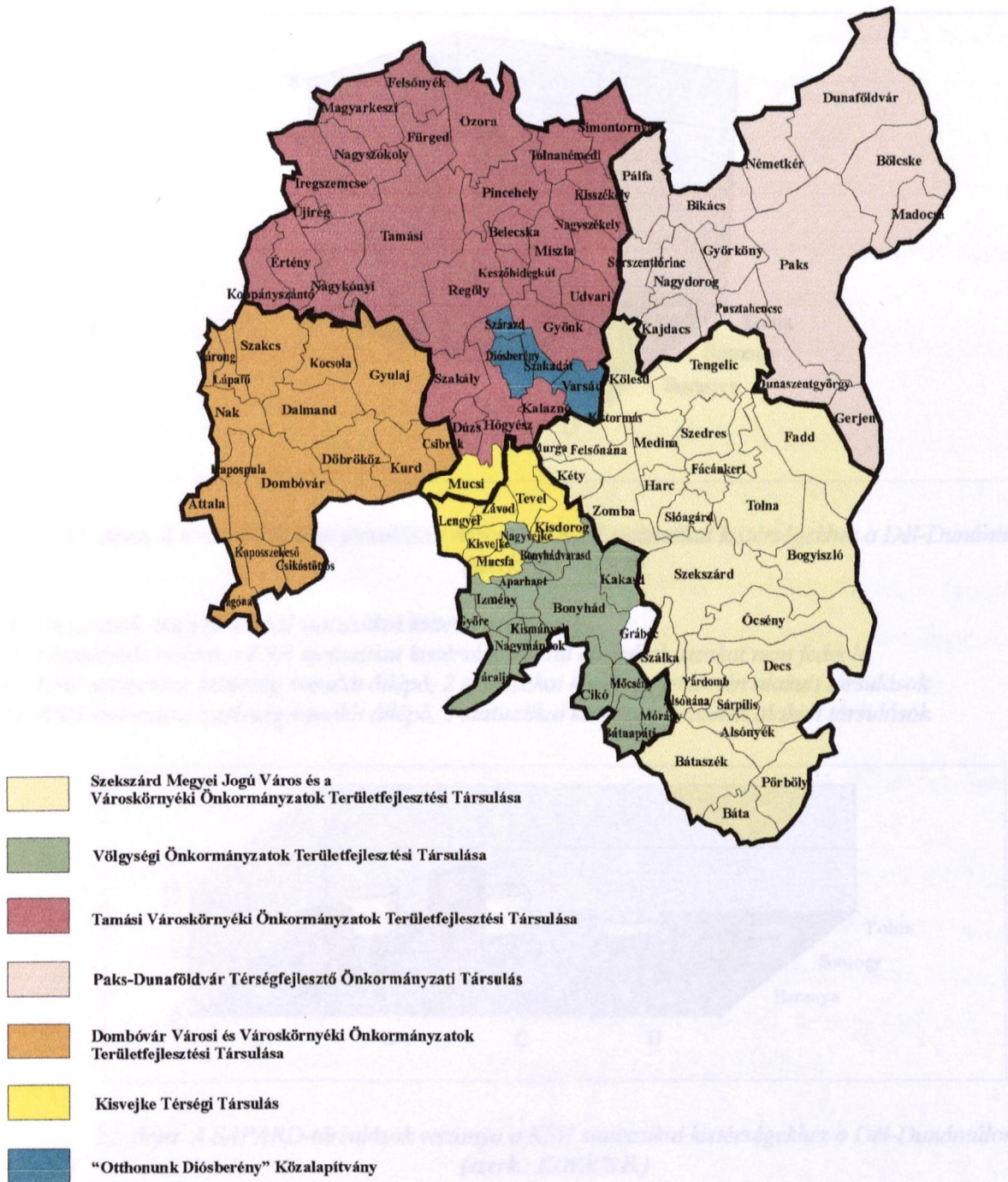

18. ábra. A SAPARD-társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Tolna megyében (szerk.: KOVÁCS B.)

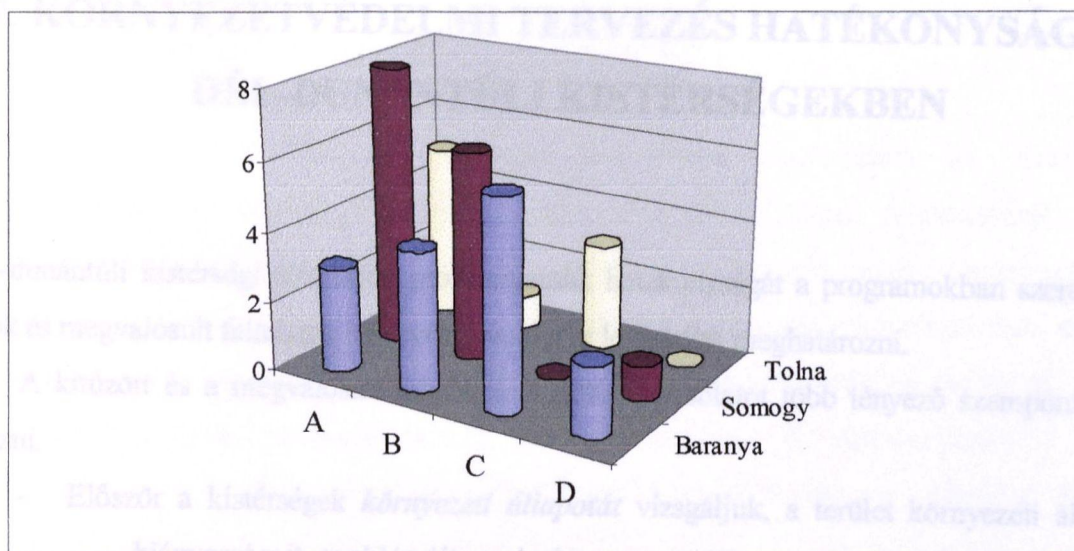
19. ábra. A Tolna megyei területfejlesztési társulások (2003) (A kisebbik ábra a Bonyhádi és a Szekszárdi társulások területi határait mutatja, nagyobb területfejlesztési társulásokkal mutatja. A vastag vonal az ábrán a társulások területi határait. Forrás: Tolna Megyei Területfejlesztési Főosztály, Szekszárd, megyei hatóság, szerk.: KOVÁCS B.)

19. ábra. A Tolna megyei területfejlesztési társulások (2003) (A kisebbik ábra a Bonyhádi és a Szekszárdi statisztikai kistérségek területén található további területfejlesztési társulásokat mutatja. A vastag vonal az ábrán a statisztikai kistérségi határ. Forrás: Tolna Megyei Területfejlesztési Főosztály, Szekszárd, saját kutatás, szerk.: KOVÁCS B.)

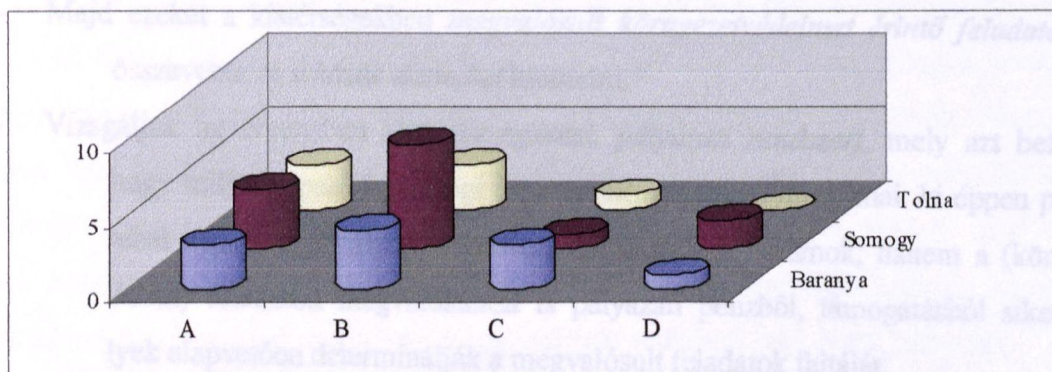

20. ábra. Tolna megye SAPARD-társulásai (A vastag vonal az ábrán a statisztikai kistérségi határ, Forrás: FVM, saját kutatás, szerk.: KOVÁCS B.)

21. ábra. A területfejlesztési társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez a Dél-Dunántúlon (szerk.: KOVÁCS B.)

- A: Társulások, melyek a KSH statisztikai kistérséget lefedik
 B: Társulások, melyek a KSH statisztikai kistérségen belül alakultak, azokat nem fedik le
 C: KSH statisztikai kistérség vonalát átlépő, 2 statisztikai kistérség területén alakult társulások
 D: KSH statisztikai kistérség vonalát átlépő, 3 statisztikai kistérség területén alakult társulások

22. ábra. A SAPARD-társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez a Dél-Dunántúlon (szerk.: KOVÁCS B.)

- A: Társulások, melyek a KSH statisztikai kistérséget lefedik
 B: Társulások, melyek a KSH statisztikai kistérségen belül alakultak, azokat nem fedik le
 C: KSH statisztikai kistérség vonalát átlépő, 2 statisztikai kistérség területén alakult társulások
 D: KSH statisztikai kistérség vonalát átlépő, 3 statisztikai kistérség területén alakult társulások

A 9-22. ábrák mindegyike azt bizonyítja, hogy a jelenlegi statisztikai kistérségi rendszer valóban nem fedi le a térségi együttműködéseket. Az önkéntes alapon alakult területfejlesztési társulásokat vizsgálva megállapítható, hogy Baranya megyében jellemző leginkább a statisztikai határvonalak átlépése. SAPARD-társulások közül viszont Somogy megyére jellemző, hogy a társulások több statisztikai kistérség településeit foglalják magukba.

7. KÖRNYEZETVÉDELMI TERVEZÉS HATÉKONYSÁGA A DÉL-DUNÁNTÚLI KISTÉRSÉGEKBEN

A dél-dunántúli kistérségi társulások programjainak hatékonyságát a programokban szereplő célkitűzések és megvalósult feladatok összevetésével lehet leginkább meghatározni.

A kitűzött és a megvalósult feladatok közötti kapcsolatot több tényező szempontjából kell elemezni:

- Először a kistérségek *környezeti állapotát* vizsgáljuk, a terület környezeti állapotának hiányosságait, problémáit, melyek azt mutatják meg, hogy melyek a környezetvédelmi szempontból megoldandó feladatok
- A *kistérségek fejlesztési programjainak* vizsgálata a második lépés, a társulások által készített, illetve készített koncepciókban, programokban megfogalmazott környezeti hiányosságok, problémák alapján kitűzött környezetvédelmi törekvéseket kell áttanulmányozni.
- Majd ezeket a kistérségekben *megvalósult környezetvédelmet érintő feladatokkal* kell összevetni, és a *közös elemeket* kiemelni.
- Vizsgáljuk az érvényben lévő *támogatási, pályázati rendszert*, mely azt befolyásolja, hogy milyen típusú kistérségi programok születnek, mire írnak ki éppen pályázatot, tehát mit finanszíroznak. Azonban nemcsak a programok, hanem a (környezetvédelmi) feladatok megvalósulása is pályázati pénzből, támogatásból sikerül, amelyek alapvetően determinálják a megvalósult feladatok fajtáját.

Ezt a logikai vonalat követve mutatjuk be a dél-dunántúli kistérségek környezeti állapotát, a környezeti állapot javításának tervezését, a környezetvédelmi feladatok megvalósulásának kistérségi lehetőségeit Dél-Dunántúlon. Végül konkrét példákat kiemelve esettanulmányok formájában részletesen elemezzük, hogy kistérségi szinten a környezetvédelmi programok elkészítése mennyire befolyásolja a környezetvédelmi feladatok végrehajtását.

7.1. A dél-dunántúli kistérségek környezeti állapota⁴

Dél-Dunántúl környezeti állapota kedvező. Köszönhető ez részben az ipari fejlődés megkésetttségének, elmaradásának. Egyrészt nem volt a nehézipar fejlesztésének elődleges célterülete, illetve a gazdasági átalakulás által indukált válság a régió iparát és mezőgazdaságát is súlyosan érintette. Az ipari és mezőgazdasági termelés visszaesése következtében csökkent a légszennyező komponensek emissziója, az ipari eredetű vízszennyezés és nagyüzemi állattartó telepek, műtrágyázás és növényvédőszeres által okozott talaj- és vízszennyezés. A felhagyott bányaművelés és a korábbi veszélyes hulladékokat termelő tevékenységeknek a környezetre gyakorolt hatásaival azonban jelenleg is számolni kell.

A régió kistérségeinek környezeti állapotát domináns módon befolyásoló környezeti konfliktusok és környezeti jellemzők az alábbiakban összegezhetők:

Légszennyezés

A dél-dunántúli kistérségek levegőminősége néhány kritikus pontot leszámítva elfogadhatónak minősíthető. A szennyezés a térségben elsősorban ipari, közlekedési és kommunális eredetű, és ennek megfelelően a térség legnagyobb városait és a Balaton-partot érinti a legsúlyosabban; Pécs-Beremend tengelyt az ipari eredetű szennyező anyagok terhelik. A kisebb településeken a porterhelés összefüggésbe hozható a mezőgazdasági műveléssel is, a településeket övező védőfásítások, utak és táblahatárok menti fasorok hiányoznak. A 90-es évektől tartó társadalmi, gazdasági átalakulás együtt járt a termelés és a fogyasztás megváltozásával is, amely döntően kihatott a kibocsátásokra (ipari szerkezetváltozás, földgáz program, stb.). Ezek jellemzői:

- Az **ipari termeléssel összefüggő**, jelentősebb kibocsátók Pécs-Komló és Beremend-Nagyharsány-Siklós térségében fordulnak elő. A termelő üzemek, vállalatok megszűnésével, átalakulásával, a termelés általános, az egyes térségeket kisebb-nagyobb mértékben érintő visszaesésével a kibocsátások is jelentősen mérséklődtek. Ezek a változások Pécs térségében fokozottan jelentkeztek; itt a bányászat (urán, szén) mellett más iparágak is teljes átalakuláson és termeléseszkökcserén mentek át (börgyár, kesztyűgyár, építőipar, stb.). Hasonló, de a levegőminőségre kevésbé ható átalakulások más városokban is végbementek (Kaposvár: építőipar, húsipar, cukorgyártás; Szekszárd: húsipar, építőipar; Nagyatád, Paks: konzervgyártás, Simontornya: börgyártás stb.), azonban ezeken

⁴ A fejezet elkészítéséhez felhasználtuk az ÁNTSZ, a KSH, Dél-Dunántúli Környezetvédelmi Felügyelőség adatait és a következő tanulmányokat: Somogy megye környezetvédelmi programja, 2000, Tolna megye környezetvédelmi programja, 2000. Dél-Dunántúli régió környezetvédelmi programja, 2000. Dél-Dunántúl agrárstruktúra- és vidékfejlesztési programja (SAPARD), 1999. Magyarország mezőgazdasági és vidékfejlesztési programja, Dr. FODOR I.: Környezetvédelem és regionalitás Magyarországon, Pécs, 2001.

a településeken a levegőminőség korábban is elfogadható volt. Baranya megyében - de a régióban is - a legnagyobb kibocsátó a Pécsi Erőmű Rt. Bár itt a műszaki fejlesztések, a tüzelőanyag-összetételi módosítások jelentősen mérsékeltek a kén-dioxidnál és szilárd anyagok (pernye, por) kibocsátásokat az elmúlt 10 évben, de a legnagyobb gondot okozó SO_2 emisszió továbbra is helyi túllépéseket, szmog-veszélyes helyzeteket okoz a város egyes részein, kedvezőtlen időjárási/terjedési viszonyoknál.

- A termelésből, szolgáltatásokból eredő kibocsátások mellett jelentős terheléseket jelent a **lakossági fűtés**, fosszilis energiahordozók felhasználása. Komoly előrelépést az elmúlt évek hoztak, ami a földgázellátás országos programjának kiteljesedésével függ össze. Ugyanis a földgáztüzelésre történő áttérés jelentősen mérsékli a fűtésből eredő légszennyezők kibocsátásait az ellátott térségekben, mivel a szén- és olajtüzelés a földgázhoz viszonyítottan nagyságrendekkel több kén-dioxid, szén-monoxid és szilárd anyag kibocsátással jár. Kivételt képeznek a nitrogén-oxidok; a gáztüzeléssel együtt számítani kell a fűtési időszakban kismértékben megemelkedő NO_x , NO_2 koncentrációkra a települések légterében.

A vizsgált régióban 2001. év végén a lakásállományhoz viszonyítva az amúgy is nagyon jó jellemzőkkel rendelkező Siófoki és Fonyódi kistérségben kiemelkedően magas volt a gázzal fűtött lakások aránya (91,5%, illetve 96,5%). Ezen a téren éppen csak fejlődésnek indult térségekben – a Tabi, a Szigetvári kistérségben (12,7%-11,7%) – figyelhető meg viszont a legalacsonyabb arány, a Sellyei kistérségben pedig nem épült ki gázhálózat. Ez az érték azóta is folyamatosan változik, mivel a gázhálózat-bővülése jelentős, és nemcsak az épülő és a hálózathoz újonnan csatlakozó lakások esetében terjed, hanem azokban az otthonokban is egyre gyakoribbá válik, amelyek korábban más energiahordozóval (pl. fa, szén, olaj) oldották meg a fűtést.

- A **forgalmi eredetű légszennyezettség** a forgalommal, a forgalmi időszakokkal összefüggő hatásait a települések - elsősorban a régió városai - területén a levegőminőségi mérések jól mutatják (pl. Pécs, Szekszárd, Kaposvár, Balaton parti települések). A közlekedési eredetű kibocsátások jelentős, egyes szennyezők esetében meghatározó részarányt képviselnek (pl. szerves szénhidrogének, szén-monoxid), és szorosan összefüggenek az útvonalak forgalmi és beépítési viszonyaival, az adott szakaszon áthaladó járműszámmal, a járművek műszaki jellemzőivel, életkorukkal és az alkalmazott hajtóanyagokkal.

A forgalom kisebb-nagyobb mérvű emelkedése mutatható ki az országos főútvonalakon és a települési úthálózatokon is. Bár a járművek fajlagos kibocsátásai kedvezőbbek a korábbi időszakokhoz viszonyítottan, az egyértelmű, hogy az utakon a közlekedési eredetű nitrogén-oxidok emelkedésével kell számolni. Így a gázellátással együtt a közlekedés is hozzájárul ahhoz, hogy a települések légterében a nitrogén gázok mennyiségének lassú növekedése figyelhető meg.

Vizminőségi problémák

Felszín alatti vizek minőségi gondjai:

- Szekszárdon a Sió menti vízbázis 1,2-diklór-etilénnel szennyezett, a Budapesti Vegyiművek Rt. Hidasi gyáregységének területén bekövetkezett klórbenzol szennyezés, pedig a Bonyhád Déli Vízmű vízadó kavics rétegében jelent meg, és veszélyezteti a város vízellátását.

- A Balaton-parti települések vízellátását a felszíni vízművek biztosítják. Itt a fonyódi, és Siófok-balatonszéplaki állandóan, további négy pedig a nyári időszakban üzemel, a vízigénytől függően (Siófok régi vízmű, Balatonföldvár, Balatonöszöd DEVIG, Fonyód DEVIG). Ezeknél az algavirágzások idején lépnek fel komoly minőségi gondok.

- Baranyában, az Ormánság területén az utóbbi években kapott fokozott figyelmet az arzénos vizek előfordulása. Az ÁNTSZ Baranya Megyei Intézetének felmérése alapján, 2003-as adatok szerint 1 településen 50 µg/l feletti, 10 településen pedig 30-50 µg/l értékű arzén tartalom jellemzi a felszín alatti vizeket.

- A megyék vízműveinek többségénél nem csak fertőtleníteni kell a hálózatba kerülő vizeket, hanem tisztítás-technológiát (vas- és mangántalanítás, gáztalanítás, ammónia mentesítés, stb.) is alkalmazni kell a megfelelő vízminőség elérése érdekében. Egyes helyeken a felszínközeli rétegek vizének magasabb nitrát-tartalma antropogén eredetű (Gyékényes környéke, Barcs, Toponár, Pécs-Pellérdi vízmű egyes kútjai, Gerjén, Fadd, Mórágó vízbázisai).

A talajvízkészletek szennyezettsége általános gondot okoz; a térségben a terhelések, szennyezések hatására a talajvíz-készletek gyakorlatilag már a 70-es években elszennyeződtek és emberi fogyasztásra csak ritkán alkalmasak. A települések és az emberi tevékenység terhelő, szennyező hatását a felszín alatti vizek bakteriális szennyezettsége, valamint a nitrát-, nitrit- és ammónium-ion tartalma is jól jelzik. Az ÁNTSZ vizsgálatai szerint Tolna (1997) és Baranya (1998) megyei felmérések az ásott kutak 80 %-ában a 80 mg/l megengedhető értéket meghaladó nitrát-tartalmat mutattak ki.

Felszíni vizek minőségi gondjai

A Duna vízminősége a Dunaföldvár és országhatár közötti szakaszon rendszerint a tűrhető (III) és a szennyezett (IV) között változik; összességében a víz szennyezettnek minősíthető. Kedvezőbb a helyzet a Drávánál, amelynek a vízminősége az egyes paraméter-csoportokban a jó (II) és szennyezett (IV) között alakul; összességében a Vizvár-Barcs közötti szakaszon tűrhetőnek, a Barcs-országhatár szakaszon szennyezettnek minősült.

A városok többé-kevésbé megfelelően kezelt települési szennyvizeit befogadó vízfolyások (Pécsi víz, Kapos, Sió-Nádor csatorna, Koppány, Rinya) összesített vízminősége szennyezettnek

(IV) vagy erősen szennyezettnek (V) minősül. Kedvezőtlen, hogy az ipari termelés csökkenésével a mérséklődő terhelések sem változtattak alapvetően a vízminőségeken. A kisebb vízfolyások összesített vízminősége lényegében a szennyezett (IV) és erősen szennyezett (V) kategóriákba sorolható szinte évtizedek óta.

A Balaton nyílt vízi minősége is az I-III. osztályba sorolható az egyes paraméter-csoportokban, de a Ny-i medencerész kedvezőtlenebb minőségű. A partmenti részekben a strandok többségénél már csak tűrhető (III) a mikrobiológiai vízminőség.

Kedvezőtlen a vízminőség Tolna megye dunai rekreációs térségében; itt a holtágakat az eutrofizáció veszélyezteti, és napjainkban csak a Fadd-Dombori holtág használható fürdésre, bár vize nem kifogástalan. A Tolnai holtág már fürdésre alkalmatlan, a Bogyiszlói pedig szinte szennyvíz minőségű. A régió más üdültavainak vízminősége rendszerint tűrhető (III) vagy szennyezett (IV) minősítésű, döntően a magas szerves- és tápanyag-tartalom, valamint a bakteriális és/vagy biológiai jellemzők miatt, így fürdésre rendszerint nem alkalmasak (Deseda, Orfű, Abaliget, Dombay tó). A gyékényesi kavicsbánya tó bakteriológiai és biológiai jellemzők alapján is megfelelő minőségű.

Bár kisebb-nagyobb javulások is megfigyelhetők egyes komponenseknél (pl. Balaton, Duna, Dráva, Karasica, Kapos, Fekete-víz, Pécsi-víz), az éves változások *ellenére a térség felszíni vizei döntően a szennyezett és erősen szennyezett kategóriába sorolhatók* a különféle vízminőségi jellemzők alapján. Ez azzal is összefügg, hogy a települési és üzemi szennyvízkibocsátók szerves és szervetlen szennyezőkkel, valamint bakteriológiailag is erősen terhelik az élővízű befogadókat. A települési szennyvíztelepek többségénél a kibocsátott, tisztított szennyvizek - a kezelés ellenére - sokszor a megengedett értéket meghaladó szennyezettséggel kerül az élővízű befogadóba.

Víz- és csatorna-ellátottság a Dél-Dunántúli régió kistérségeiben

A lakások felszereltségét, illetve a környezetre gyakorolt hatását alapvetően meghatározza az adott település, illetve a kistérség közművekkel való ellátottsága. A dél-dunántúli kistérségek mutatói többnyire kedvezőtlenebbek, mint az országos mutatók.

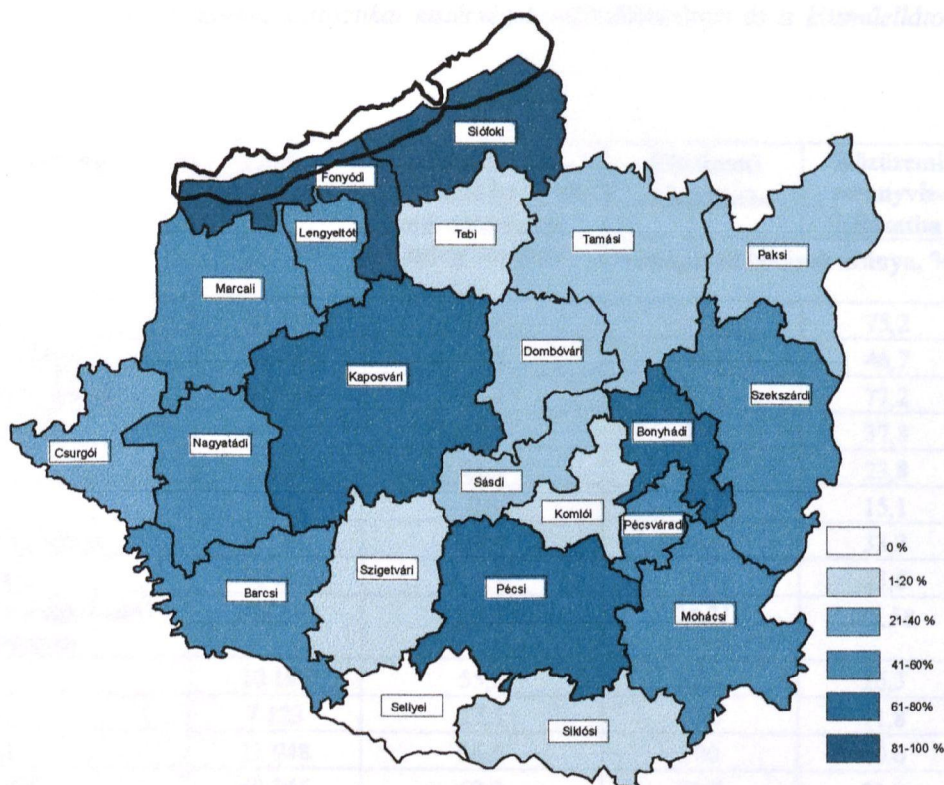
A közüzemi ivóvízvezeték-hálózat a régió minden kistérségeiben kiépült, 93,77% a régió átlaga. Az egyes kistérségi mutatókat vizsgálva megállapítható, hogy 2001 év végén az ivóvíz-hálózatba bekapcsolt lakások aránya 86,8-100% között mozgott. A legkedvezőtlenebb a lengyeltóti, a legkedvezőbb arány pedig a Fonyódi kistérségé volt. Közüzemi szennyvízcsatorna-hálózat – Lengyeltóti kistérség kivételével – minden kistérségben kiépült, viszont a hálózat kiépítettsége jóval elmarad az ivóvízhálózat kiépítettségétől. KSH adatok szerint 1991 és 1999 között másfélszeresére nőtt a csatornahálózat hossza a régióban. Nagy mértékű (14-szeres) volt a növekedés a Sásdi kistérségben.

ségben, ötszörös volt a Pécsváradi kistérségben, valamint kétszeres növekedés volt a Mohács-Bólyi, a Barcsi, a Marcali kistérségben. A csatorna-ellátottság meglehetősen széles határok között mozog: míg a Fonyódi, a Komlói és a Pécsi kistérségben 75% feletti a kiépítettség, addig a Csurgói, a Tamási, a Tabi kistérség a sellyei kistérségre jellemző 15,1%-os értéket sem éri el.

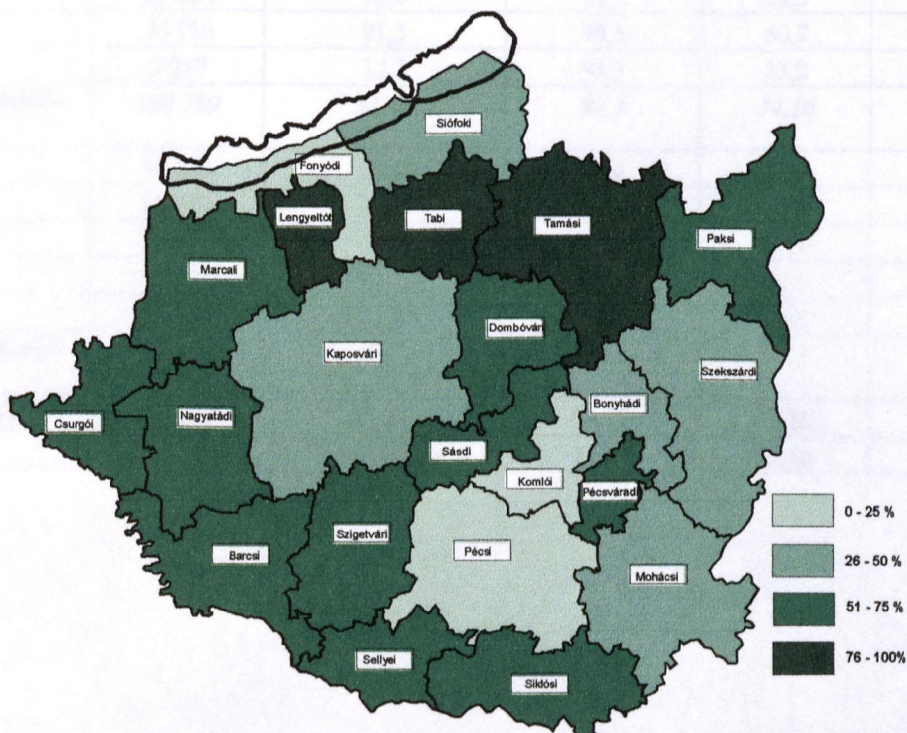
A két alapközmű aránya az ún. közműolló. Az elmúlt időszakban növekedett az egy km ivóvízvezeték-hálózatra jutó szennyvízcsatorna-hálózat hossza, 1999-ben a Dél-Dunántúlon átlagosan 272 m volt, 2001 év végén ez az érték 303,66 m volt. Az egyes kistérségeket tekintve itt is nagy a szóródás: a Lengyeltóti kistérségben 2001-es adatokat vizsgálva nem épült még ki szennyvízcsatorna, a Tabi a Barcsi, a Nagyatádi és a Csurgói kistérségben is csak 63-72 közötti az érték, a Siófoki kistérségben 453, a Komlóiban 447 m hosszú szennyvízcsatorna jut egy km ivóvízvezeték-hálózatra, de a Fonyódi, a Pécs-Szentlőrinci és a Bonyhádi kistérségben is 400 m feletti.

Környezeti zaj

A környezeti zaj a települési környezet sajátos, az emberi közérzetet érintő, zavaró és esetenként az egészséget veszélyeztető tényezője. A kistérségek zajviszonyainak főbb okozója a közlekedés. A főútvonalak döntően a településeken haladnak keresztül és az elkerülő utak kiépítése csak az utóbbi években indult meg (pl. Pécs, Szigetvár, Szekszárd, Kaposvár). A műszeres mérések szerint a nagy forgalmú útszakaszokon a zajszintek rendszeresen meghaladják a 70-75 dB értékeket és még kisebb forgalmú időszakban sem csökkenek a 60-65 dB alá. Az újabb kiépítésű szakaszokon ezért már a tervezések során zajvédelmi szempontokat is megpróbáltak a szakhatóságok érvényesíteni (pl. Kaposvár, Pécs, Szekszárd). A vasúti közlekedésben a zajterhelés elsősorban a személy- és teherpályaudvarok környezetében jelentkezik. A vasúti pályához közelebb fekvő lakóépületeknél okoz panaszokat, és ez a Balaton parti településeknél fokozottan jelentkezik.

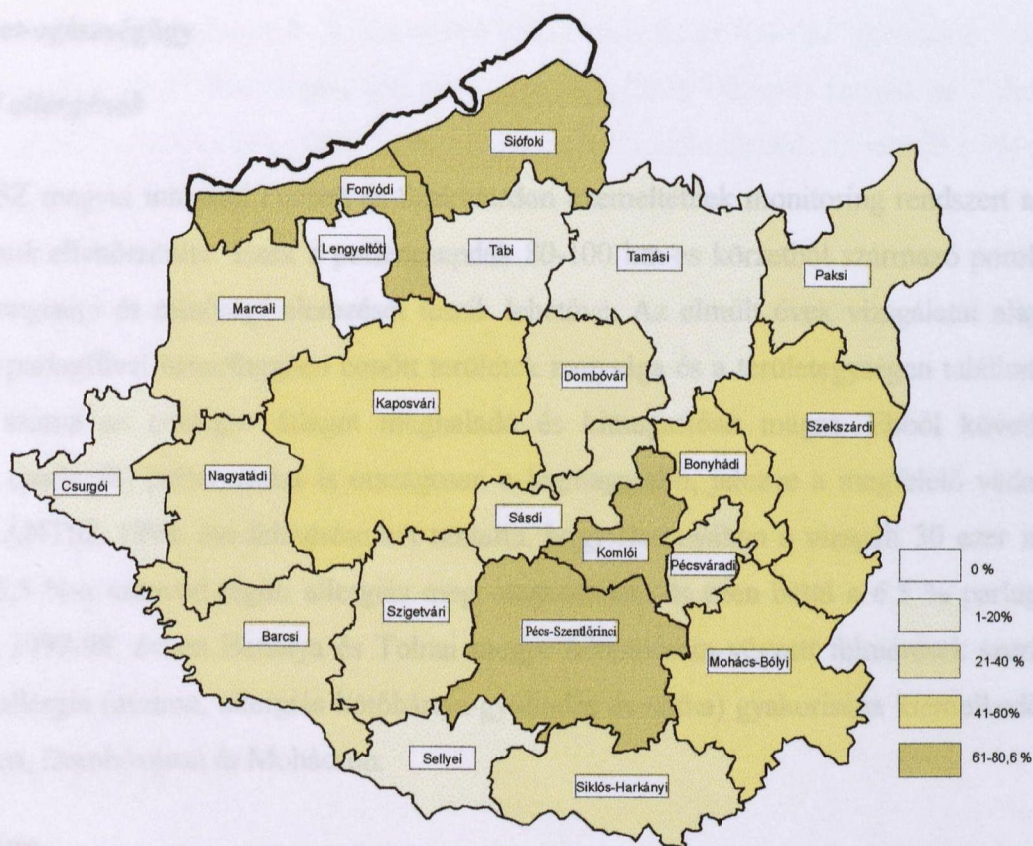
23. ábra. Vezetékes gázt fogyasztó háztartások a lakásállomány %-ában a Dél-Dunántúli statisztikai kistérségek területén 2001-ben (KSH adatok alapján szerk.: KOVÁCS B.)

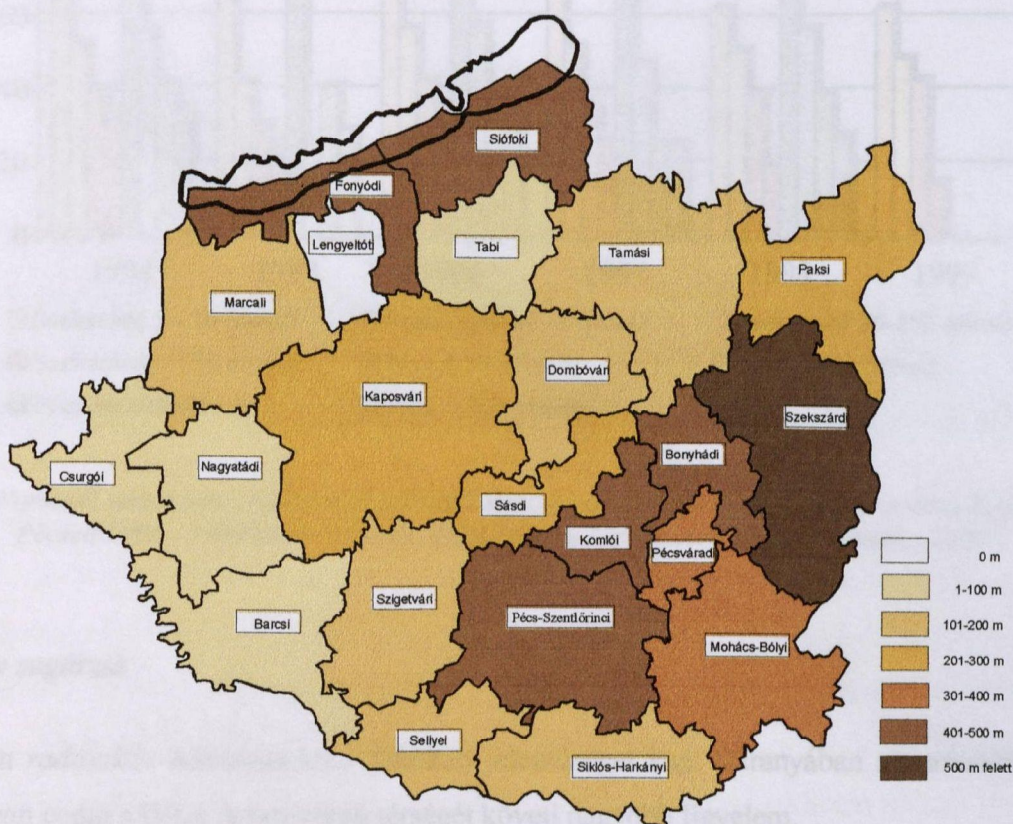
24. ábra. A vízhálózatba bekapcsolt lakások arányának és a közüzemi szennyvízhálózatba bekapcsolt lakások arányának a különbsége a Dél-Dunántúli kistérségekre lebontva 2001-ben. (KSH adatok alapján szerk.: KOVÁCS B.)

6. táblázat. A Dél-Dunántúli statisztikai kistérségek lakásállománya és a közműellátottsága 2001-ben (Forrás: KSH)

Kistérség	Lakás- állomány	Vezetékes gázt fogyasztó háztartá- sok a lakásállomá- ny %ában	Közüze- mi vízhálózatba	Közüze- mi szennyvíz- hálózatba	Egy km közüze- mi vízhálózatra jutó közüzemi szennyvízcsatorna hálózat, m
			bekapcsolt lakások aránya, %		
Komlói	16 210	19,6	97,6	75,2	447
Mohács-Bólyi	21 109	53,4	94,5	46,7	397
Pécs-Szentlőrinci	80 969	64,3	93,1	77,2	429
Pécsváradi	4 024	50,5	99,3	37,8	371
Sásdi	5 832	21,1	92,9	23,8	221
Sellyei	5 142	0,0	87,5	15,1	131
Siklós-Harkányi	13 290	19,4	94,6	33,3	200
Szigetvári	10 015	11,7	98,2	23,6	113
Baranya megyei kistérségek összesen	156 591	30,0	94,71	41,58	342,8
Barcsi	10 198	55,2	93,1	26,3	65
Csurgói	7 123	27,5	87,6	11,8	72
Fonyódi	11 948	96,5	100	80,6	410
Kaposvári	46 346	68,9	93,7	51,0	226
Lengyeltóti	4 454	44,5	86,8	-	-
Marcali	12 993	47,3	93,8	32,0	137
Nagyatádi	10 524	52,6	91,1	31,9	66
Siófoki	20 116	91,5	98,5	60,7	453
Tabi	7 087	12,7	93,3	13,2	63
Somogy megyei kistérségek összesen	130 789	55,18	93,1	34,16	243,9
Bonyhádi	10 836	62,0	96,6	55,7	428
Dombóvári	13 864	29,6	90,5	31,9	159
Paksi	20 202	39,1	91,3	30,5	225
Szekszárdi	34 005	57,5	95,9	54,3	577
Tamási	17 401	21,4	93,2	13,3	121
Tolna megyei kistérségek összesen	96 308	41,92	93,5	44,9	323,6
Dél-Dunántúli régió	383688	42,36	93,77	40,21	303,66
Ország	4 077 000	64 %	92,88	53,50	434,9

25. ábra. Közütemi szennyvíz-csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya kistérségenként, 2001-ben (KSH adatok alapján szerk.: KOVÁCS B.)

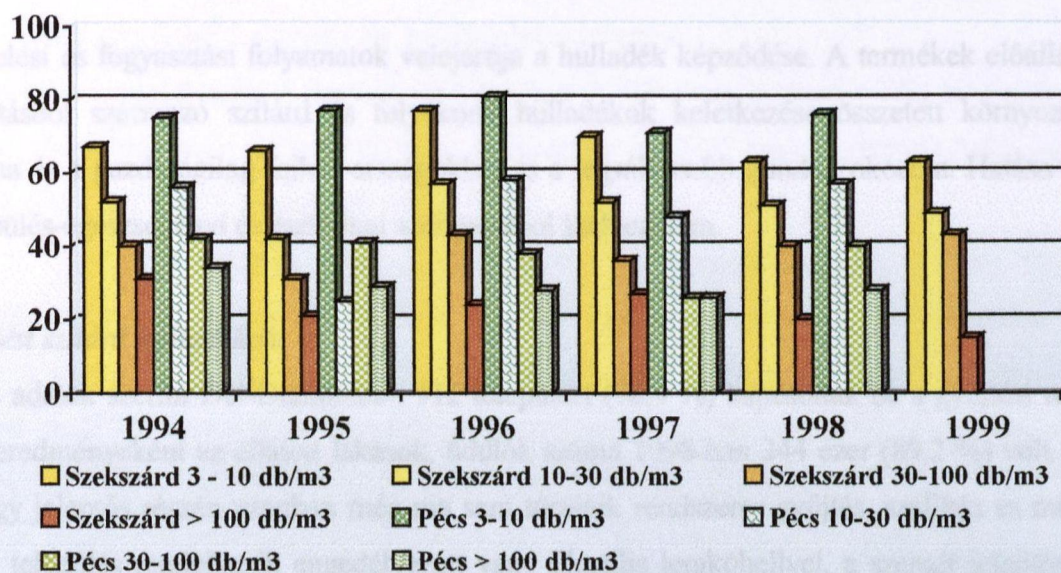

26. ábra: Közműolló a Dél-Dunántúli kistérségekben 2001-ben (egy km vízhálózatra jutó szennyvízcsatornahálózat, m) (KSH adatok alapján szerk.: KOVÁCS B.)

Környezet-egészségügy

Biológiai allergének

Az ÁNTSZ megyei intézetei Pécsen és Szekszárdon üzemeltetnek monitoring rendszert a *virágporok, pollenek* ellenőrzésére. Ezek a pollensapdák 80-100 km-es körzetből származó porok mintavételét, mennyiségi és minőségi elemzését teszik lehetővé. Az elmúlt évek vizsgálatai alapján Baranyában a parlagfűvel összefüggően benőtt területek nagysága és a területegységen található parlagfű egyedek száma az országos átlagot meghaladó és kimagaslóan magas. Ebből következően az ambrosia (parlagfű) pollenszáma is országosan a legmagasabb, jelezve a megfelelő védekezés hiányát. Az ÁNTSZ 1998. évi felmérése azt mutatta, hogy Baranyában a vizsgált 30 ezer iskoláskorú gyerek 15,5 %-a szenved légúti allergiás megbetegedésben, és ezen belül a 6,5 % parlagfűre érzékeny. Az 1997-98. évben Baranya és Tolnai megye településein végzett felmérések szerint a gyermekkori allergia (asztma, allergiás kötőhártya-gyulladás és nátha) gyakorisága kiemelkedően magas volt Pécsen, Dombóváron és Mohácson.

27. ábra: Parlagfű szezonban a különböző parlagfű koncentrációval szennyezett napok száma Szekszárdon és Pécsen 1994 - 1999 között (Forrás: Tolna megye környezetvédelmi programja, 2000.)

Radioaktív sugárzás

A régióban *radioaktív háttérsugárzás* fokozott jelentőséget kap: Baranyában az uránbányászat miatt, Tolnában pedig a Paksi Atomerőmű térségét követi nagyobb figyelem.

Az atomerőmű 30 km-es környezetében az ÁNTSZ Megyei Intézetének sugáregészségügyi laboratóriuma, az ún. HAKSER (Hatósági Környezeti Sugárvédelmi Ellenőrző Rendszer) gyűjt

mintákat heti egy alkalommal a Szekszárd-Paks-Dunaföldvár-Kalocsa útvonalon. Emellett az ERMAH (Egészségügyi Radiológiai Mérő- és Adatszolgáltató Hálózat) vizsgálatai Tolna, Fejér és Veszprém megyére kiterjedően adnak képet a sugárterhelés alakulásáról. Az elmúlt évek nagyszámú elvégzett vizsgálat eredménye nem adott kifogásolásra okot egy esetben sem.

Pécsett a MÉV és az ÁNTSZ Megyei Intézete ellenőrzi a bányatérségek háttersugárzását. Emellett mérések történtek Pécs város főbb útvonalai mentén, a lakóépületekben és a MÉV rekultivált meddőhányóin is. Ezek alapján megállapítható, hogy

- a főközlekedési utak mentén a gamma-dózisteljesítmény az országos átlagot csak kis mértékben, mintegy 10 %-kal haladja meg; az eltérés tehát nem jelentős,
- a radon²²² koncentrációja nem mutat kiugró értékeket, és azok megfelelőek,
- a rekultivációval, földtakarással a MÉV I. és II. bányauzemi meddőin (Kővágószőlős, Bakonya) a gamma-dózisteljesítmény a térségi átlagos háttérhez közeli szintekre mérséklődött.

Hulladékgazdálkodás

A termelési és fogyasztási folyamatok velejárója a hulladék képződése. A termékek előállításából, a fogyasztásból származó szilárd és folyékony hulladékok keletkezése összetett környezetvédelmi probléma és a gazdaságilag fejlett országokban is a legsúlyosabb gondok okozója. Hatása tájromboló, település-egészségügyi és esztétikai szempontból kedvezőtlen.

Települési szilárd hulladékok

1998-as adatok szerint Dél-Dunántúlon 512 települést (78,4 %) kapcsoltak be a gyűjtési rendszerbe. Ennek eredményeként az ellátott lakások, üdülők száma 1998-ban 344 ezer (89,2 %) volt. A települések egy jelentős részén azonban még ma sem történik rendszeres gyűjtés, szállítás és mivel szinte minden település rendelkezik engedélyezett vagy illegális lerakóhellyel, a szemét jelentős része ellenőrizetlen módon kerül a környezetbe, rendszerint árkokba, felhagyott bányagödrökbe. Az ÁNTSZ felmérései szerint napjainkban is mintegy 350 illegális lerakó található a régióban (Baranyában 142, Somogyban 150, Tolnában 58), tehát minden kistérség küzd ezzel a problémával.

Valamennyi kistérségben gondot jelent a számos ellátatlan település és a sok illegális vagy engedélyezett, de a minimálisan elvárható környezetvédelmi követelményeknek (elkerítés, rendszeres takarás, csapadékvizek elvetése, stb.) sem megfelelő lerakóhely. Számos lerakó létesült eleve vízkivételi hely vagy felszíni vízfolyás közelében, megfelelő műszaki védelem nélkül. Ez azért okoz problémát, mert a régió területének jelentős része, térségei felszíni szennyezésre érzékenyek, így a talaj és ezen keresztül a felszín alatti vizek veszélyeztetése fokozott mértékű. Jelenleg korszerű, az

EU követelményeknek is eleget tevő, a környezetvédelmi igényeket messzemenően kielégítő lerakó csak négy (Pécs-Kökeny, Kaposvár, Marcali, Sellye) üzemel a régióban.

Termelési és veszélyes hulladékok

A különböző eredetű (ipar, mezőgazdaság, szolgáltatások) és halmazállapotú (szilárd, iszapszerű vagy folyékony) termelési és veszélyes hulladékok környezeti szempontból biztonságos kezelése (gyűjtés, szállítás, ártalmatlanítás, lerakás, hasznosítás) a termelőt terhelő feladat, amelyet a környezetvédelmi hatóságok ellenőriznek és - hiányosság esetén - szankcionálnak.

A régióban a jelentősebb termelési hulladék keletkezésével, elhelyezésével járó tevékenységek lényegében megszűntek (uránbányászat: meddő és zagy; mélyműveléses szénbányászat: meddőközet) vagy mérséklődtek (erőmű: pernye, salak; bőrgyártás: bőrhulladék és szennyvíziszap). A legnagyobb gondot okozó térségi problémák:

- az uránbányászat felhagyásával visszamaradt hulladékok ártalmatlanítása, mely a kármentesítés kormányprogram keretében történik (rekultiváció, ártalmatlanítás).
- a Budapesti Vegyiművek Hidason, valamint Garéban lerakott klór-benzol hulladékának környezeti problémái okoznak talaj és talajvízszennyezést.

A különleges kezelést igénylő veszélyes hulladékok döntő része, mintegy 60-80 %-a a II. veszélyességi osztályba sorolható, jórészt vágóhídi, bőrgyártási és állati eredetű (tetem) hulladék, amelyek nagyobb része (kb. 60-65 %-a) hasznosításra kerül.

A régióban a települések területén kialakított és működő dögművek (kb. 80-100) többsége környezeti szempontból nem megfelelő, a létesítmények elenyésző száma engedélyezett, és működésüket a települési önkormányzatok döntő hányada nem szabályozta saját hatáskörében (önkormányzati rendelet). Emellett az állattartó telepek (hígrágyás rendszerű sertéstartás) jelentenek fokozott terhelést, szennyezést (bűz, talaj- és vízszennyezések) a környezetükben.

7.2. Dél-Dunántúli kistérségek fejlesztési programjainak környezetvédelmi vonatkozásai

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk során a területfejlesztési elvek megvalósításának folyamatában jelentős szerep hárul a települési fejlesztési szövetségeknek, a kistérségeknek. Viszont egyelőre a kistérségi társulások nagyobb része a fejlesztési pénzhez jutás új formájának tekinti a társulásokat. Ehhez járul hozzá az is, hogy a megyei területfejlesztési tanácsok leggyakrabban a komplex területfejlesztési szempontokat nélkülöző, a rövidtávon megvalósuló projekteket támogató döntéseket hoznak. Ezek jó része egyes települések fejlesztését szolgáló lokális érdek.

Jelenleg kevés az olyan kistérség Dél-Dunántúlon, mely rendelkezik a társulás egészére kiterjedő, a tagok és így a lakosság által is elfogadott, támogatott fejlesztési koncepcióval. Számos olyan tanulmány készült, melyek általában jelentős vizsgálati, adatgyűjtő és elemző munkát tartalmaznak ugyan, viszont fejlesztési koncepciójuk általános megfogalmazásokat fogalmaz meg, azonban a megvalósításához szükséges komplex elveken alapuló stratégiai tervezés híján a legjobb ötletek is csak tervek maradnak.

7.2.1. A területfejlesztési tervek, koncepciók tartalmi és formai követelményei

Az 1990-es évek elején, a területfejlesztési intézményrendszer és irányítási mechanizmusok kialakulatlansága miatt, a területfejlesztési típusú tervdokumentumok elsősorban kormányzati kezdeményezésre és válságkezelésre koncentráltan készültek. Ezek többnyire program típusú dokumentumok voltak, melyek konkrét cselekvési programot is tartalmaztak. Ezek a programok alapvetően gazdasági problémák és a foglalkoztatási gondok enyhítését tűzték ki célul (pl. Pécs-Komló esetében a problémák komplex kezelésének igénye), de a valós hangsúlyt a települési – elsősorban műszaki – infrastruktúrafejlesztések jelentették.

Az 1990-es évek közepére nyilvánvalóvá vált, hogy mind a hazai területi politika hatékony érvényesítéséhez, mind az európai területfejlesztési rendszerhez való csatlakozáshoz a területi tervezés új rendszerének kialakítására és átfogó, stratégiai jellegű tervdokumentumok készítésére van szükség (PÁTKAI ZS.-PERGER É. 2001). Többek között ez a felismerés hatására született az 1996-ban elfogadott XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről, mely a területfejlesztés egyik feladataként definiálja a fejlesztési koncepciók, programok kidolgozását, a gazdaság és a környezet dinamikus egyensúlyának fenntartása, illetve javítása érdekében. A területfejlesztési koncepció és program, valamint a területrendezési terv fogalma a törvény meghatározása szerint:

- területfejlesztési koncepció: az ország, illetve egy térség átfogó távlati fejlesztését megalapozó és befolyásoló tervdokumentum, ami meghatározza a térség hosszú távú, átfogó fejlesztési céljait, továbbá a fejlesztési programok kidolgozásához szükséges irányelveket, információkat biztosít az ágazati és a kapcsolódó területi tervezés és a területfejlesztés szereplői számára;
- területfejlesztési program: a területfejlesztési koncepció alapján kidolgozott középtávú cselekvési terv, amely stratégiai és operatív programokra épül
- területrendezési terv: az ország, illetve egyes térségek nagytávlatú műszaki-fizikai szerkezetét meghatározó és befolyásoló tervdokumentum, amely biztosítja a területi adottságok és erőforrások hosszú távú hasznosítását és védelmét, az ökológiai elvek érvényesítését, a műszaki-infrastrukturális hálózatok összehangolt elhelyezését és a területfelhasználás rendszerét, optimális hosszú távú területi szerkezetét,⁵”.

A jogszabály valamennyi fejlesztési szint (országos, regionális, megyei, kistérségi, települési) számára ajánlja, hogy saját területi egységének gazdasági, társadalmi és környezeti helyzetét elemezze, vázolja azokat a folyamatokat, amelyek befolyásolják fejlődését, majd fogalmazza meg az elérendő hosszú távú céljait, és határozza meg a kitűzött célok eléréséhez szükséges fejlesztési irányelveket, vagyis készítsen területfejlesztési koncepciót. Viszont a törvény nem tér ki sem a területfejlesztési koncepciók, sem a területfejlesztési programok és sem a rendezési tervek pontos tartalmi követelményeire, nem határozza meg a vertikális és horizontális összehangolás szabályait, nem biztosítja a területi dokumentumok szükséges egymásra épülését, illetve egymásutániságát.

A törvény csak utalásszerűen foglalkozik az ágazati fejlesztési koncepciók, tervek, programok, valamint a területfejlesztési tervdokumentumok kapcsolódásával. Miután Magyarországon a rendszerváltás után nem alakult ki átfogó stratégiai tervezés, ez a jogszabály nem is értelmezheti a területfejlesztési tervek országos tervezési rendszerben elfoglalt helyét. Ezért a Kormány még a területfejlesztésről szóló törvény elfogadásának évében alkotta a 184/1996. (XII.11.) rendeletét, mely a területfejlesztési koncepciók és programok, valamint a területrendezési tervek egyeztetésének és elfogadásának rendjét tartalmazza.

A 18/1998 (VI.25.) KTM rendelet pontosítja a tervdokumentumok fajtáit. A főbb tervfajták továbbra is a koncepció, a program és a rendezési terv, de a program tartalmi szempontból két különböző dokumentumra oszlik: a stratégiai és az operatív programra. A KTM rendelet szerint a területfejlesztési koncepció részletes tartalmi követelményei az alábbiak:

⁵ 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről, 5. § m,n bekezdés

I. **Előkészítő fázis:** a területi egység fejlesztésére ható tényezők rendszerezése, azok értékelése, valamint a fejlesztés lehetséges irányainak vizsgálata.

1. **A területi egység külső környezete,** e körben: a területi egységre ható külső tényezők áttekintése, a nemzetközi és nemzeti szintű fejlődési irányok, illetve az egyes területfejlesztési szereplők elvárásainak és jövőbeli fejlődési trendjeinek számbavétele

- a) a regionális fejlődés nemzetközi (európai, transznacionális, multiregionális) meghatározottságai, azok lehetséges hatása a területi egységre;
- b) az Országos Területfejlesztési Konceptió területi egységet érintő meghatározottságai;
- c) a térséget érintő, nagyobb térségre vonatkozó területfejlesztési, ágazati koncepciók, programok hatásainak értékelése;
- d) a területi egység domináns gazdasági szektorainak nemzetközi és nemzeti fejlődési irányai;
- e) a területfejlesztés szereplőinek (önkormányzatok, gazdasági szervezetek, nonprofit szervezetek, háztartások) elvárásai és igényei a területi egység fejlesztéséről;
- f) a fejlesztés lehetőségeit meghatározó törvényi, szabályozási feltételek és követelmények.

2. **A területi adottságok:** a területi egységen belüli tényezők, jelenleg és jövőben rendelkezésre álló források, illetve azok fejlesztési irányainak, eszközeinek és intézményeinek áttekintése.

2.1. A belső erőforrások elemzése:

- a) humán erőforrások (demográfiai szerkezet és prognózis, foglalkoztatási viszonyok, humánkapacitások, intézményhálózat);
- b) gazdasági bázis (főbb gazdasági ágazatok, azok fejlődési irányai, a gazdasági belső és külső kapcsolatai, a termelési és tevékenységi infrastruktúra állapota, a telepítési tényezők értékelése, a területi innovációs potenciál, a területi egység gazdaságának versenyképességét befolyásoló tényezők);
- c) környezet adottságai (természeti adottságok, a környezet és a természet minősége, annak alakítását befolyásoló fontosabb tényezők);
- d) infrastruktúra (vonalas rendszerek, létesítmények), a települések intézményi felszereltsége (a lakosság egészségügyi, szociális, oktatási, kulturális, szabadidő, sport-, kereskedelmi, szolgáltató és igazgatási intézményekkel való ellátottsága, lakásviszonyok);
- e) településhálózat (településfunkciók értékelése, településhálózat területen belüli és kívüli kapcsolatai - nemzetközi és nemzeti hálózatok, vonzáskörzetek, agglomerációk -, települések közötti feladatmegosztások, együttműködések, mindezek szervezeti és intézményi rendszerei);
- f) társadalmi környezet (társadalmi szerkezet, kulturális adottságok, értékek, területi identitás).

2.2. A területi egységet érintő különféle fejlesztési koncepciók értékelése (a térségre vonatkozó, kistérségi - domináns - települések fejlesztési koncepcióinak értékelése, a közös elemek meghatározása).

2.3. A területfejlesztés eszköz- és intézményrendszere:

- a) a területfejlesztés forrásainak elemzése (nemzetközi, központi költségvetési, területi, önkormányzati források, a gazdasági egységek beruházásai, a különféle szervezetek fejlesztései, a háztartások);
- b) a területfejlesztés intézményrendszere (szervezet, működés, együttműködés);
- c) a területfejlesztés hatékonysága (eddigyi eredmények, forrás-aktivitás, az intézmények hatása, hiányosságok).

3. **A fejlesztés lehetséges irányai:** az eddigi fejlődést befolyásoló legfontosabb tényezők összefoglalása, majd azok értékelésével, illetve a külső meghatározottságok figyelembevételével több lehetséges fejlődési irány meghatározása, határuk vizsgálata.

3.1. A területi egység fejlesztését befolyásoló tényezők összefoglaló értékelése, azok rendszerezése (az egyes tényezőcsoportok gyengeségeinek és erősségeinek meghatározása, a fejlődés lehetőségei és veszélyei).

3.2. A területi egység fejlesztésének lehetséges irányainak bemutatása (azok tervezett beavatkozásainak együttes környezeti, társadalmi és gazdasági hatásainak értékelése, a fejlesztés forgatókönyveinek kidolgozása).

II. **Javaslattevő fázis:** területfejlesztési koncepció készítése, az elfogadható, legkedvezőbb fejlesztési irány részletes kidolgozása, az ahhoz szükséges feltételek tételes meghatározása, a fejlesztési program számára a legfontosabb irányelvek kijelölése.

- a) A területfejlesztés fő célja, irányai.
- b) A területfejlesztés célcsoportjai, azokhoz kapcsolódó részcélok rendszere (célpiramis).
- c) A részcélok egymás közötti kapcsolata, a megvalósításuk tervezett időbeli ütemezése (hosszú, közép-, rövidtáv).
- d) A fejlesztési célok értelmezése a különféle sajátosságokkal rendelkező területi részegységekre (a részcélok és beavatkozás területi egységei).
- e) A fejlesztés eszköz- és intézményrendszere.
- f) A fejlesztési hatások regisztrálása (igények a területi monitoring rendszerrel szemben).
- g) A területfejlesztési koncepció megvalósítása következtében várható környezeti, társadalmi és gazdasági változások és társadalmi reakciók leírása.

Az EU-s gyakorlat nem különíti el a koncepció, a stratégiai program, az operatív program hármasságát, és a rendezési és fejlesztési tervezést sem választja el olyan mereven egymástól, amint azt a hazai szabályozási gyakorlat teszi. Az EU által elvárt tervdokumentum egy általános stratégiai jellegű terv, amely a helyzetelemzést, fő kitérési irányokat, célokat, az azt szolgáló stratégiát és azt a programstruktúrát tartalmazza, amellyel a kitűzött célok elérhetők. Erre épül az ún. operatív program, mely már konkrétan fogalmazza meg a programok, alprogramok, azon belül a projektek rendszerét, a megvalósítás forrásait, a végrehajtó intézményeket, a monitoring és ellenőrzés mechanizmusait, valamint a programok megvalósításának hatásvizsgálatát, annak mérési lehetőségeit (az agrár- és vidékfejlesztési – SAPARD – programok már így készültek Magyarországon is). Gyakorlatilag a terv a hazai értelemben vett stratégiai program és az operatív program keveréke, azzal a különbséggel, hogy a hazai operatív programok gyakorlatánál sokkal pontosabban és részletesebben kifejti a források, a végrehajtó, monitoring, ellenőrző intézmények rendszerét (PÁTKAI ZS.-PERGER É. 2001).

7.2.1.1. A területfejlesztés és a környezetvédelem kapcsolata a területfejlesztési programokban

A területfejlesztés a természeti és a társadalmi adottságok optimumának elérését, az életkörülmények differenciálódása miatt kialakuló társadalmi feszültségek mérséklését célozza, ezért annak tartalmában, szemléletmódjában, az elérni kívánt célok meghatározásában elengedhetetlen a környezetvédelmi követelmények kifejezésre juttatása (PERCZEL Gy. 2001).

A területfejlesztés és a környezetvédelem kapcsolatát a két tevékenység céljainak és feladatainak összehasonlítására kell építeni.

A **környezetvédelem** fő célja a természeti és az épített környezet értékeinek védelme, végső soron a környezetünk védelme. Világunk, mint egységes egész nem fejleszthető, mert a fejlődés emberi eredetű fogalma a természetre nem értelmezhető. Ebből a megközelítésből a környezetvédelem mindig a meglévő értékek védelmét jelenti, amely az ember ésszerű önkorlátozásán, illetve a károsodott értékek helyreállításán alapul. Céljait három fő csoportra oszthatjuk:

- egy meghatározható környezeti állapot fenntartása, dinamikus értelemben és a helyitől a globális szintig kiterjesztve,
- az élet, mint különleges érték minden formájának védelme,
- a környezetvédelemnek meg kell felelni egy fejlett intelligenciájú lény morális követelményeinek.

A **területfejlesztés** az általa kezelt területeket értékhiányosnak, rendezetlennek tekinti, elsősorban közvetlen emberi érdekből kíván változtatni. A területfejlesztés és területrendezés a növekedés serkentését, az életminőség és a gazdálkodás feltételeinek javítását, az önfenntartó fejlődés feltételeinek megteremtését tűzte ki célul, valamint a hátrányos területi különbségek csökkentését, a területi kezdeményezések ösztönzését és összehangolását (NAGY I. 1999).

A környezetvédelem és a területfejlesztés céljai sok fejlesztési elképzelésekben találkoznak, de vannak olyan feladatok, célok, ahol jelentős érdekütközés nehezíti a közös munkát. Ilyen példa az, amikor egy beruházás, a társadalom szempontjából új érték létrehozása egy már meglévő érték pusztulásával vagy károsodásával jár. A környezettel szemben alapvetően két társadalmi igény fogalmazódik meg: a természeti erőforrások iránti igény és a megfelelő környezeti minőség iránti igény. A környezetvédelem és a területfejlesztés összekapcsolásának alapja az, hogy a környezetvédelmi szempontoknak a területfejlesztési koncepció és a területi tervek készítésének minden fázisába integrálódni kell.

A területfejlesztés első fázisa a fejlesztési tervek készítése, melynek elengedhetetlen feltétele a környezetállapot megfelelő ismerete, mivel a tervezés egyik célja a környezetállapot javítása. Ha a környezeti állapot nem ismert, nehéz rajta változtatni, illetve az állapot feltáratlansága a tervezés egyik gátja is egyben. A fejlesztési terv készítését ökológiai, településkörnyezeti és tájhasználati állapotfelmérésnek is meg kellene előznie ahhoz, hogy a területfejlesztés valóban környezetvédelmi szempontnak is megfeleljen. A tervezésnek mindig is része volt a népesség, a gazdaság változásának, trendjének vizsgálata. A természeti-környezeti tényezőket ezzel szemben meglehetősen statikusan építették be. A tervezés során kialakítandó, elérendő környezetállapot meghatározását három megközelítésben érdemes vizsgálni:

- ökológiai szempontból,
- településkörnyezeti szempontból,
- tájhasználati szempontból.

E három szempont alapján az alábbi célállapot megfogalmazása szükséges az érintett területek számára:

- elérendő ökológiai állapot: eredetiség, zavartalanság, természetes folyamatok megőrzése a cél, ehhez kompromisszumok keresése szükséges, mely figyelembe veszi a lehetőségeket és a korlátokat;
- településkörnyezeti cél: a minél jobb életminőség feltételeinek megteremtése;
- tájhasználati elvárások: olyan tájhasználat, terület-felhasználás kialakítása, amely az adottságokat optimálisan kihasználja, de a természettel mégis harmonikus marad.

A területfejlesztési koncepció vagy terv akkor tekinthető jónak, ha az életminőség javulásával jár, de az életminőség számtalan környezeti elemet is tartalmaz; valamint, ha a tervezés eredményeként kialakuló új környezet minősége nem rosszabb a megelőző állapotnál, sőt a lehetőségekhez képest javul. A területfejlesztés környezetvédelmi feltételeinek megadásánál abból kell kiindulni, hogy fel kell oldani azt az ellentmondást, hogy a munkahelyteremtés, a jobb ellátás ára a környezetállapot károsodása. Nem tartható az a kényszerhelyzet, amely az emberek számára a munkahely, a jobb infrastruktúra és az egészséges környezet közötti választásban rejlik (TOMBÁ CZ E.-GERGELY E. 1996).

Területfejlesztési eszközökkel környezetvédelmi célokat érhetünk el a környezeti állapot javításában, mint például a

- *Levegőtminőség -védelem* területén: pl., a lakosság közlekedésű eredetű légszennyező anyagok terhelésének csökkentésével, a lakossági eredetű, fűtésből származó szennyezőanyag-kibocsátás csökkentésével.
- *Vízminőség-védelem* területén: a felszín alatti ivóvízbázisok védelmével, az antropogén hatású szennyező anyagok csökkentésével, üdülési, rekreációs célú tavaink terhelhetőségének optimalizálásával.
- *Talajvédelem* területén: a humusztartalom csökkenésének mérséklésével, a talajok elsavanyosodásának, szikesedésének megakadályozásával, a jó termőképességű szikes területeken a káros hatás csökkentésével, gazdaságosan nem javítható területeken pedig a nem mezőgazdasági használat bevezetésével, az erózió, defláció csökkentésével, megfelelő hulladék-ártalmatlanítással.
- *Épített környezet védelmének* területén: épületek, építmények állagának javításával és fenntartásával; a településeken jelentkező káros kibocsátások csökkentésével (levegőszennyezés, zaj, rezgés stb.); a lakosokat érő terhelések csökkentésével; igényes, az idegenforgalmat is elősegítő településkép kialakításával, környezetbarát magatartásformákat elősegítő életkörülmények kialakításával.
- *Természet- és tájvédelem* területén: tájsebek rekultiválásával, illegális hulladéklerakók felszámolásával, a védett területek és élőlények számának növelésével, védelmével.
- *Hulladékgazdálkodás* területén: hulladékok mennyiségének csökkentésével, szennyvízhálózat kiépítésével, szennyvíztisztító kapacitás növelésével, környezetvédelmileg elfogadott hulladéklerakók létesítésével, stb.

7.2.1.2. Kistérségi fejlesztési tervek a Dél-Dunántúli régióban

A 7. táblázat adatai szerint Baranya és Somogy megyében a kistérségi tervezés már 1994-ben megindult, majd a területfejlesztési törvény megszületése után teljeseedett ki. A területfejlesztési törvényt megelőzően egyes kistérségekben felismerték, hogy kiegyensúlyozott fejlődésük megalapozása érdekében szükség van arra, hogy megfogalmazzanak valamilyen átfogó koncepciót, stratégiát.

7. táblázat. A dél-dunántúli kistérségi fejlesztési tervek, koncepciók, programok elkészülésének évei szerint (SAPARD vidékfejlesztési programok kivételével) (szerk.: KOVÁCS B.)

megye	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	összesen
Baranya	3	3		3	2	3	4		2	20
Somogy	2			3	4	2	5	3	3	22
Tolna				1	4	2	2	7	4	20
Dél-Dunántúl	5	3	-	7	10	7	11	10	9	62

Baranya megyében az 1994-ben készült programok a Komlói Területfejlesztési Társulás településeire készült, az 1995-ben készült programokat egyrészt szintén a komlói, valamint az Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás készítette el. Somogy megyében mindkét 1994-ben íródott program a Koppányvölgye Területfejlesztési Önkormányzati Társulás településeire vonatkozik. Ebből látszik, hogy a társulásoknak vannak térségi előzményei, nem mindegyik területfejlesztési társulást a területfejlesztési törvény hívott életre. A többi terv a területfejlesztési törvény elfogadása után, tehát 1996 után íródott, és folyamatosan készülnek az Európai Unió elvárásnak megfelelő programok. Igazából tehát a területfejlesztési törvény adott lendületet a koncepciók készítésének. Sok kistérség esetében az ok: az elérhető források mielőbbi felhasználása. A dél-dunántúli kistérségekben 1997-ben 7, 1998-ban 10, 1999-ben 7, 2000-ben 11, 2001-ben 10 és 2002-ben pedig 9 fejlesztési terv készült el. A 38+1 területfejlesztési társulás közül 26 fejlesztési programmal rendelkező társulás összesen 62 fejlesztési programmal rendelkezik.

A területfejlesztési társulások közül azoknak van saját térségfejlesztő programja, amelyek vagy már 1996 óta működnek, vagy azoknak a társulásoknak, melyek alulról szerveződve, jöttek létre, és a települések közötti szövetség gondolata már 1996 előtti időszakra nyúlnak vissza. Nincs önálló programja a társulásokon belül kialakult mikrotársulásoknak. E társulások nagyobb részének jelenleg folyamatban van a fejlesztési program készítése, mivel sok társulás azért jött létre, hogy az EU-s forrásokhoz saját programjuk és pályázatuk révén jussanak. Fejlesztési programmal nem rendelkező kistérségek:

- *Baranya megyében:* Önkormányzatok Egerági Társulása, Pécs Városkörnyéki Önkormányzati Társulás, Zöldvölgy Területfejlesztési és Kistérségi Önkormányzati Társulás, Kelet Ormánság Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Mecsekalja Térség Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Tenkes Vidéke Fejlesztési Társaság és a Mohács Térségi Területfejlesztési Társulás.
- *Somogy megyében:* a Tab vidéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, a Belső-Somogyi Mikrotérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, a Mikrotérség Deseda és Pogányvölgyi vízfolyás közötti Önkormányzatok Területfejlesztési Társulás, Kaposvár-Somogyjád Mikrotérségi Társulás.
- *Tolna megyében:* a Dél-Tolna Bátaszék és Kistérsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás és a Sió-Sárvíz Menti Települések Térségfejlesztési Társulása.

8. táblázat. A kistérségekben elkészült tervek típusok szerint (szerk: KOVÁCS B.)

típus	Baranya megye kistérségei	Somogy megye kistérségei	Tolna megye kistérségei	Összesen
Környezetvédelmi	4	2	4	10
Komplex (terület- térségfejlesztési)	7	13	6	26
Gazdasági	1	5	1	7
Turizmusfejlesztési	3	2	5	10
Közlekedés, illetve kerékpárút fejlesztési	1		2	3
Informatikai	1		1	2
Agrár és vidékfejlesztési	1	-	-	1
Egyéb	2	-	1	3
összesen	20	22	20	62

A 8. táblázat a vizsgált programok típus szerinti csoportosítását mutatja. Legtöbb program komplex fejlesztési típusú (területfejlesztési, térségfejlesztési) (26 db), kevesebb azon programok száma, mely speciális, vagy ágazati jellegű fejlesztéseket tartalmaz: a **környezetvédelmi programok** (10), a turizmusfejlesztési programok (10) kisebb száma mellett 7 db a gazdasági program, 3 db, mely közlekedésfejlesztési és kerékpárút fejlesztési terv is, informatikai, térinformatikai program 2 van a régióban, és 1 db agrár fejlesztési program és 3 db az egyéb kategóriába sorolható program.

Érdemes aszerint is megvizsgálni a társulások programjait, hogy kik készítették a programokat. A kistérségi tervek készítői közül elsősorban a különböző tanácsadó cégeket és területi tervező mérnöki irodákat kell megemlíteni, amelyek a kistérségi tervezésben Dél-Dunántúlon dominánsan működnek. Egy-egy megyében az erre a munkára szakosodott cégek jelenléte igen erős, mint például a Tolna megyei Hozam 2001. Kft és a Somogy megyében több programot készített KÖR Kft.

9. táblázat. A kistérségi tervek készítőik szerint (szerk: KOVÁCS B.)

típus	Baranya megyei kistérségek	Somogy megyei kistérségek	Tolna megyei kistérségek	Összesen
Saját maguk	2	10	1	13
Tanácsadó cég, mérnöki iroda	9	7	16	32
Kutató intézetek		3		3
Egyetem	2		2	4
Minisztériumok	1			1
Egyéb	2		1	3
Több résztvevő	4	2		6
összesen	20	22	20	62

A kutatóintézeti, egyetemi tudományos háttér és minisztériumok által készített tervek mellett főként Somogy megyében jelentős a saját készítésű programok száma. A kistérségi társulások önálló tervezését általában több tényező akadályozza: egyrészt a hozzáértő menedzsment hiánya és a tervezésért kapható támogatások számla-kötelessége. Ennek ellenére Somogy megyében a régió 13 saját készítésű programjából 10 terv született, melyet vagy önállóan, vagy némi külső szakmai segítséggel, egy-egy szakértő bevonásával készítettek el.

A vizsgált dokumentumokból nem minden esetben derült ki, hogy a terv kidolgozását milyen forrásból finanszírozták. Általában az 1994-1995-ben készült kistérségi koncepciók elkészítését az OFA (Országos Foglalkoztatási Közalapítvány) biztosította, majd 1996 utáni koncepciók, programok megírásához a megyei területfejlesztési tanácsokon keresztül a területfejlesztési alapokból kaptak támogatást. Egyes programok kidolgozásában viszont közvetlen ágazati minisztériumi források is megjelentek: a környezetvédelmi programok elkészülését kistérségekre, illetve településcsoportokra a Központi Környezetvédelmi Alap finanszírozta.

A fejlesztési tervek környezetvédelmi vonatkozásai fejlesztési programok típusai szerint

Baranya megye

A Baranya megyei 15 kistérség közül 8 kistérség rendelkezik fejlesztési programmal. 1994 óta 20 fejlesztési program készült el: ebből 4 környezetvédelmi, 7 komplex, 3 turizmusfejlesztési, 1 gazdaságfejlesztési, 1 közlekedésfejlesztési, 1 informatikai és 1 agrárfejlesztési és 1 vízgazdálkodási és 1 közigazgatás-fejlesztési program.

10. táblázat. Baranya megyei területfejlesztési társulások fejlesztési programjai (szerk.: KOVÁCS B.)

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSENEK ÉVE	A PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Baranya Hegyhát Területfejlesztési Önkormányzati Társulás				
A Baranyai Hegyhát Térségfejlesztési Programja	1997.	Mikrotérítő Bt, Pécs	<ul style="list-style-type: none"> - Térségfejlesztési programok - Sásd és környéke természeti adottságai, erőforrásai, - A Baranyai Hegyhát gazdaságföldrajzának vázlata - A Baranyai Hegyhát település és gazdaságtörténete, - A Baranyai Hegyhát idegenforgalmi fejlesztési programja - Sásd és vonzáskörzetének adatai a hegyhát térségfejlesztési koncepcióihoz (mezőgazdaság) - A Baranyai Hegyhát Területfejlesztési Önkormányzati Társulás tagjainak nemzeti közti kapcsolatai - A kistérségi szerveződések szerepe a területfejlesztésben, különös tekintettel Sásd vonzáskörzetére - A Baranyai Hegyhát infrastruktúra fejlesztési programja - A Baranyai Hegyhát ipar és szolgáltatás fejlesztési koncepciója 	Környezeti értékek megóvása, környezetfejlesztés
Komló Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás				
Komló térségének agrárfejlesztési koncepciója	1994.	Kortészi Egyetem	<p>Az erdőterületek növelése, állományának fenntartása.</p> <p>A gyepgazdálkodás minőségi javítása és rossz minőségű földek gyepesítésével területük növelése.</p> <p>A gyepgazdálkodásra alapozva állati végtermék előállítás a kisvállalkozói vertikumok kialakításával.</p> <p>A növénytermesztés szerkezetének - a piaci igények szerinti - javítása.</p> <p>Az erdő- és gyepgazdálkodásra alapozva:</p> <ul style="list-style-type: none"> - az idegenforgalom, valamint a kapcsolódó állattenyésztés figyelembevételével - a feldolgozási, élelmiszergazdasági tevékenységek fejlesztendők, valamint az ezekhez kapcsolódóan kialakítandó a mindehhez tartozó kereskedelmi hálózat. <p>A fejlesztések megvalósításához szükséges finanszírozási rendszer kialakítása.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - A „lábás” erdők pihenőerdővé, parkerdővé alakítása - Bio-élelmiszer csomagoló létesítése

Kistérségi PROGRAM	Elkészíté- sének éve	A PROGRAMOK Készítői	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Pécs és Komló térségének idegenforgalmi fejlesztési koncepciója	1994.	Professzor Kft. Kutató Iroda Bp.	<ul style="list-style-type: none"> - Kulturális és rendezvényturizmus, - Sajátos dombvidék, vízpartok („lágyturizmus”) - Kerékpárturizmus hálózata felfűzti a mecseki aprófalvakat, természetvédelmi területeket és a sajátos műemléki látnivalókat, - Vadászat, - Lovasurizmus (túrázás, fogatozás, bemutató) - Vízitourizmus (csónak, vitorlás) - Egyházi és világi műemlékek, nemzetiségi folklór egyedi kínálatának láncolata - Népi kismesterségek (faluházak, bemutató helyek) - Bortúrák - Események (szüret, disznóölés, lakodalom stb.) - Gyógy- és egészségturizmus (termál, fitness, rekreáció) turizmus. 	<ul style="list-style-type: none"> - Sajátos mikroklímára építő gyógyítás, regeneráló, kikapcsolást, nyugalmat nyújtó üdülések - Természetjárás
Pécs-Komló térségének fejlesztési koncepciója	1994.	Tóth János, Ipari és Kereskedelmi Minisztérium, Országos Kisvállalkozás-fejlesztési Iroda	<p>Infrastruktúrafejlesztés</p> <p>Feldolgozóipari fejlesztés</p> <p>Szervezeti fejlesztés</p> <p>Pénzügyi háttér</p> <p>Humán erőforrások fejlesztése</p>	<p>Vízhalózat, gázhalózat, csatornahálózat kiépítése, fejlesztése</p> <p>Újrahasznosított műanyag-granulátumból használati eszközök, gépipari alkatrészek,</p>
Komló és Térsége területfejlesztési koncepciója	1995.	Komló Fejlesztési Ügynöksége	<p>Fenntartható fejlődésű település-együttes kialakítása.</p> <p>Komplex környezetgazdálkodás megteremtése</p> <p>Fenntartható fejlődésű gazdasági bázis kialakítása</p> <p>idegenforgalom fejlesztés</p> <p>agrárstruktúráváltás</p> <p>helyi pénzügyi és szakértői szolgáltatások fejlesztése</p> <p>iparszerkezet átalakítása, ipari termelés és tercier szektor fejlesztése</p> <p>Kistérségi együttműködés, identitás és a helyi társadalom fejlesztése</p> <p>humán-erőforrás fejlesztés</p> <p>integrált kistérségi területfejlesztési intézményrendszer kialakítása</p> <p>A jövő igényeihez igazodó infrastruktúrafejlesztés</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ágazati program; A környezeti ártalmak elhárítása (rekultiváció), Regionális hulladékgazdálkodás; Szennyvízelvezetés és kezelés; Elkerülő utak építése; Táj- és szilvettvédelem; Természetvédelmi területek állapotának fenntartása; A térség lakosságának tudatformálása; a térségi tavak nagyobb hányadának felújítása. Komplex erdőgazdálkodás a teljes erdőterületen - Humán erőforrások, helyi társadalom fejlesztése - Területfejlesztési intézményrendszer fejlesztése - Elkerülő utak, útjavítások, szennyvízberuházások, rendszeres hulladékszállítás,

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSÉNEK ÉVE	A PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Komló és Térségének környezetvédelmi programja	2000	KÖFARM Kft	Információgyűjtés, állapotfelmérés, helyzettérképlés: A természeti környezet állapota, A települési és az épített környezet bemutatása, A környezeti elemek állapotának kiértékelése, Kiemelt, önállóan kezelt hatótényezők, Környezeti célállapot meghatározása, Természeti környezet célállapota, Települési és épített környezet célállapota, Környezeti elemek célállapota, Kiemelt, önállóan kezelt hatótényezők célállapota A stratégiai tervezés, Projektek - természetvédelmi projektek, - települési és épített környezethez kapcsolódó projektek, - környezeti elemekhez kapcsolódó projektek, - területekhez kapcsolódó projektek, - kiemelt, önállóan kezelt hatótényezők javítását szolgáló programok, - tervezési, szervezési, intézményi rendszerekhez kapcsolódó intézkedések, - önkormányzati rendeletekhez kötődő intézkedések.	Információgyűjtés, állapotfelmérés, helyzettérképlés: A természeti környezet állapota, A települési és az épített környezet bemutatása, A környezeti elemek állapotának kiértékelése, Kiemelt, önállóan kezelt hatótényezők, Környezeti célállapot meghatározása, Természeti környezet célállapota, Települési és épített környezet célállapota, Környezeti elemek célállapota, Kiemelt, önállóan kezelt hatótényezők célállapota A stratégiai tervezés, Projektek - természetvédelmi projektek, - települési és épített környezethez kapcsolódó projektek, - környezeti elemekhez kapcsolódó projektek, - területekhez kapcsolódó projektek, - kiemelt, önállóan kezelt hatótényezők javítását szolgáló programok, - tervezési, szervezési, intézményi rendszerekhez kapcsolódó intézkedések, - önkormányzati rendeletekhez kötődő intézkedések.
Komló és Térsége fejlesztésének stratégiai programja	1999.	Rostás Gábor – Hazai Szolnok Térségfejlesztő Kft, Tököl	A fenntartható fejlődésű gazdasági bázis fejlesztése Idegenforgalom fejlesztése Agrárgazdaság fejlesztése Helyi pénzügyi és szakértői szolgáltatások fejlesztése Iparszerkezet átalakítása, ipari termelés, tercier szektor (kereskedelem és szolgáltatás) fejlesztése Kistérségi együttműködés, helyi társadalom fejlesztése Humán erőforrások, helyi társadalom fejlesztése Területfejlesztési intézményrendszer fejlesztése A jövő igényeihez igazodó infrastruktúra fejlesztése	- A térségi ágazati környezetgazdálkodási program kidolgozása és működése; Környezeti rekultiváció, környezeti ártalmak eltűnése, Természeti erőforrások megkímélése; Szennyeződés-kibocsátás, zajterhelés csökkentése; Komplex hulladékgazdálkodás működése; „Zöld” gondolat erősítése, a társadalom értékrendjének átalakítása - Hobby (kerékpáros - természetjáró) turizmus - Térségi komplex vidékfejlesztési program kidolgozása és működése; tervszerű erdőgazdálkodás a teljes erdőterületen, megvalósuló erdőösítések; gyógynövénytermesztés, gyűjtés, szárítás, feldolgozás, értékesítés hálózatának kiépítése Közút és kerékpárút hálózat mennyiségének és minőségének növelése; EU normáknak megfelelő hulladék-elhelyezés és kezelés; közműhálózat fejlődése; Erdei létesítmények újjáépítése

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSENEK ÉVE	A PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Ormánysági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás				
Az Ormányság közlekedésfejlesztési koncepciója	1995.	Pécsi Közüti Igazgatóság, UVATERV Rt., Bp.	Jelenlegi helyzet bemutatása Fejlesztési koncepció A fejlesztési program megvalósulásától várható eredmények A vadlerakók felszámolása, rekultivációja az Ormányság 30 településére vonatkozóan	- Természetvédelmi és védett területek felsorolása
Vadlerakó	1999.	Varga László (BIOKOM alvállalkozója)		
A táj szűrőületben	1995.	Ormányság Alapítvány, Dr. Kovács Katalin, Zsembery László	Bevezetés, Térség bemutatása, Vállalkozói infrastruktúra fejlesztése, Oktatás, tanácsadás, Az Ormányság komplex idegenforgalmi projektje, A térségfejlesztésbe bevonható állami pénzalapok, Gazdasági célokra hasznosítható épületek listája	-
Vízgazdálkodási Társulások felkészítése az EU víz keretirány elvének bevezetésére	2002.	FVM Vízgazdálkodási Önálló Osztály	Helyszíni konzultációk nyers összefoglalója A különböző helyszíneken megtartott előadásokhoz kapcsolódó jegyzeteket tartalmaz - Vízgazdálkodás és mezőgazdaság az EU-ban, A Víz Keretirányelv várható hatásai a mezőgazdasági vízgazdálkodásban	- Környezetvédelmi célkitűzések, határidőkkel, feladatok meghatározásával
Szigetvári Térség és Dél-Zselic Területfejlesztési Társulás				
Szigetvár és Térség és Dél-Zselic Térségfejlesztési programja	1997.	VECTIGALIS Rt.	A térségfejlesztés missziója (SWOT analízis, stratégiai célok) A térség általános fejlesztésének feltételeit biztosító prioritások - Közlekedési kapcsolatok javítása - Infrastruktúra egyéb területeinek fejlesztése - Munkanélküliség lehetséges kezelése, a humán erőforrások fejlesztése - A versenyképes gazdasági szerkezet kialakítása - Komplex idegenforgalmi programok kialakítása	Úthálózat-fejlesztés Egészséges ivóvízellátás biztosítása; Szennyvíztisztítás, csatornázás; Korszerű energiahordozó bázis megteremtése, földgázellátás, Korszerű hulladékkezelés, Természeti turizmus

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSENEK ÉVE	A PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Siklós vidék Területfejlesztési Önkormányzati Társulás				
Siklós vidék Területfejlesztési Koncepció és program	1997-1998	JPTE TTK Általános Társadalom-földrajzi és Urbanisztikai Tanszék	<p>Kistérség alapjai a Siklós vidéken</p> <p>A területfejlesztési koncepció és program alapjai</p> <p>A területfejlesztés alkalmazható modellje, összefüggő rendszere</p> <p>A Siklós vidék program illeszkedése a kistérséget érintő területfejlesztési tervekhez</p> <p>A koncepció és program keretei</p> <p>Fejlesztési stratégia, A fejlesztés fő irányai, programok és projektek</p> <ul style="list-style-type: none"> - Infrastruktúra fejlesztése - Környezetfejlesztés 	<p>- Természet- környezet – infrastruktúra</p> <p>- Térségi vonalas infrastruktúra fejlesztése (kistérségi gázprogram, csatornázási, szennyvíztisztítási program, kommunális hulladékgyűjtés a hulladék-elhelyezési program, veszélyes hulladéktároló felszámolási program)</p> <p>- Települési környezet értékeinek feltárása és védelme (Helyi természeti értékek védelmének és bemutatásának programja, Helyi jelentőségű műemléki értékek feltárási és védelmi programja, Településkép-védelmi és szépítési, virágosítási program, Belterületi utak és vízelvezető árokrendszerek rekonstrukciója))</p> <p>- Kiemelt műemlékek fejlesztési, rekonstrukciós programja (A térség műemléki központjának, a Siklói várnak a rekonstrukciós programja, A térség műemléki objektumainak rekonstrukciója)</p>
Siklósvidék közigazgatás fejlesztési programja	2000.	Siklósvidék Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Quali-Pannon Kft., Baranya Megyei Közigazgatási Hivatal, MTA RKK, Baranya Megyei Önkormányzat, Európa Ház - PTE TTK IT	<p>- Szociális ellátó hálózat fejlesztése</p> <p>- Kistérségi idegenforgalmi termékfejlesztés</p> <p>- Beruházás ösztönzés és gazdaságfejlesztés</p> <p>A program célja egy országosan egyedülálló kistérségi, önkormányzati szervezeti - működési mintamodell kidolgozása, melynek alkalmazása lehetőséget nyújt a települési önkormányzatok, kistérségek számára globalizáció, helyi környezeti és az európai integráció kihívásainak megfelelésére.</p>	

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSÉNEK ÉVE	A PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
„Zengőalja” Kistérségi Területfejlesztési Társulás				
„Zengőalja” Kistérségi Területfejlesztési Társulás területfejlesztési stratégiai koncepció	1999.	Cliens Kft. Pécs	A kistérség stratégiai pozíciója Célkitűzések Javasolt stratégia	A kedvező természeti környezet fenntartása, fejlesztése - Az agrárgazdaság szerkezeti problémáinak orvoslásával, jövedelem termelő képességének növelése, a fenntartható fejlődés követelményeinek létrehozása, - Idegenforgalom kínálati struktúrájának színésítése a természeti és kulturális örökség fenntartásával -
Zengőalja kistérség térinformatikai programja	2002.	Parabolica Bt., Bp.	- internetes hálózat és lokális hálózatok kialakítása - számítógépek, technikai eszközök specifikációja, beszerzése, üzembe helyezése, Általános helyzetleírás Idegenforgalom, turizmus a kistérségben	- Természeti, környezeti hatás a turizmus fejlesztésére; a környezet- és természetvédelmi helyzet értékelése, K-Mecsek Tvk. és a Kelet és Nyugat Mecsek védett értékei
Zengőalja kistérség turisztikai programja	2000.	Német News News Bt, Pécsvárad	Építészeti örökség és turizmus Idegenforgalom fejlesztésének kitörési pontjai Idegenforgalom fejlesztésének kitörési pontjai Falusi turizmus fejlesztésének fő irányai Ökoturizmus Borturizmus, Lovasturizmus, Ifjúsági turizmus, Vallási turizmus, Konferenciaturizmus, Munkaturizmus,	Természetjáró turizmus, Kerékpárturizmus (kerékpárutak kijelölése, várható hatások, eredmények)

Környezetvédelmi programok

Az alábbi csoportba azok a programok, tervek tartoznak, amelyek vagy valamely környezeti elem állapotának javítása céljából jöttek létre (pl. vízminőség-javítás, hulladéklerakók felszámolása), vagy a természeti és művi környezet megóvásának és a környezetben bekövetkezett károk enyhítésének követelményeit, lehetőségeit fogalmazzák meg (komplex környezetvédelmi programok). Baranya megyei kistérségekben 4, a fent említett jellegű program készült el 3 kistérség területén.

Vízminőség-javítási programok készültek a Mecsekalja Szentlőrinc-től Orfűig Önkormányzati Társulás megbízásából. Az 1997-ben az Orfűi tavak ökológiai állapotfelmérése – mely valójában vízminőség-védelmi program – az állapotfelmérés után határozza meg a fejlesztési stratégiát és koncepciót. Javaslatot tesz részletesebb műszaki és környezeti vizsgálatok elvégzésére is. 1998-as az Orfűi kistérség környezetfejlesztési koncepcióterve és az orfűi tavak rövidtávú környezetfejlesztési terve, mely a környezeti, műszaki állapotfelmérés, -értékelés után meghatározza az orfűi tavak rövidtávú és középtávú környezetfejlesztési tervét. Ez kiterjed a vízminőség-védelemre, a vízgyűjtő környezetminőségének fenntartása érdekében államilag szabályozandó területhasználatra, erdőgazdálkodásra, természetvédelemre (tervezés, egyeztetés) is. Mindkét program a feladatok felsorolására terjed ki, nincs időbeli és pénzügyi ütemezésük. Az Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás programja a 1999-es Vadlerakó program, mely a vadlerakók felszámolására, rekultivációra ad útmutatást az Ormánság 30 településére vonatkozóan. Javaslattevő program, melynek szintén nincs időbeli és pénzügyi ütemezése.

A Komló és Térségének környezetvédelmi programja 2000-ben készült. Az állapotfelmérés után a kívánt célállapot (környezeti, természeti, települési és épített környezet célállapota) meghatározására került sor. A stratégiai tervezés, projektek bemutatása képezi a harmadik, illetve a negyedik részét a programnak. A projekt-csoportok: természetvédelmi projektek, települési és épített környezethez kapcsolódó projektek, környezeti elemekhez, illetve területekhez kapcsolódó projektek, kiemelt, önállóan kezelt hatótényezők javítását szolgáló programok, tervezési, szervezési, intézményi rendszerekhez kapcsolódó intézkedések, önkormányzati rendeletekhez kötődő intézkedések. Csak néhány projekt tér ki a program céljára, a kedvezményezettek körére, a végrehajtásért felelős szervezetekre és egyéb közreműködőkre, a költségigényre és –forrásokra, a várható hatásokra, eredményekre (pl. újabb országos jelentőségű védett területek létrehozása, Érzékeny Természeti Területek (ESA) kijelölése). A legtöbb projektjavaslat azonban csak felsorolás szinten jelenti meg a programban.

Komplex fejlesztési programok

A komplex területfejlesztési programok jellemzője, hogy az egyes ágazatok fejlesztési javaslatai közé sorolják a környezetvédelmet érintő feladatokat is, illetve tartalmaznak egy környezetfejlesztési fejezetet is.

Baranya megyében 7 területfejlesztési koncepció, program, terv készült el a kistérségekben. A Mecsek-hegyháti kistérség kivételével, valamennyi programmal rendelkező társulásnak van komplex fejlesztési programja, ezekben az ágazati programok között jelentetik meg a környezetvédelmi célkitűzéseket. Az 1997-ben készült Baranyai Hegyhát Térségfejlesztési Programja csak megemlíti a környezeti értékek megóvásának és a környezetfejlesztés fontosságát, de konkrét projekteket nem vázol fel.

A Pécs-Komló térségében megszűnő, a régió gazdaságát meghatározó szénbányászat fokozatos felszámolása miatt a Kormány 1994. évben az önkormányzatokkal egyeztetve határozatot hozott a térség hosszú- és rövidtávú fejlesztési feladatairól. A kormányhatározat megállapította, hogy a gazdasági szerkezetváltozás miatt jelentkező társadalmi-gazdasági feszültségek elsősorban Komlón és körzetében jelentkeznek, ezért a területfejlesztési beavatkozás súlypontja Komló és körzete kell, hogy legyen. A beavatkozás célja a helyi gazdaság működési szerkezetének átalakítása, illetve annak megindítása volt, hozzákapcsolva a szükséges infrastruktúra kialakítását. A határozat a prioritások egyikeként a gazdálkodási feltételeknek megfelelő környezeti állapot javítását, a műszaki infrastruktúra fejlesztését szorgalmazta. Viszont csak említés szintjén jelenik meg az 1994-ben készült Pécs-Komló térségének fejlesztési koncepciójában a környezet javításával kapcsolatos fejlesztés az infrastruktúrafejlesztés címszó alatt (vízhálózat, gázhálózat, csatornahálózat kiépítése, fejlesztése). Egy évvel később szintén a komlói kistérségben készített Komló és Térsége területfejlesztési koncepciója részletes környezetgazdálkodási programokat javasol a fenntartható fejlődés tükrében (bányászati területek rekultivációja, a meglévő környezetkárosító technológiák fokozatosan környezetbarát technológiákkal való felváltása, a környezet tudatos gondolkodás). 1999-ben elkészült Komló és Térsége fejlesztésének stratégiai programjának célkitűzései hasonlóak a fenti programhoz, csak kiegészül a kerékpáros turizmus, agrár környezetvédelmi javaslatokkal, valamint a „jövő igényeihez igazodó infrastruktúra fejlesztése” fejezettel is.

A Siklós vidék Területfejlesztési Koncepció és programban az infrastruktúra- és környezetfejlesztés foglalkozik a környezet állapotának javításával (térségi vonalas infrastruktúra fejlesztése, települési környezet értékeinek feltárása és védelme, kiemelt műemlékek fejlesztési, rekonstrukciós programja).

A Szigetvár és Térség és Dél-Zselic Térségfejlesztési programja, mely 1997-ben készült, a közlekedési kapcsolatok javítása és az infrastruktúra egyéb területeinek (pl. ivóvízhálózat, szenny-

vízhálózat, gázhálózat) fejlesztése révén tartalmaz környezetvédelmi javaslatot. A „Zengőalja” Kistérségi Területfejlesztési Társulás területfejlesztési stratégiai koncepciójának célkitűzései között találunk javaslatot a kedvező természeti környezet fenntartására, fejlesztésére, és az idegenforgalmi, agrár-környezetvédelmi programok is ezt támogatják.

Turizmusfejlesztési programok

A megye 3 turizmusfejlesztési kistérségi programja már több környezetvédelmi javaslatot fogalmaz meg: kerékpárút kialakítására vonatkozó programok, természetkímélő, ökoturisztikai turizmuskínálat fejlesztését stb.

Baranya megyében három program szolgálja a turizmus környezetbarát fejlesztését: 1994-ben készült a Pécs és Komló térségének idegenforgalmi fejlesztési koncepciója (melynek programjavaslatai: sajátos mikroklímára építő gyógyítás, regeneráló, kikapcsolást, nyugalmat nyújtó üdülségek, természetjárás). Ide tartozik még a Mecsek-hegyháti Önkormányzatok Társulásának turisztikai programja, melynek a fő célkitűzései: a természetjáró turizmus, a kerékpáros turizmus fejlesztése, a nyugodt pihenés, rekreáció feltételeinek javítása, védett természeti értékek körének bővítése. A harmadik program a 2000-ben készült Zengőalja kistérség turisztikai programja, melynek környezetvédelmi vonatkozásai a környezet- és természetvédelmi helyzet értékelése, K-Mecsek Tájképző Körzet, a Kelet és Nyugat Mecsek védett értékeinek bemutatása, ezekre építve a természetjáró turizmus, kerékpárturizmus fejlesztését szolgáló javaslatok (pl. kerékpárutak kijelölése). A programok felsorolása mellett foglalkozik a várható hatásokkal, eredményekkel is.

Közlekedésfejlesztési program

Közlekedésfejlesztési programmal egy Baranya megyei kistérség rendelkezik: Az Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás területére készítette el 1995-ben a Pécsi Közúti Igazgatóság, az UVATERV Rt.-vel közösen a kistérség közlekedésfejlesztési programját, melynek fő részei a határátkelő, a vasúti, és a közúti közlekedés fejlesztésével kapcsolatos felmérés és javaslatok. A program – mely a várható eredményeket is felsorolja – mindössze a vizsgált terület természetvédelmi és védett területeket veszi számba.

Agrárfejlesztési programok

E típusú kistérségi program a Komló térségének agrárfejlesztési koncepciója, melynek környezet-, illetve természetvédelmi vonatkozásai: erdőtelepítés, „lábás” erdők pihenőerdővé, parkerdővé alakítása. Emellett még a bioélelmiszer-csomagoló létesítése olyan program, mely környezetegészségügy révén a környezetvédelem témakörébe tartozik.

Gazdaságfejlesztési, közigazgatás-fejlesztési és térinformatikai programok

A megyében ilyen típusú fejlesztési programoknak nincsen környezetvédelmi jellegű javaslatai (Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás „Táj szürkületben c. gazdaságfejlesztési, Siklósvidék közigazgatás-fejlesztési, Zengőalja kistérség térinformatikai programja).

Somogy megye

Somogy megyei 15 területfejlesztési társulás közül 11 társulásnak van valamilyen jellegű fejlesztési koncepciója, programja társulások területére. A megyében 2 környezetvédelmi, 13 komplex, 5 gazdaságfejlesztési, 2 turizmusfejlesztési program, koncepció készült el.

Agrárfejlesztési programok

E típusú kistérségi program a Komló térségének agrárfejlesztési koncepciója, melynek környezet-, illetve természetvédelmi vonatkozásai: erdőtelepítés, „lábás” erdők pihenőerdővé, parkerdővé alakítása. Emellett még a bioélelmiszer-csomagoló létesítése olyan program, mely környezetegészségügy révén a környezetvédelem témakörébe tartozik.

Gazdaságfejlesztési, közigazgatás-fejlesztési és térinformatikai programok

A megyében ilyen típusú fejlesztési programoknak nincsen környezetvédelmi jellegű javaslatai (Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás „Táj szürkületben c. gazdaságfejlesztési, Siklósvidék közigazgatás-fejlesztési, Zengőalja kistérség térinformatikai programja).

Somogy megye

Somogy megyei 15 területfejlesztési társulás közül 11 társulásnak van valamilyen jellegű fejlesztési koncepciója, programja társulások területére. A megyében 2 környezetvédelmi, 13 komplex, 5 gazdaságfejlesztési, 2 turizmusfejlesztési program, koncepció készült el.

11. táblázat. Somogy megyei területfejlesztési társulások fejlesztési programjai (szerk.: KOVÁCS B.)

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSENEK ÉVE	A PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Balatonföldvár és Társult Települései Területfejlesztési Társulás				
Balatonföldvár és társult települései területfejlesztési koncepciója	2001.	Kistérség vezetőit is magába foglaló szakértői csoport	<ul style="list-style-type: none">- Kistérség adottságai- Helyzetfeltárás: humán erőforrások, infrastruktúra és a környezet állapota, gazdaság, turizmus, lakáshelyzet, ingatlanfejlesztés, térkapcsolatok, SWOT-analízis, a térség belső adottságainak és külső feltételrendszerének egymásra vonatkoztatott vizsgálata- Forrátkönyvek- Céltrendszer- Kistérségi intézményrendszer és humán erőforrások fejlesztése- A természeti környezet védelme, infrastruktúra fejlesztése	Természeti környezet értékeinek megóvása Az infrastruktúra fejlesztése a komfortérzet növelése érdekében Az épített környezet vonzóbbá tétele
Balatonföldvár és társult települései területfejlesztési stratégiai koncepciója	2001.	Kistérség vezetőit is magába foglaló szakértői csoport	<ul style="list-style-type: none">- Turizmus fejlesztése- Gazdaságfejlesztés	<ul style="list-style-type: none">- A természeti környezet védelme (felszín alatti vizek megóvása, erdőgazdálkodás fejlesztése),- Az infrastruktúra fejlesztése (összekötő utak létesítése, szennyvízelvezetés és kezelés megoldása, hulladékgazdálkodás javítása),- Az épített környezet fejlesztése (építészeti emlékek megóvása, települések arculatának védelme),- Ökoturizmus feltételeinek javítása,- Alternatív energiaforrások felhasználásának ösztönzése (ökogazdálkodás és a biotermékek előállításának ösztönzése.)
Csurgó és Térsége Területfejlesztési Társulás				
Csurgó és Térsége Fejlesztési koncepciója	1998.	DHV Kft	Magyarország	Gázhálózat, szennyvízhálózat kiépítése
Csurgó és Térsége Területfejlesztési Programja (stratégia, operatív program)	1999.	Angio Kft.	<p>Helyzetelemzés a feladatok pontos meghatározására</p> <p>Középtávú stratégiai programok</p> <p>Operatív programok:</p> <ul style="list-style-type: none">- mezőgazdaság-fejlesztés operatív programja- Csurgó és térsége közlekedés-fejlesztési vizsgálata- Idegenforgalom-fejlesztés operatív programja- Humán erőforrás-gazdálkodás operatív program- Közlekedésfejlesztési operatív program	Erdő- és gyeptelepítés a kedvezőtlen adottságú területeken Termékfejlesztés: természetjáró turizmus (ökoturizmus), kerékpáros turizmus
Csurgói Festetics Terv az Országos Nemzeti Fejlesztési Széchenyi Tervhez -kistérség gazdaságfejlesztési koncepció	2000.	Kistérségi társulás		<ul style="list-style-type: none">- Szennyvíz csatornahálózat- Biodízel-program

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSÉNEK ÉVE	A PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Területfejlesztési Társulás				
Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Területfejlesztési Társulás Turizmus Koncepció	1998.	Pannon Consulting Group - Keszthely	Helyzetfeltárás Célkitűzések A kistérség turisztikai fő termékei	- Ökoturisztikai kínálat
Dél-Nyugat Balatoni Kistérség Területfejlesztési Társulás Koncepciója és annak kiegészítése	1998.	Kistérség vezetőit is magába foglaló szakértői csoport	A térség leírása Fejlesztési koncepció Fejlesztési cél - a településhálózat és térszerkezet tudatos átalakítása, A helyi kistrégiós gazdaság potenciáljának erősítése - Az agrárgazdaság fejlesztése - A turizmus minőségi fejlesztése	A környezeti állapot, természeti táji értékek Infrastruktúra, közlekedés, távközlés, humán erőforrások fejlesztése Természeti, táji épített és kulturális értékek feltárása
Drávamenti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás				
Drávamenti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás Fejlesztési programja	2002.	Kaposvári egyetem, ÁTK Ökonómiai és Szervezési Intézete, Települések polgármesterei, jegyzői	Kistérség bemutatása Térségi erőforrások számbavétele Prioritások meghatározása Prioritások: Közlekedésfejlesztés Prioritások: Foglalkoztatás bővítése Turizmus fejlesztése A Drávamenti kistérség kommunikációs stratégiája	- Természet és környezetvédelem - Lovas-, kerékpáros- és gyalogos turizmus fejlesztése
Kaposvár és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás				
Kaposvár kistérség Területfejlesztési Koncepció	2000.	Székesfehérvári Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány	Bevezetés (Területfejlesztés/vidékfejlesztés) Helyzetértékelés (A kistérség környezete, A Kaposvári kistérség bemutatása) Fejlesztési politika, prioritások - A területfejlesztési politika alapelvei - A fejlesztést meghatározó tényezők összefoglalása - A kistérség fejlesztésének prioritásai	- A környezet állapota a térségben - Infrastrukturális ellátottság - Infrastruktúrafejlesztés

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉ- SÉNEK ÉVE	A PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Koppányvölgye Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Tab vidéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás				
Tab és térsége gazdaság fejlesztését megalapozó projektek	1994.	3 K Konfliktus- megelőző és -Kezelő Központ	Helyzelleírás Erdőgazdálkodás Mezőgazdaság-fejlesztés	- Erdőgazdálkodási észrevételek
Útközben Kézikönyv Tab és térsége fejlesztéséhez II. kötet Programok	1994.	3 K Konfliktus- megelőző és -Kezelő Központ	A térség foglalkoztatási válságának, adottságainak és potenciáljainak helyzetét leíró tanulmány (helyzetfelmérés) elkészítése A munkahelyteremtő és gazdaságfejlesztő projektek leírása	
Koppányvölgye Területfejlesztési Társulás Területfejlesztési Konceptiója	1997.	3 K Consens Iroda (Budapest)	Helyzelleírás Szereplők Térségfejlesztés Térségfejlesztési stratégia Javasolt programok, projektek	- Ivóvíz, csatorna, szennyvíz, személtelhelyezés, vezetékes gáz, - Közlekedési infrastruktúrafejlesztés - Egyéb infrastruktúrafejlesztés - Infrastruktúra és környezetvédelem - Hosszú távú, átfogó célok (környezeti értékek védelme, hulladékgazdálkodás, szennyvízelhelyezés, kezelés korszerű megoldása) - Erdőtelepítés - Földgázhálózat fejlesztése - A tabi szennyvíztisztító bővítése - Hulladéklerakó bővítése - A településeken kívüli vízgyűjtő rendszerek tisztítása,

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSÉNEK ÉVE	PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Andocs, Bonnya, Fiad, Karád, Kára, Kisbárapáti, Szorosad, Törökkopány települések Környezetvédelmi Programja	2002.	A kistérségi társulási központ	<p><i>Levegőtisztaság-védelmi program</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Védelmi célú zöldsáv létesítése a 6505. számú út belterületi szakasza mentén; Mozgó levegőszennyezettség-mérő állomás időszakos üzemeltetése a településeken; A vezetékes gáz bevezetése; Véderdősáv létesítése a településperemi zónában; Mezővédő erdősávok létesítése; A parlagfű visszaszorítása, <p><i>Vízminőség-védelmi program</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - A belterületi csapadékvíz-elvezető csatorna- és árokrendszer rendszeres karbantartása, fejlesztése; Csatornázás, szennyvízkezelés megoldása; Korszerű közműpótló berendezések alkalmazása; Szennyező-források felszámolása a felszíni vízfolyások és állóvizek védőzónájában; A tényleges és potenciális szennyező-források felmérése és felszámolása; Megfelelő mezőgazdasági gyakorlat alkalmazása a nitrátrészeken kötelező jelleggel, míg a nem érzékeny területeken ajánlottan; <p><i>Föld- és talajvédelmi program</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Részvétel az agrár-környezetgazdálkodási alprogramban; A talajerózió- és belvíz-veszélyes szántóterületek gyeppé vagy erdőművelési ágba vétele; A külterületi csapadékvíz-elvezető rendszerek karbantartása; A talaj tápanyag-szolgáltató képességének megőrzése; <p><i>Természet- és tájvédelmi program</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Természeti területek megőrzése; Az „ex-legé” védett értékek katasztréának elkészítése; egyedi tájértékek katasztréának elkészítése és az értékes képződmények megőrzése; A nemzeti Ökológiai Hálózat Külső-Somogy, Tolna-Hegyhat és Kapos-völgy területén húzódó részenek létrehozása; Erdőtelepítési program; Az erdők ökológiai állapotának javítása; Ligetes fásítás; Belterületi fásítási program; Helyi védelemre érdemes területek és értékek felmérése, védetté nyilvánítása és természetvédelmi kezelése; <p><i>Települési és épített környezetvédelmi programja</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Települési környezet általános megjelenésének javítása; A leromlott állapotú lakóépületek felújítása; Az épített környezet értékes elemeinek helyi védetté nyilvánítása, Településszerkezeti és szabályozási terv, valamint helyi építési szabályzat készítése a Balaton törvényben megfogalmazott területrendezési koncepció figyelembe vételével; Új településrendezési terv készítése; A települési környezetvédelmi program rendszeres felülvizsgálata, Környezetvédelmi helyi rendelet kiadása; Települési önkormányzati környezetvédelmi alap létrehozása; <p><i>Hulladékgazdálkodási program</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - A kommunális hulladéklerakó felhagyása, intézkedési terv készítése a lerakó rekultivációjára, a lerakó teljes körű rekultiválása; Az illegális hulladéklerakók, vadlerakók felszámolása, az érintett területek rendbetétele; Működő és lezárt dogkutak állapotának felülvizsgálata, 2008-ig történő lezárása; A települési szilárd hulladék kezelésére hulladékezelési közszolgáltatás megszervezése, önkormányzati rendelet megalkotása; helyi hulladékgazdálkodási terv készítése; A települési szilárd hulladék szervesanyag-tartalmának csökkentése, komposztálási technikák népszerűsítése és megvalósítása; A szelektív hulladékgyűjtés feltételeinek megteremtése; A települési folyékony hulladékezelésére közszolgáltatási szerződés kötése; <p><i>Zaj- és rezgésvédelem</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Zajmérések végzése; A közlekedési eredetű zaj- és rezgésterhelés csökkentése a forgalmas utak belterületi szakasza mentén védelmi célú zöldsáv létesítésével és forgalomszabályozási intézkedésekkel; <p><i>Környezetegészségügyi fejlesztési program</i></p> <p>Az egészséges életmódot népszerűsítő programok szervezése; A parlagfű visszaszorítása; A környezet által befolyásolt megbetegedések megelőzése;</p> <p><i>Környezeti tudat- és szemléletformálás programja</i></p> <p>A lakosság rendszeres tájékoztatás a település környezeti állapotáról; A lakosság környezeti tudatának fejlesztése</p> 	
Bábormegyer, Lulla, Sérsekszőlős, Torvaj, Zala települések Környezetvédelmi Programja				

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSÉNEK ÉVE	PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Marcali és Környéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás				
Marcali és Térsége Területfejlesztési Konceptió	1999.	MTA RKK DTI	Helyzetértékelés Fejlesztési koncepció - fejlesztési koncepció alapjai - fejlesztési célok, javasolt programok	<ul style="list-style-type: none"> - Környezeti állapot jellemzők, infrastrukturális ellátottság <p>Környezet és tájvédelmet szolgáló mezőgazdasági termelési módszerek alkalmazásának kiterjesztése</p> <p>A turizmus minőségi fejlesztése</p> <p>Infrastruktúra fejlesztése (kültérutak ivóvízellátása; illegális hulladéklerakók megszüntetése; szelektív hulladékkezelés bevezetése; vízelvezető árkok rendbetétele; tavak tisztítása és feltöltése esőhíányos időszakokban; rendezési tervek készítése; kerékpárutak építése, rekreációs parkok létesítése)</p> <p>Humán erőforrások fejlesztése</p>
Pogányvölgyi Kistérség Területfejlesztési Társulás				
Pogányvölgyi Kistérség Területfejlesztési Programja	2000.	MTA RKK DTI	Helyzetértékelés Fejlesztési stratégia	<ul style="list-style-type: none"> - Mezőgazdaság (erdősítés, gyepesítés – kedvezőtlen adottságú területek hasznosítása) - Turizmus (rekreáció, pihenés, kerékpáros turizmus, természetjárás)
Rinyamenti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás				
Nagyatád és Térsége operatív fejlesztési programja	2000.	Hazai Térségfejlesztő Kft, Tököl (+Laurus Bt, Somogy megyei Vállalkozói Központ, Fixen Média Kft, Hoffmanné Dr. Németh Ildikó)	Agrár vidékfejlesztés Infrastruktúrafejlesztés Környezetgazdálkodás	<ul style="list-style-type: none"> - Biogazdálkodás - Kerékpárutak építése, közműhálózat fejlesztése, csatornázás és szennyvízkezelés, gázhálózat fejlesztése, csapadékvíz-elvezetés, kistérségi hulladéklerakók építése, - Komplex környezetgazdálkodási program elkészítése, egyéb környezeti ártalmak felszámolása, természetvédelmi területek állapotának megőrzése, bekapcsolása a környezetkímélő turizmusba, tájvédelmi program elkészítése, tóvédelmi és felújítási program készítése, összefogással a komplex hulladékgazdálkodás megteremtése, program a helyi társadalom értékrendjének átformálására, a környezet, táj-, település kímélés-védelem fontosságának hangsúlyozása, - Térségfejlesztési társulás működtetése, - Egészségmegőrzés, egészségügyi ellátás fejlesztése.
			Kistérségi területfejlesztés Humán erőforrások fejlesztése Vállalkozásfejlesztés	

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉ SÉNEK ÉVE	PROGRAM KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI		KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Siófok és Környéke Területfejlesztési Társulás					
Siófok és térsége területfejlesztési koncepciója	1997.	MTA RKK DTI	Helyzetelemzés Fejlesztési koncepció - Turizmus - Környezeti állapot - A kistérség összefoglaló értékelése (SWOT)		- Természetjárás - Környezeti állapot javítás
Zselica Szövetség					
„Zselica” Térségi Turizmusfejlesztési Terv	1997.	„Zselica” Kistérségi Területfejlesztési Szövetség Gazdaságfejlesztő Irodája	Helyzetfeltárás Programok		Biogazdálkodás, gyógynövénytermesztés, erdőgazdálkodás, tiszta technológiájú elektronikai összeszerelő üzem telepítése, infrastruktúra-fejlesztés (Csököly, Kadarkút, Hencse, Szenna, Simonfa, Kaposmérő vonzáskörzetéhez tartozó településein).
Zselica Kistáj Területfejlesztési Programja I-II. kötet	1998.	„Zselica” Kistérségi és Területfejlesztési Szövetség Gazdaságfejlesztő Irodája	I. kötet Globális gondolkodás – Helyi cselekvés (Szemléleti és módszertani megfontolások; Zselic külső környezete; Függőségi viszonyok, szabadságfokok, lehetőségek és korlátok a közép és hosszú távú tervek összekapcsolásában) Stratégiai célok, eszközök Programok (Humán erőforrás fejlesztés; Infrastruktúrafejlesztés; Mezőgazdasági program; Kis és közép vállalkozások fejlesztése; Turizmus fejlesztése; A programok megvalósítása; Megvalósítási tervek) II. kötet: - Településenkénti helyzetfeltárás - A hiányosságok alapján infrastruktúrafejlesztés		- Utak, kerékpárutak, gázellátás, vízellátás, szennyvíz-elvezetés és –kezelés, felszíni vízrendezés, hulladékkezelés; Erdőgazdálkodás;
Zselica Életesély Program	2000.	„Zselica” Kistérségi és Területfejlesztési Szövetség Gazdaságfejlesztő Irodája	- A zselici fiatalok gazdasági együttműködését elősegítő program.		-
Falusi bemutatóhelyek, mintaportákkal a zselici falvak fejlesztéséért,	2001.	„Zselica” Kistérségi és Területfejlesztési Szövetség Gazdaságfejlesztő Irodája	- Családi vállalkozások létrehozását elősegítő program		-

Környezetvédelmi programok

Somogy megyében a Koppányvölgye társulás településeire úgy készült környezetvédelmi program, hogy a társulás településeit 2 településcsoportra osztották, úgy vizsgálták a települések és a társulás környezeti állapotát, és határozták meg a fejlesztési célokat. A 2 környezetvédelmi program: *Andocs, Bonnya, Fiad, Karád, Kára, Kisbárapáti, Szorosad, Törökkopány települések Környezetvédelmi Programja, Bábormegyer, Lulla, Sérsekszőlős, Torvaj, Zala települések Környezetvédelmi Programja*. Mindkettő program a tabi kistérség területéhez tartozó településcsoportra készült 2002-ben.

Mindkét programra jellemző, hogy az egyes projektek bemutatása a program jellege (országos, térségi, települési – valamint, kötelező vagy ajánlott), prioritása és a fejlesztésben érintett települések feltüntetésével kezdődik. Majd a program célját, leírását, felelős közreműködőket és a forrást is megnevezi. Konkrét pénzügyi tervet nem tartalmaz a program.

A programpontokban – a környezetre ható ügyek széles köréből – döntően az önkormányzati hatókörbe tartozó intézkedések jelennek meg. Ezek között természetesen szerepelnek együttműködés, koordinációt előíró pontok és olyan kezdeményezések, amelyek más szervek intézkedéseit célozzák. A programpontokat széleskörűen állították össze, az állapotfelmérés és a célkitűzés alapján meghatározott egy-egy problémakör, témakör szerint (levegőtisztaság-védelmi program, vízminőség-védelmi program, föld- és talajvédelmi program, természet- és tájvédelmi program, települési és épített környezetvédelmének programja, hulladékgazdálkodási program, zaj- és rezgésvédelem, környezetegészségügy fejlesztési program, környezeti tudat- és szemléletformálás programja, stb.).

Komplex fejlesztési programok

Somogy megyében van a legtöbb terület-, illetve térségfejlesztési program, összesen 13 komplex jellegű program, terv, koncepció készült.

A 2001-ben készült Balatonföldvár és társult településeinek területfejlesztési koncepciója, és főleg annak stratégiai programja viszont részletes és több elemre kiterjedő környezetvédelmi feladatot is felsorol (az egészséges életmód feltételeinek fejlesztése, a természeti környezet védelme, a felszín alatti vizek megóvása, erdőgazdálkodás fejlesztése, szennyvízelvezetés és -kezelés megoldása, hulladékgazdálkodás javítása, ökoturizmus feltételeinek javítása), és speciális javaslatként alternatív energiaforrások használatának ösztönzését fogalmazza meg (ökogazdálkodás és a biotermékek előállítása).

Általános (infrastrukturális) javaslatokat fogalmaz meg a Csurgó és Térsége Fejlesztési koncepciója, mely 1998-ban készült. Szintén ebben a kistérségben készült a Csurgó és Térsége Területfejlesztési Programja, melynek operatív programjai közül az idegenforgalmi program (természetjáró

turizmus, ökoturizmus, kerékpáros turizmus), agrárfejlesztési program (erdő- és gyeptelepítés a kedvezőtlen adottságú területeken) tartalmaz környezetvédelmi intézkedéseket. Szintén az idegenforgalom és mezőgazdasági fejlesztés intézkedések között jelennek meg a környezet védelmét érintő javaslatok a 2000-ben készült Pogányvölgyi Kistérség Területfejlesztési Programjában.

A 2002-ben készült Dráva-menti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás Fejlesztési programja viszont csak a kerékpáros turizmus fejlesztés révén jeleníti meg a környezetvédelmi intézkedéseit. A Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Területfejlesztési Társulás területfejlesztési koncepciója (1998) szintén nem jelenít meg részletesen környezetvédelmi javaslatokat, a természeti, épített értékek feltárásának javaslatát tartalmazza azonban a program. A kaposvári kistérség Területfejlesztési Koncepciójának (2000) környezetvédelmi vonatkozásai az infrastruktúrafejlesztés témakörben jelennek meg, ugyanúgy, mint az 1998-ban készült Zselica Kistáj Területfejlesztési Programjában (utak, kerékpárutak, gázellátás, vízellátás, szennyvíz- elvezetés és -kezelés, felszíni vízrendezés, hulladékkezelés), de az utóbbi program erdőtelepítési javaslatot is tartalmaz.

Az 1997-es Siófok és térsége területfejlesztési koncepciója csak említi a fejlesztési koncepció fejezetben a turizmus (természetjárás) és a környezeti állapot javításának szükségességét konkrét javaslatok nélkül.

Az 1999-es Marcali és Térsége Területfejlesztési Koncepciójának fejlesztési programja négy területen jeleníti meg a környezetvédelem javaslatait: környezet és tájvédelmet szolgáló mezőgazdasági termelési módszerek alkalmazásának kiterjesztése, turizmus minőségi fejlesztése, infrastruktúra fejlesztése, humán erőforrások fejlesztése.

A megye egyik legrészletesebben kidolgozott kistérségi területfejlesztési programja a 2000-ben készült Nagyatád és Térsége operatív fejlesztési programja, mely az agrárfejlesztés (biogazdálkodás), infrastruktúrafejlesztés (kerékpárút, közműfejlesztés stb.), környezet-gazdálkodás révén jeleníti meg a környezet védelmét szolgáló intézkedéseket.

A tabi kistérségben, 1997-ben készült Koppányvölgye Területfejlesztési Társulás Területfejlesztési Koncepciója viszont projekteket fogalmaz meg, melyek a környezet állapotának javítását szolgálják (környezeti értékek védelme, hulladékgazdálkodás, szennyvízelhelyezés, kezelés korszerű megoldása, erdőtelepítés, földgázhálózat fejlesztése, a tabi szennyvíztisztító bővítése, hulladéklerakó bővítése, a településeken kívüli vízgyűjtő rendszerek tisztítása).

Gazdaságfejlesztési programok

Somogy megyében 5 gazdaságfejlesztési program készült 3 kistérségben:

- 2000-ben a Csurgói „Festetics” Terv az Országos Nemzeti Fejlesztési "Széchenyi" Tervhez, melynek környezetvédelmi vonatkozása kiterjed a következő programjavaslatra: a kistérség szennyvízhálózatának kiépítése és biodízel program.
- Tab és térsége gazdaság fejlesztését megalapozó projektek helyzetleírása, mely 1994-ben készült, és erdőtelepítési, fásítási javaslatot tartalmaz. Ehhez a programhoz kapcsolódik az Útközben - Kézikönyv Tab és térsége fejlesztéséhez II. kötet Programok kötete, melynek konkrét környezet- illetve természetvédelmi vonatkozása nincs.
- Zselica Életesély Program abból a szempontból került ebbe a kategóriába, hogy a zselici fiatalok gazdasági együttműködését segíti elő. A kistérség által 2000-ben készített program szintén nem tartalmaz környezetvédelmi célkitűzéseket. A Zselica kistérség által 2001-ben készített Falusi bemutatóhelyek, mintaportákkal a zselici falvak fejlesztéséért c. program szintén nem tartalmaz környezetvédelmet szolgáló javaslatokat.

Turizmusfejlesztési programok

Somogy megyében önálló turizmusfejlesztési kistérségi program a „Zselica Patika” Térségi Turizmusfejlesztési Terv, melynek programjai eltérőek az eddig felsorolt javaslatoktól: biogazdálkodás, gyógynövénytermesztés, erdőgazdálkodás, tiszta technológiájú elektronikai összeszerelő üzem telepítése, infrastruktúra-fejlesztés (Csököly, Kadarkút, Hencse, Szenna, Simonfa, Kaposmérő vonzás-körzetéhez tartozó településein).

Ezenkívül a Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Területfejlesztési Társulás Turizmus Konceptiója érdemel említést, mely az ökoturisztikai kínálat javaslattal járul a környezetvédelmi fejlesztési programokhoz.

Tolna megye

Tolna megyében 9 területfejlesztési társulás működik, ebből 2 kivételével valamennyi társulás rendelkezik fejlesztési programmal: 4 környezetvédelmi, 6 komplex, 1 gazdaságfejlesztési, 5 turisztikai, 2 közlekedés-fejlesztési, 1 informatikai programmal és 1 működési tanulmánnyal.

12. táblázat. Tolna megyei területfejlesztési társulások fejlesztési programjai (szerk.: KOVÁCS B.)

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSENEK ÉVE	PROGRAMOKKÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉZSEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Dombóvár Városi és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása				
Dombóvári kistérség területfejlesztési koncepciója	1998	Tolnai Hozam Kft.	A környezet állapotának fenntartható fejlesztése	- Levegő védelme; A vizek védelme; A talaj védelme; A természetvédelem feladatai; A tájvédelem feladatai; Műemlékvédelem; A hulladékkezeléssel kapcsolatos feladatok; zaj- és rezgésvédelem; - útburkolat állapotának javítása, útszakaszok portalanítása, - ivóvíz fertőtlenítések, vastalanítók építése, kútjavítás, társulások formában közös szennyvíztisztító építése
A Dombóvári Kistérség Turizmusfejlesztési Koncepciója	1998.	Tolnai Hozam Kft.	A közlekedési kapcsolatok fejlesztése Települési infrastruktúra javítása Társadalmi-gazdasági háttér Kistérségi vonzerő leltár A kistérség és a régió idegenforgalmi pozíciója A kistérség terméktípus jellemzése, termékfejlesztési lehetőségek Promóciós lehetőségek	Ökoturizmus, természetjárás
Dombóvár és térsége környezetvédelmi programja	1999.	KÖR-TECH KHT	A kistérség 16 településére vonatkoztatva a környezeti állapotvizsgálat és a javasolt beavatkozások, megfogalmazott célok a környezet fejlesztése érdekében fő csoportokra bontva: - A lakosság egészségügyi állapota, - Talajok állapota, - Vízvédelem, - Levegő-tisztaságvédelem, - Élővilág védelme, - Hulladékkezelés, - Zajvédelem, - Épített környezet védelme.	
A Dombóvári Kistérség Komplex Ökológiai Programja	1999.	Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Tolnai Hozam Kft.	Természeti adottságok bemutatása Kistérség gazdasági-társadalmi jellemzői Földhasználati jellemzők Talajjavítási programok Lehetséges agrár-környezetvédelmi javaslatok	
A Dombóvári Kistérség Idegenforgalmi Fejlesztési Koncepciója	2001.	PannonRemark Rt. Kistérségi társulás	Projektjavaslatok Átfogó elemzés a fürdővárosi arculat kialakítására Üzleti terv	-

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉ- SÉNEK ÉVE	PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Paks-Dunaföldvár Térségfejlesztő Önkormányzati Társulás				
Paks-Dunaföldvári kistérség stratégiai és operatív területfejlesztési programja	2002.	Hozam 2001 Vidékfejlesztő és Gazdasági Szolgáltató Kft., Szekszárd	<p>Helyzetfeltárás</p> <ul style="list-style-type: none">- Paks-Dunaföldvári kistérség külső környezete- A Paks-Dunaföldvári kistérség adottságai <p>Stratégiai programozás, Operatív programozás</p> <ul style="list-style-type: none">- Természeti, környezeti és kulturális értékek védelme- Térségi infrastruktúra fejlesztése	<p>Természeti-környezeti adottságok</p> <p><i>Környezetvédelmi infrastruktúra és technológia fejlesztése</i> (hulladék-gazdálkodási program készítése, Regionális hulladéklerakó építése más kistérséggel együttműködve; A csatornázottság magasabb szintre növelése; A tisztított szennyvíz mennyiségének és a tisztítás minőségének növelése, alternatív szennyvíztisztítási rendszerek kiépítése a kistételepüléseken)</p> <p><i>Felszíni és felszín alatti vízbázisok védelme</i> (felszín alatti vízbázisok szennyező-forrásainak felkutatása, adatbázisba rendezése; A szennyvizek folyamatos monitoringja térinformatikai módszerekkel, adatgyűjtés, folyamattfigyelés a folyókák kistérségi szakaszán; Revitalizációs program készítése és végrehajtása a Sió és a Sárvíz vízminőségének javítása érdekében)</p> <p><i>Természeti védelmi értékek, ökológiai rendszerek, tájépi elemek védelme</i> (A magas ökológiai értékkel bíró területeken a természetvédelem, környezetkímélő, tájfenntartó gazdasági tevékenységek kidolgozása; Meglévő és már eltilt jellegzetes tájépi elemek felkutatása, kataszterbe rendezése; A kistérség arra érdemes területeinek védeltség alá helyezése)</p> <p><i>A környezeti nevelés, a környezet- és természetvédelmi információáramlás erősítése</i> (Meglévő környezet- és természetvédő civil és szakmai szervezetek aktivitásának erősítése; A környezeti nevelés színtereinek bővítése és infrastruktúrájának fejlesztése; Környezeti adatok nyilvánossága, információs rendszerének felállítása)</p> <p><i>Térségi infrastruktúra fejlesztése</i> (Kerékpárutak fejlesztése; A közlekedési lehetőségek jobb és biztonságosabb kihasználásának támogatása – A Duna által nyújtott lehetőségek komplex feltárása, környezetvédelmi szempontokat figyelembe vevő hasznosítási lehetőségek bemutatása – értékelő tanulmány készítése; A települések gazdálkodásának növelése; Települési lakásprogram, lakóövezetek fejlesztése – Kultúrál, tiszta, szép települési környezet kialakítása, zöldfelületek gondozása, játszótérek, rekreációs területek fejlesztése, - A kistérség turizmusának fejlesztése – ökoturizmus fejlesztése)</p>

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉ- SÉNEK ÉVE	PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Sárkőszentí Települések Önkormányzati Területfejlesztési Társulása				
A Sárkőszentí Települések Önkormányzati Társulása településeinek ökológiai fejlesztési programja	2000.	Tolnai Hozam Kft.	<p>Állapotfelmérés</p> <p>Konceptió</p> <p>Program ágazati témák:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Környezetvédelem - Ökológiai - Tájhasznosítás - Idegenforgalom - Gazdaság - Településközi együttműködés 	<ul style="list-style-type: none"> - Állapotfelmérés, majd fejlesztési javaslatok (hulladékgazdálkodás, ivóvízbázis-védelem, talaj termőképességnek megőrzése, zajvédelem, természetvédelem, tájvédelem) - Ökoturizmus
Szekszárd Megyei Jogú Város és a Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása				
Szekszárd – tolnai kistérség területfejlesztési koncepciója	2000.	Hozam 2001 Kft.	<p>Helyzetfeltárás</p> <p>A területfejlesztési koncepció fő céljai, irányai</p> <p>prioritások:</p> <p>A kistérség és mikrotérségi egységeinek belső és egymás közötti kapcsolatának erősítése</p> <p>A kistérség forrásszerző képességének növelése a gazdaság és az életkörülmények fejlesztése érdekében</p> <p>A tudásalapú társadalom kialakulásának támogatása, a fejlesztéshez szükséges feltételek biztosítása</p> <p>A fenntartható fejlődés érdekében a környezettudat kialakítását segítő politika előtérbe helyezése, ezt erősítő beruházások megvalósítása</p>	<p><i>Kistérségi környezetpolitika fejlesztése</i> (kistérségi környezetvédelmi program készítése, környezetvédelmi kérdésekkel kapcsolatos kistérségi tájékoztatás fokozása, tudatformálás a térségi médiakon keresztül)</p> <p><i>A levegőtisztaság védelme, javítása</i> (önkormányzati rendletek kidolgozása és érvényesítése a lakosság, a mezőgazdasági vállalkozások és a civilszervezetek bevonásával (allergiát okozó növények, állattartás, avar és kerti hulladékok égetése; védőerdők, fasorok, zöldfelületek tervszerű telepítése; ülepedő porszennyezések csökkentése</p> <p>Távlati (Fadd-Dombori, Gemenc-Gereben, Gemenc-Koppány, Gemenc, Cimerfok, Bába) és sérülékeny (Szekszárd, Tolna, Fadd-Dombori, Ócsény, Decs) vízbázisok és felszíni vizek védelme</p> <p><i>Hulladékgazdálkodás</i> (Térségi hulladékgazdálkodási koncepció, regionális szintű hulladéklerakó építése, illetőleg meglévő rendszerhez történő csatlakozás lehetőségeinek felmérése, illegális szemétteltelepek felmérése, rekultivációs program)</p> <p><i>Természet és tájvédelem</i> (kistérségi ökológiai program kidolgozása, a kistérség földhasználati rendszerének meghatározása, természetvédelmi oktatási, természetvédelmi nevelési program (óvodák, általános iskolák és erdei iskolák számára), a kistérség természeti értékek katalógusának elkészítése)</p>
			A kistérség diverzifikációra alkalmas gazdaságának elősegítése közvetlen és közvetett módon	

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSENEK ÉVE	PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Gemenci erdő és térsége komplex turisztikai hasznosítási program	2001	Hozam 2001 Kft. PannonRemark Kft.	Helyzetfelmérés Fejlesztési célok és magterületek a Gemenci erdőben Projektkidolgozás - a Gemenc idegenforgalmi hasznosításának fellendítésére Projektkidolgozás – kistérségi programcsomagok kialakítása	A környező települések kommunális infrastruktúrájának fejlesztése: szennyvíztisztítók, teleházak kialakítása Kerékpáros túraútvonalak kialakítása Szálláshelyek ökológiai, minőségi fejlesztése Ökoturavezetők képzése Természetvédelmi bemutató tanösvények kialakítása Turisztikai infrastruktúra fejlesztése: drávai kikötők és a vízi turizmus pihenőhelyeinek kialakítása, kerékpárutak építése, szálláshelyek, eszközkölcsházak létrehozása Tapolcs – Gógai bemutató övezet kialakítása (szelíd turizmus feltételeinek kialakítása) A Lassi bemutató központ kialakítása (környezetvédelmi bemutatók tartása) Környezetvédelmi mozgó laboratórium Kisvasúton történő kirándulások szervezése a Gemencben (Az ökoturizmus fellendítése a térségben – Öcsény, Deecs)
Szekszárd - Duna-part közötti kerékpárút megvalósíthatósági tanulmányterv	2001	Szekszárd Tervező és Vállalkozó Kft	Projektkidolgozás – promóciós mintaprojekt Marketing Bevezetés Előzmények Fejlesztési célok, igények, a fejlesztés elvei Országos kerékpárforgalmi hálózat kialakítása A kerékpáros és az egyéb turizmus kapcsolata Megközelítési lehetőségek feltárása A nyomvonal alternatívák ismertetése A nyomvonalváltozások összehasonlítása, értékelése Költségbecslés a tervezett kerékpárutak megvalósításához	Kerékpárút kiépítése
Szekszárd-Tolnai Kistérség területén tervezett kerékpárút megvalósíthatósági terve (Természet- és környezetvédelmi fejezet)	2001	ÖKO-ECO Környezetvédelmi Tanácsadó Betéti Társaság	Bevezetés A kerékpárutak kialakításának/fenntartásának lehetséges környezeti hatásai Az egyes útvonal változatok környezeti szempontú értékelése Összefoglalás	Természet- és környezetvédelmi fejezet: A kerékpárutak kialakításának/fenntartásának lehetséges környezeti hatásai

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉ- SÉNEK EVE	PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
A Szekszárd M. Jogú Város és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása által alapított Szekszárdi Kistérségi Önkormányzatok Területfejlesztő és Szolgáltató KHT tanulmányterve	2002.	Farkas Gábor Szervezési és Vezetési Tanácsadó EC.	KHT szervezetének bemutatása Környezet, mely a KHT-i körülvesszi Alapvető cél, küldetés és stratégia Taktikai és operatív működési folyamatok Szervezeti kultúra és struktúra Vezetés és a vezető	
Tamási Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása				
Térségfelfutó Tanulmány és Konceptió	1997.	Cliens Kft. Pécs	Agrárkonceptió Iparfejlesztési koncepció Idegenforgalmi koncepció Környezetvédelmi koncepció	Termőföld hasznosítása: erdőgazdálkodás, Gyógynövénygyűjtés, természetés Projektjavaslatok: A komplex szennyezéssel érintett területek terhelésének csökkentése; Tamási városközpont levegőszennyezettségének csökkentése; A vasút szállítás preferálása a közúttal szemben (61-es út); Szennyező anyagok nemzetközi normáinak betartását figyelő rendszer kialakítása; Korszerű fűtési módokatokra való átállás; Felszíni és felszín alatti vizek tisztítása; Nem megfelelő hulladéklerakók felszámolása; Folyékony hulladék-mennyiség csökkentése, csatornázás fejlesztése; Hulladékszegény termelési technológiák letelepítésének ösztönzése; Víz és szélenergia által veszélyeztetett területek védelme; zajvédelem; Infrastruktúra fejlesztés a leromlott puszta utak esetében; Műemlékek védelme; Természetvédelmi területek védelme; Ivóvíz minőségének biztosítása rendszeres ellenőrzésekkel; A jellegzetes magyar településkép megőrzése, fennmaradása; Hagyományos tájkaraktere védelme; Zöldfelület növelése, ápolása; Megszűnt ipartelepek, üresen álló romló épületek rehabilitációja
Gyors Regálás Helyi Gazdaságfejlesztési Projekt	1998.	Tamási Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása	Projektjavaslatok: - Kistérségi menedzser szervezet felállítása - Tamási termélfürdő szolgáltatásinak bővítése balneológiai szolgáltatással	- Környezetvédelmi programok kialakítása

Kistérség PROGRAMJA	Elkészíté- sének éve	PROGRAMOK Készítői	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Infoportál Program	2001.	Hozam 2001. Kft.	Bevezető, Informatikai helyzetelemzés; Önkormányzati honlap- elemzés; Marketing koncepció; tamási portál tartalma; Kistérségi kaleidoszkóp	-
A Tamási kistérség turizmusfejlesztési programja	2001.	Hozam 2001. Kft.	Termáluturizmus Kastélyok és várak fejlesztése Kerékpárturizmus és kerékpáros közlekedés fejlesztése Folyók, tavak Ökoturizmus és természetjárás a Tamási kistérségbe Falusi turizmus Rendezvényturizmus	- Kerékpáros turizmus - Vízi turizmus (vízminőség javítás, parkosítás) - Ökoturizmus (ökoturizmus kínálati elemeinek feltárása és programmá alakítása, kerékpárutak, szeméthyűtő edények kihelyezése) - Falusi turizmus (ökotúrák, biofarm fejlesztése)
Völgysegi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása				
Völgysegi kistérség területfejlesztési konceptiója	1998.	Tolnai Hozam Kft	Turizmus Anyagi és humán infrastruktúra Környezetvédelem	Tájvédelem és településkép-fejlesztés projekt, Kerékpáros-turizmus Kerékpárutak, ivóvízellátás, szennyvízkezelés, - elhelyezés, csapadékvíz elvezetés, vezetékes földgáz ellátás, Talaj-, tájvédelem, levegővédelem, vízvédelem, hulladékkezelés, műemlékvédelem, természetvédelem megfogalmazott célkitűzései

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSENEK ÉVE	PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
A Völgységi kistérség környezetvédelmi programja	2002	EnviroGeo Bt	<p>Környezeti állapot bemutatása</p> <p>A természeti környezet; Levegő állapota; Vizek minősége; Talaj állapota; Hulladék-elhelyezés; Zaj- és rezgésvédelem; Települési és épített környezet; Környezet-egészségügy, Védett természet értékek;</p> <p>Operatív programjavaslatok:</p> <p>Talaj célállapota (talaj mennyiségi védelme, minőségi védelme)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Képzési és bemutató programok a talajok mezőgazdasági hasznosításához</i> (A környezetvédelem szempontjainak figyelembevételével az alábbi témakörök szerinti bontásban: növényvédelem, tápanyagok alkalmazása, vízminőség-védelem, erózió és defláció, hulladékgazdálkodás, tájgazdálkodás, alternatív gazdálkodási módok, természetvédelmi célú gazdálkodás, élőhelyek fenntartása) - <i>Megyei agrár-környezetgazdálkodás kereteinek meghatározása</i> (Az agrár-környezetgazdálkodási alprogram megalapozásához a megye területeinek részletes analízise az alábbi témakörökben: (talajok állapota, természeti értékek, táji értékek, biotóp hálózat kialakítása, vizgazdálkodás, erózió, defláció, tájtermesztési körzetek lehatárolása) <p>Erdő és erdősav telepítés (erdő, erdősavok telepítése a kijelölt területeken)</p> <p>Hulladékgazdálkodás</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hulladékgazdálkodási koncepció és program elkészítése - <i>Települési hulladékok kezelése</i> (Válogató művek létesítése a regionális lerakó telepeken; Komposztáló telepek létesítése a regionális lerakókon és komposztáló gépsorok beszerzése; A szelektív gyűjtést lehetővé tevő edények beszerzése; Hulladékudvarok létesítése, Hulladék átrakó állomások; Regionális hulladéklerakók kiépítése; Jelenlegi hulladéklerakók elkészítése és környezeti kockázatának felmérése; Rekultivációs program elkészítése; Rekultivációs kiviteli tervek elkészítése; Rekultiváció, illetve felszámolás végrehajtása; - <i>Termelési hulladékok kezelése</i> (Ipari hulladéklerakók telepek kiépítése) <p>Zaj</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Közelekedési eredetű zaj csökkentése</i> (Közlekedési zajterhelési térkép elkészítése; Zajterhelési csökkentési program elkészítése a kórházak és iskolák környezetére; Zajterhelés csökkentési program megvalósítása a kórházak és iskolák környezetére; A városokat elkerülő útszakaszok megépítése) <p>Települési és épített környezet</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Kompenzációs rendszer kialakítása</i> (Műemlékek és helyileg védett értékek állammegóvását szolgáló finanszírozási rendszer kidolgozása) <p>Természeti környezet</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Újabb országos jelentőségű védett területek létrehozása</i> (4 db védett terület védetté nyilvánítása, meglévők bővítése) - <i>Természetbarát mezőgazdálkodás</i> (Kapcsolódás Tolna megye komplex ökológiai programjához) <p><i>Természetbarát erdőgazdálkodás</i> (A térség természetvédelmi területein a természetközeli erdőállomány növelése - erdőszervezet átalakítása, őshonos fajok)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>A térség tájvédelmi értékeinek feltárása</i> (A Völgységi kistérség tájképi értékei kataszterének elkészítése) - <i>A helyi természettudatosság javítása</i> (A Völgységi kistérség természeti értékeit ismertető kiadványok, sorozatok, előadások) 	

KISTÉRSÉGI PROGRAM	ELKÉSZÍTÉSÉNEK ÉVE	PROGRAMOK KÉSZÍTŐI	A PROGRAM RÉSZEI	KÖRNYEZETVÉDELMI VONATKOZÁSAI
Zomba és Térsége Önkormányzatainak Területfejlesztési Társulása				
Területhasználati és ökológiai tájfejlesztési program	2001.	Szent István Egyetem Tájvédelmi Tanszék (Kiss Gábor, Gergely Attila)	<p>Bevezetés (A program célja, szerkezet, A vizsgált terület meghatározása, természetföldrajzi tájbeosztás)</p> <p>Állapotfelmérés – állapotértékelés</p> <ul style="list-style-type: none"> - Természeti adottságok és a környezet állapota - Természeti adottságok és a környezet állapotának értékelés területhasználati és ökológiai szempontból - Aktuális területhasználat - Ökológiai tájszerkezet - Természetvédelem - Érték és problémakataszter <p>Tájfejlesztési koncepció: hosszú távú célkitűzések, elérni kívánt célállapotok a területhasználatban és az ökológiai tájfejlesztése során</p> <ul style="list-style-type: none"> - Általános célok, célállapotok és törvényi kötelezettségek a tájfejlesztés során - Területhasználat-változások <p>Tájfejlesztési program: rövid távú cselekvési programok a területhasználatban és az ökológiai tájfejlesztésben</p> <ul style="list-style-type: none"> - Agrár-környezetvédelmi programok - A kistérség településeink javasolt területhasználati és tájfejlesztési projektjei (projektenként: a projekt célja, leírása, érintett települések, felelős közreműködők, forrás) <p>/Projekttek: Résztétel az agrár környezetvédelmi programban; Kedvezően termőhelyi adottsági, talajerózió-veszélyes, belvízveszélyes szántóterület gyep vagy erdő művelési ágba vétele; A Nemzeti Ökológiai Hálózat Tolna-Hegyhat, Dél-Mezőföld és Sárvíz-völgy területén húzódó részének létrehozása; A művelési ág megoszlás és vetésszerkezet változtatásba tétele; A szántóterületek mozaikosabbá tétele mezővédő erdősávok, erdőfoltok, mezsgyék létesítésével; Erdőtelepítési projekt; Az erdők ökológiai állapotának javítása; Természeti területek megőrzése; Egyedi tájértékek kataszterének elkészítése és az értékes képződmények megőrzése; A talaj tápanyag-szolgáltató képességének megőrzése; Talajvizsgálati monitoring rendszer kiépítése a mezőgazdaságilag művelt területeken; Az országos jelentőségű védelemre érdemes területek kijelölése, védetté nyilvánítása; A helyi védettségre érdemes területek kijelölése, védetté nyilvánítása; Az „ex lege” védett források és földvárak kataszterének elkészítése; Védőzóna kialakítása a Dél-Mezőföld Tájvédelmi Körzet védett területfoltjai körül; Földtudományi értékek kataszterének elkészítése és az értékes képződmények megőrzése; A Társulás településeinek természeti és kultúrtörténelmi értékeit, látnivalóit bemutató kiadványok összehasonlítása/</p>	
Zomba és Térsége Turizmusfejlesztési Programja	2002.	Hozam 2001 Kft.	<p>Helyzettefartar</p> <p>Projekttek kidolgozása, projektenként:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Tágabb célok megadása, Közvetlen cél megadása, Projekttek leírása, Intézményi keretek, Költségvetési források, Végrehajtás módja, Végrehajtás ütemezése, A projekt fenntarthatósága, Programkövetés <p>Idegenforgalmi promóció fejlesztése</p> <p>Operatív programok</p>	<p>Kéty község településképekének minőségi javítása, rendezeti, esztétikus falukép megteremtése,</p> <p>Felsőháza község településképekének minőségi javítása, rendezeti, esztétikus falukép megteremtése,</p> <p>Murga község településképekének minőségi javítása, rendezeti, esztétikus falukép megteremtése,</p>

Környezetvédelmi programok

A megyében 4 környezetvédelmi program készült 3 területfejlesztési társulásban: 2 program környezetvédelmi, míg 2 program ökológiai fejlesztési program.

A 2001-ben a Zombai kistérségre készült Területhasználati és ökológiai tájfejlesztési programra jellemző, hogy az egyes projektek bemutatása a program jellege (országos, térségi, települési, valamint, kötelező vagy ajánlott), prioritása és az érintett települések meghatározása után a program célját, leírását, felelős közreműködőket és a forrást is tartalmazza.

A programpontokban – a környezetre ható ügyek széles köréből – döntően az önkormányzati hatókörbe tartozó intézkedések jelennek meg. Ezek között természetesen szerepelnek együttműködést, koordinációt előíró pontok és olyan kezdeményezések, amelyek más szervek intézkedéseit célozzák. A programpontokat az állapotfelmérés és a célkitűzés alapján meghatározott egy-egy problémakör, témakör szerint határozták meg: agrár környezetvédelmi projektek, természeti területek megőrzése projektek, talaj minőségének megóvása, természetvédelmi projektek.

A Völgyeségi kistérség környezetvédelmi programjának operatív szerkezete hasonló az előbb ismertetettekhez: az alprogramok, feladatok, a program területi érvényessége, a program ütemezése, felelős közreműködők, források nagyságrendje kerül bemutatásra. A környezetvédelmi programban a környezeti elemek szerint történt a projektek ismertetése. További pozitív része a programnak az indikátorok – a természeti elemekkel, egyes környezetvédelmi feladatok, programok, illetve beavatkozások eredményességének lehetséges mutatóinak, mérőszámainak alkalmazása. Főbb programcsoportok: képzési és bemutató programok a talajok mezőgazdasági hasznosításához, az agrár-környezetgazdálkodás kereteinek meghatározása, hulladékgazdálkodási koncepció és program elkészítése, települési hulladékok kezelése, termelési hulladékok kezelése, közlekedési eredetű zaj csökkentése, kompenzációs rendszer kialakítása, újabb országos jelentőségű védett területek létrehozása, természetbarát mezőgazdálkodás, természetbarát erdőgazdálkodás, a térség tájvédelmi értékeinek feltárása és a helyi természettudatosság javítása.

1999-ben készült a dombóvári területfejlesztési társulás településeire a Dombóvár és térsége környezetvédelmi programja, mely a kistérség 16 településére vonatkoztatva a környezeti állapotvizsgálat és a javasolt beavatkozásokat tartalmazza. A megfogalmazott célok a környezet fejlesztése érdekében fő csoportokra bontva: a lakosság egészségügyi állapota, talajok állapota, vízvédelem, levegő-tisztaságvédelem, élővilág védelme, hulladékkezelés, zajvédelem, épített környezet védelme. A programban nincs meghatározva a konkrét fejlesztési cél, az időtáv, a forrás, és nincs várható eredmény-kimutatás sem. A program inkább egy helyzetfeltáró tanulmány, és a települések környezetvédelmi programjainak elkészítéséhez nyújthat segítséget.

Ugyanerre a kistérségre készült a *Dombóvári Kistérség Komplex Ökológiai Programja* 1999-ben, mely a természeti adottságok és a kistérség gazdasági-társadalmi jellemzői után a kistérség földhasználati jellemzőinek bemutatására kerül sor. Ezekre az információkra építve történik a talajjavítási programok és a lehetséges agrár-környezetvédelmi javaslatok felsorolása. A fent említett program hiányosságai (pl. időtáv, forrás, eredmény) itt is fellelhetők.

Komplex fejlesztési programok

E típusú fejlesztési programok száma Tolna megyében 5 területfejlesztési társulás rendelkezik 6 db komplex területfejlesztési programmal (völgyeségi, dombóvári, Szekszárd-tolnai, paksi és Sárközmenti kistérség), illetve térségfeltáró programja van a Tamási kistérségnek.

A Völgyeségi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása településeire készített területfejlesztési koncepciójának 3 fejezete foglalkozik környezetvédelmi célkitűzésekkel: az idegenforgalom (tájvédelem és településképf-fejlesztés projekt, kerékpáros-turizmus), az anyagi és humán infrastruktúra (kerékpárutak, ivóvízellátás, szennyvízkezelés, -elhelyezés, csapadékvíz-elvezetés, vezetékes földgáz ellátás), valamint a környezetvédelem fejezet (talaj, tájvédelem, levegővédelem, vízvédelem, hulladékkezelés, műemlékvédelem, természetvédelem). Hasonló a Dombóvár Városi és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulás területfejlesztési koncepciója, melynek szintén több fejezete tartalmaz környezetvédelmi célkitűzéseket (levegő védelme; a vizek védelme; a talaj védelme; a természetvédelem feladatai; a tájvédelem feladatai; műemlékvédelem, a hulladékkezeléssel kapcsolatos feladatok, zaj- és rezgésvédelem c fejezetben). Konkrét programként jelenik meg: útburkolat állapotának javítása, útszakaszok portalanítása, ivóvíz fertőtlenítések, vastalanítók építése, kútjavítás, társulásos formában közös szennyvíztisztító építése.

A 2000-ben készült szekszárdi területfejlesztési társulás területfejlesztési koncepciója és a Paks-Dunaföldvár Térségfejlesztő Önkormányzati Társulás stratégiai és operatív területfejlesztési programja már jóval részletesebben tartalmazza a környezetvédelmet érintő kérdéseket, széles körű programjavaslatokat fogalmaz meg mindkét program. Érinti a levegő minőségének védelmével, vízvédelemmel, talajvédelemmel, természet és tájvédelemmel kapcsolatos kérdéseket, hulladékgazdálkodást, oktatás-nevelés fontosságát és a kistérségi környezetpolitika fejlesztését. Hasonló a tamási kistérség Térségfeltáró Tanulmány és Koncepció c. programja is, mely programnak a környezetvédelmi koncepciója mellett az agrárkoncepcióját is meg kell említeni, mert az erdőgazdálkodás, gyógynövénygyűjtés, -termesztés javaslatát is tartalmazza. A környezetvédelmi koncepció konkrét projekteket sorol fel a környezet elemeinek védelmét elősegítve.

A Sárközmenti Települések Önkormányzati Társulása településeinek területfejlesztési és ökológiai fejlesztési programja az állapotfelmérés után fejlesztési javaslatokat említ meg: hulladék-

gazdálkodás, ivóvízbázis-védelem, talaj termőképességnek megőrzése, zajvédelem, természetvédelem, tájvédelem és idegenforgalmi fejlesztések között az ökoturizmus.

Gazdaságfejlesztési program

A Tamási Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása 1998-ban készítette el a Gyors Reagálás Helyi Gazdaságfejlesztési Projekt c. programját, melyben a felsorolt programok között szerepel a települési környezetvédelmi programok elkészítésének igénye is.

Turizmusfejlesztési programok

Tolna megye rendelkezik a legtöbb kistérségi idegenforgalmi programmal (5 db).

A Dombóvári kistérség 2 programot készítettett (1998-ban a Dombóvári Kistérség Turizmusfejlesztési Konceptiója és 2001-ben a Dombóvári Kistérség Idegenforgalmi Fejlesztési Konceptiója), melyben a természetjárás és az ökoturisztikai kínálat fejlesztése jelenik meg javaslatként. A szekszárdi társulás turizmusfejlesztési programja a „Gemenci erdő és térsége komplex turisztikai hasznosítási program” projekteket, konkrét természeti környezetet kímélő javaslatokat tartalmaz (pl. a környező települések kommunális infrastruktúrájának fejlesztése, kerékpáros túraútvonalak kialakítása, Taplós-Gógai bemutató övezet kialakítása, szelíd turizmus feltételeinek kialakítása, természetvédelmi bemutató tanösvények, környezetvédelmi bemutatók kialakítása, környezetvédelmi mozgó laboratórium). Zomba és Térsége Turizmusfejlesztési Programja 3 település (Kéty, Felsőnána, Murga) településképeinek minőségi javítását, rendezett, esztétikus falukép megteremtését tűzi ki célul. A tamási kistérségi társulás turizmusfejlesztési programja szintén tartalmazza az ökoturizmus kínálati elemeinek feltárását és programmá alakítását, szemétgyűjtő edények kihelyezését, kerékpárutak kiépítését, valamint a falusi turizmus fejlesztése révén az ökotúrák, biofarm kialakítását is.

Közlekedésfejlesztési, illetve kerékpárút építésével kapcsolatos programok

2001-ben készült a Szekszárd-tolnai kistérség területén 2 program, a Szekszárd Terv Tervező és Vállalkozó Kft és az ÖKO-ECO Környezetvédelmi Tanácsadó Betéti Társaság részéről. A Szekszárd - Duna-part közötti kerékpárút megvalósíthatósági tanulmányterv és a Szekszárd-tolnai kistérség területén tervezett kerékpárút megvalósíthatósági tervének önmagában van környezet- és természetvédelmi vonatkozása, mivel a kerékpárút kialakítása segíti a környezetbarát közlekedési módok elterjedését, a gépkocsiról kerékpárra való áttérés pozitív környezeti hozadéka pedig ismert. Az utóbbi programnak van konkrét természet- és környezetvédelmi fejezete, mely a kerékpárutak ki-

alakításának és fenntartásának lehetséges környezeti hatásait mutatja be, illetve az egyes útvonal-változatok környezeti szempontú értékelését is tartalmazza. Mindez azért, mert kerékpárutak bármelyikének megvalósítása valamilyen természeti és környezeti hatásokkal jár együtt (a turisztikai, rekreációs célú kerékpározásnak a gépjárműforgalmi eredetű emissziók csökkentésén túlmenően számos további pozitív hatása van: egészséges életmód, aktív kikapcsolódás, megnyugvás, a természet közelsége, megismerése; negatív környezeti tényezők viszont csak az útépítéssel kapcsolatosan jelennek meg).

Informatikai és szervezeti tanulmányok

Sem a tamási kistérségben készült Infoportál Program, sem a szekszárdi társulás „A Szekszárd Megyei Jogú Város és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása által alapított Szekszárdi Kistérségi Önkormányzatok Területfejlesztő és Szolgáltató KHT tanulmányterve” nem tartalmaz környezetvédelmi jellegű fejlesztési javaslatot, illetve környezetvédelmi vonatkozásokat.

A dél-dunántúli területfejlesztési társulások környezetvédelmi jellegű programjavaslatai

A különböző típusú fejlesztési programok környezetvédelmi vonatkozásait, környezetvédelmi feladatainak összefoglaló gyűjteményét a 13. táblázat tartalmazza:

13. táblázat. A dél-dunántúli kistérség-fejlesztési programok környezetvédelmi vonatkozásainak összesítése (szerk.: KOVÁCS B.)

Fejlesztési program típusa	Környezetvédelmi feladatok
Agrárfejlesztési program	Erdőtelepítés, bioélelmiszer-csomagoló létesítése
Közlekedésfejlesztési program	Kerékpárút létesítése
Turizmusfejlesztési program	Kerékpárutak építése, kerékpárútvonalak kialakítása Öko- és szelídturizmus feltételeinek kialakítása Természetvédelmi és környezetvédelmi bemutatók, bemutató övezetek kialakítása Regenerálódást nyújtó üdülés feltételek megteremtése Infrastruktúra fejlesztése Biogazdálkodás, gyógynövénytermesztés, erdőgazdálkodás Településkép minőségi javítása
Komplex fejlesztési programok	Infrastruktúrafejlesztés: ivóvíz-, csatorna, gázhálózat fejlesztése, vízminőségjavítás, felszíni vízelvezetés Természetvédelmi feladatok: védett természeti értékek körének bővítése Környezeti elemek védelme: talaj minőségi és mennyiségi védelme, hulladékgazdálkodás, zaj és rezgésvédelem, Környezeti nevelés és oktatás Idegenforgalmi fejlesztés: ökoturizmus fejlesztése Agrárfejlesztési feladatok: ökogazdálkodás, biotermékek előállítása, erdőgazdálkodás, erdő- és gyeptelepítés, gyógynövénygyűjtés, -termesztés

Fejlesztési program típusa	Környezetvédelmi feladatok
Környezetvédelmi programok	<p><i>Levegőtisztaság-védelem</i> Védelmi célú zöldsáv létesítése; Mozgó levegőszennyezettség-mérő állomás időszakos üzemeltetése a településeken; A vezetékes gáz bevezetése; Véderdősáv létesítése a településperemi zónában; Mezővédő erdősávok létesítése; A parlagfű visszaszorítása</p> <p><i>Vízminőség-védelem</i> A belterületi csapadékvíz-elvezető csatorna- és árokrendszer rendszeres karbantartása, fejlesztése; Csatornázás, szennyvízkezelés megoldása; Korszerű közműpótló berendezések alkalmazása; Szennyező-források felszámolása a felszíni vízfolyások és állóvizek védőzónájában; A tényleges és potenciális szennyező-források felmérése és felszámolása; Megfelelő mezőgazdasági gyakorlat alkalmazása, A tavak vízi létesítményeinek műszaki állapota és a szükséges kezelői beavatkozások. A vízgyűjtők környezetminőségének fenntartása érdekében államilag szabályozandó területhasználatok, erdőgazdálkodás, természetvédelem</p> <p><i>Föld- és talajvédelem</i> A talajerózió- és belvíz-veszélyes szántóterületek gyeppé vagy erdő művelési ágba vétele; A külterületi csapadékvíz-elvezető rendszerek rendszeres karbantartása; A talaj tápanyag-szolgáltató képességének megőrzése</p> <p><i>Természet- és tájvédelem</i> Természeti területek megőrzése; Az „ex-lege” védett értékek kataszterének elkészítése; egyedi tájértékek kataszterének elkészítése és az értékes képződmények megőrzése; A nemzeti Ökológiai Hálózat létrehozása; Erdőtelepítési program; Az erdők ökológiai állapotának javítása; Ligetes fásítás; Belterületi fásítási program; Helyi védelemre érdemes területek és értékek felmérése, védetté nyilvánítása és természetvédelmi kezelése;</p> <p><i>Települési és épített környezetvédelem</i> Települési környezet általános megjelenésének javítása; Az épített környezet értékes elemeinek helyi védetté nyilvánítása, Településszerkezeti és szabályozási terv, valamint helyi építési szabályzat készítése, településrendezési tervek készítése; A települési környezetvédelmi program rendszeres felülvizsgálata, Környezetvédelmi helyi rendelet kiadása; Települési önkormányzati környezetvédelmi alap létrehozása</p> <p><i>Hulladékgazdálkodás</i> A kommunális hulladéklerakó felhagyása, intézkedési terv készítése a lerakó rekultivációjára, a lerakó teljes körű rekultiválása; Az illegális hulladéklerakók, vadlerakók felszámolása, az érintett területek rendbetétele; Működő és lezárt döngutak állapotának felülvizsgálata, lezárása; A települési szilárd hulladék kezelésére hulladékkezelési közszolgáltatás megszervezése, önkormányzati rendelet megalkotása; helyi hulladékgazdálkodási terv készítése; A települési szilárd hulladék szervesanyag-tartalmának csökkentése, komposztálási technikák népszerűsítése és megvalósítása; A szelektív hulladékgyűjtés feltételeinek megteremtése; A települési folyékony hulladékkezelésére közszolgáltatási szerződés kötése</p> <p><i>Zaj- és rezgésvédelem</i> Zajmérések végzése; A közlekedési eredetű zaj- és rezgésterhelés csökkentése a forgalmas utak belterületi szakasza mentén védelmi célú zöldsáv létesítésével és forgalomszabályozási intézkedésekkel</p> <p><i>Környezetegészségügy</i> Az egészséges életmódot népszerűsítő programok szervezése; A parlagfű visszaszorítása; A környezet által befolyásolt megbetegedések megelőzése</p> <p><i>Környezeti tudat- és szemléletformálás</i> A lakosság rendszeres tájékoztatás a település környezeti állapotáról; A lakosság környezeti tudásának fejlesztése</p>

A kistérségi fejlesztési tervek környezetvédelmi vonatkozásainak elemzése során valamennyi területfejlesztési kistérség fejlesztési programjait elemeztük megírásuk éve, típusuk, a készítő és a környezetvédelmi tartalmuk alapján. Az alábbiakban a környezetvédelmet is érintő, dél-dunántúli kistérségi fejlesztési tervek vizsgálata során tapasztalt jellegzetességeket, a környezetvédelem szempontjából pozitív és negatív elemeket emeltük ki, figyelembe véve a 18/1998 (VI.25.) KTM rendelet szerinti területfejlesztési koncepció részletes tartalmi követelményeit. Az alábbi főbb jellegzetességeket gyűjtöttük össze:

- A kistérség külső környezetének elemzése

Vizsgálataink alapján elmondhatjuk, hogy a programok többsége a helyi adottságokra való alapozás során a külső feltételek elemzését elhanyagolja, programok 9%-ában találhatunk a kistérség külső környezetéről információt, kapcsolódási pontokat. Ez eredhet abból, hogy kevés az információ, ezt főleg azok a kutatóintézetek, mérnöki irodák tudják megoldani, akik nemcsak kistérségi, hanem regionális, országos szinten történő tervezéssel is foglalkoznak, és rendelkeznek ehhez szükséges kutatási eredményekkel, információkkal.

- A kistérségek belső feltételeinek szétaprózott elemzése

Minden programban található részletes helyzetértékelés. A programok egy részére jellemző, hogy a program nagyobb hányadát egy nagyon részletes helyzetértékelés teszi ki. Ez problémát akkor okoz, ha nem látszik a programokban, hogy melyek a lényeges jellemzők az adott térségben, melyek az igazi értékek, illetve problémák, mert egyenlő súllyal szerepel minden (pl. *Dombóvár és térsége környezetvédelmi programja*). A másik végtet is megjelenik, amikor a helyzetfelmérés csak egy - minden program számára ma már nélkülözhetetlen - SWOT analízisként jelenik meg, és nincs részletesen elemezve (pl. *Baranyai Hegyhát Térségfejlesztési programja*).

- A területrendezési tervekhez, a különböző szintű területi egységek fejlesztési koncepciójukhoz való kapcsolódás hiánya

A területfejlesztés és a rendezési tervek között nincs olyan program, mely a területhasználatra vonatkozó utalásokat is megjelentet. Nagyon kevés program utal a települési, megyei, regionális és országos fejlesztési programok tartalmára, fejlesztési elképzeléseikre.

- A fejlesztési „forgatókönyv” hiánya

Fejlesztési „forgatókönyv” mindössze a programok 11%-ában figyelhető meg. Hiánya akkor és ott okoz problémát, ahol a tervnek nincs stratégiai jellege (a programok 88%-a), gyakorlatilag ágazati bontásban vázolja fel a célokat és feladatokat, ám az egyes ágazatok között semmilyen kapcsolatot nem tár fel. Hiányzik a célok hierarchiája is, gyakori a nem egyforma súlyú célok egy szinten való megjelenése is. Az ágazati szemléletű tervezés során több esetben a stratégia egymástól különálló

ágazati programok felsorolásából áll, sok esetben ötlethalmazként, ahol az egyes programok közötti kapcsolatok meg sem jelennek (pl. *Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Területfejlesztési Társulás Turizmus Koncepció*)

- A jövőkép hiánya

Vizsgálataink szerint a programok 85%-ában hiányzik a lehetséges, az adott térségre jellemző jövőkép (kivétel pl. a *Balatonföldvár és társult települései területfejlesztési stratégiai koncepciója*). A jövőkép és az ahhoz szükséges fejlesztési forgatókönyv mutatja a programokban megfogalmazott célok, intézkedések szükségességét, alátámasztását.

- A fejlesztéshez szükséges költségek és források megjelentetésének hiánya

A stratégiai tervezés komolysága függ attól, hogy a terv pénzügyi szempontból mennyire megalapozott. A programok 11%-ában találhatjuk a pénzügyi terv megvalósításának módját, ütemezését is (pl. *Tamási kistérség turizmusfejlesztési programja*), a programok 20%-ában viszont a pénzügyi terv csak a forrás nevét tartalmazza (a *tabi kistérség két környezetvédelmi programja és a zombai kistérség ökológiai programja*). De a legtöbb vizsgált programban nem jelentek meg pénzügyi tervek. Ez eredhet abból, hogy a területfejlesztési támogatások és az önkormányzati finanszírozás kiszámíthatatlan, de a programkészítők bizonytalanságai, esetleges felkészületlenségei is szerepet játszanak. Kedvező viszont, hogy legfrissebb és a most készülő programokban is komoly szerep hárul a pénzügyi terv részének.

- A partnerek, valamint a szervezeti háttér bemutatásának hiánya

A vizsgált kistérségi tervekben a szereplők bemutatása ritkán jelenik meg (24%), együttműködésük tartalmának és formáinak kidolgozása pedig még ritkábban (3%) (pl. a *Balatonföldvár és társult települései területfejlesztési stratégiai koncepciója*), a környezetvédelmi programokban is csak említés szintjén (pl. a *Zombai kistérség Területhasználati és Ökológiai Tájfejlesztési Programja, A Völgyégi kistérség környezetvédelmi programja*). Pedig a kistérségi fejlesztés csakis partnerségben valósulhat meg. A partnerek között helyi, kormányzati, külső gazdasági szereplők egyaránt szükségesek. A megvalósítás egyik fontos lépcsője a partnereknek a tudatosítása, az egyes szereplőknek a fejlesztésben való érdekeltiségének, és az abból adódó feladatainak számba vétele.

- Az indikátorok, eredmény-kimutatás és hatáselemzés hiánya

A régióban egy olyan program van, amelyben a fejlesztés várható eredményei és azok jelzőszámai megjelenének (pl. *Balatonföldvár és társult települései területfejlesztési stratégiai koncepciója*), a környezetvédelmi programok közül is csak két esetben figyelhető meg (A *Völgyégi kistérség környezetvédelmi programja, Komló és Térségének környezetvédelmi programja*). A programok nélkü-

lőzik a számszerű eredményindikátorokat, amelyek hiányában a várható hatások értékelése sem történhet meg, illetve nincs mód a folyamat követésére, az időközbeni szükséges változtatások jelzésére. Az eredményindikátorok hiányával kapcsolatos a hatáselemzés hiánya. Érvényes, megalapozott hatáselemzés csak a várható változások mennyiségi és minőségi paraméterek ismeretében végezhető. Ha nem ismerjük az eredményeket, nem tudhatjuk a hatást sem.

- Térségi vagy települési szemlélet

Egyrészt jellemző az, amikor településenként készül a helyzetértékelés, a fejlesztési programok bemutatása, és nem komplexen, térségi szinten történik a fejlesztési célok elérése. Az egyik véglet, amikor településenkénti lebontásban feltáró helyzetértékelés és fejlesztési javaslatok mellett nem jelenik meg a térségi szemlélet, csak települések jellemzőinek felsorolását tartalmazza a program (pl. a *Dombóvári kistérség környezetvédelmi programja*). A másik véglet viszont az olyan program, amikor csak térségi jellemzőket vesz alapul, tehát nem veszi figyelembe az egyes települések jellegzetességeit (pl. *Pogányvölgyi Kistérség Területfejlesztési Programja*).

A kistérségi társulásokat aszerint vizsgálva, hogy rendelkeznek-e kifejezetten környezetvédelmi fejlesztési programmal, 3 társulási típust határozhatunk meg:

1. Társulások, melyek rendelkeznek saját környezetvédelmi programmal (*Komló Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Mecsek-alja Szentlőrinc-től Orfűig Önkormányzati Társulás, Koppányvölgye Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Völgyesi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása*)
2. Társulások, melyek rendelkeznek fejlesztési, de nem kifejezetten környezetvédelmi, programokkal, azonban környezetvédelmi fejezetet tartalmaznak ezek programok (pl. *Szekszárd megyei Jogú város és a Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása, Balatonföldvár és Társult Települései Területfejlesztési Társulás*)
3. Társulások, melyek fejlesztési programjaiban nincs külön környezetvédelmi fejezet, hanem az ágazati célkitűzések között van utalás szintjén környezetvédelmi javaslat (pl. *Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Területfejlesztési Társulás, Csurgó és Térsége Területfejlesztési Társulás, Pogányvölgyi Kistérség Területfejlesztési Társulás*)

7.2.2. A kistérségi SAPARD-tervek

A vidékfejlesztés – mint a közös agrárpolitika egyik alappillére – az elmúlt néhány évben szinte valamennyi európai ország gazdaságpolitikájában előtérbe került. A vidékfejlesztés mindazon tevékenységek összességét magában foglalja, amely a vidéki térségeken élő lakosság *életkörülményeinek javítását, a környezet és a természetes táj, valamint a kultúrtáj megőrzését* szolgálják és a vidék helyi adottságainak, sajátosságainak megfelelően megteremti *e térségek fenntartható fejlődését*. Az Európai Unió által létrehozott SAPARD program az első olyan program Magyarországon, amelyet az EU általános programozási szabályai szerint hajtanak, tehát olyan módszertan szerint, amely a csatlakozás után is érvényben marad.

A vidékfejlesztés alapja és célterületei a kistérségek. Ezért meghatározó jelentőségűek a kistérségi vidékfejlesztési programok, a fejlesztést szolgáló projektek (beruházások, vállalkozások, intézkedések), amelyek egy program részeként a térségben az életszínvonal javulását eredményezik. A programkészítés egyik lényeges eleme a partnerség, mert csak így születhet az érdekeltek és érintettek között olyan megállapodás, amely az eredményes megvalósítás garanciája.

A helyzetfeltárásból, stratégiai és operatív programból álló SAPARD kistérségi terveket – többek között az időhiány miatt is – az önkormányzatokhoz közel álló kistérségi szervezetekkel készítették. Voltak olyan társulások, amelyeknek nem voltak meg a kellő adataik a helyzetfeltáráshoz és a kistérségre való rálátásuk is hiányos volt, nem alakulhatott ki sajátos, csak arra az a kistérségre érvényes program. Ennek megfelelően Kovács Teréz (2000) megfogalmazása szerint „tolvajnyelven” íródott, sablonos, egymástól átvett programok is születtek.

7.2.2.1. A környezetvédelem megjelenése a vidékfejlesztési elképzelésekben

A SAPARD vidék- és agrárfejlesztési programok megjelenése, valamint a kormányzati szinten is megjelenő, gyakran egymásnak ellentmondó vélemények fogalmi zavarokat okoznak. Összekeverednek a terület-, a vidék- és az agrárfejlesztés fogalmai. A vidékfejlesztés csak része a területfejlesztésnek, és az agrárszektor csak az egyik – bár nagyon fontos – ágazat mindkét fejlesztésnél (CSAPÓ T. 2000). A vidékfejlesztéssel foglalkozó szakirodalom általában mellérendeltségi kapcsolatot ismer el a területfejlesztés és a vidékfejlesztés között. Ezt a véleményt képviseli G. Fekete Éva, Farkas Tibor, Fehér Alajos, Kulcsár László is. Ezzel szemben áll az a felfogás, mely a regionális tudomány szinte valamennyi képviselője (Csapó Tamás, Buday-Sántha Attila, Süli Zakar István, Kovács Teréz) és a dolgozat álláspontját is tükrözi, miszerint a vidékfejlesztés része a területfejlesztésnek. Ezek alapján a vidékfejlesztés a területfejlesztés egyik sajátos területe. Kovács Teréz szerint, a vidékfejlesztés és a területfejlesztés közötti kapcsolatot azért nem lehet mellérendelt viszonyal

jellemezni, mert a hazai körülmények között a vidék problémáit nem lehet elválasztani az adott területi egység fejlesztési kérdéseitől. Valamint a területfejlesztésen belül a különféle szinteken (nemzeti, regionális, megyei, kistérségi, települési) más-más vidékfejlesztési problémákat kell megoldani. Hangsúlyozza, hogy a területfejlesztésen belül azért van szükség vidékfejlesztésre, mert egyébként a területfejlesztést célzó támogatások csak így jutnak el a legrászorultabb településekre (KOVÁCS T. 2003).

A vidéki térségek funkcióit a Rurális Térségek Európai Kartája gazdasági, ökológiai és szociális-kulturális funkcióit csoportosítja⁶, mely funkciók nagymértékben összefüggenek.

Gazdasági funkciók azok, melyek a rurális térségek fenntartható és integrált gazdasági fejlődést segítik az alábbiak szerint:

- a gazdasági tevékenységek és az összetett álláslehetőségek változatosságának elősegítése,
- az életképes mezőgazdasági szektor fenntartása,
- ipari felhasználásra és energetikai termékek számára újrafelhasználható nyersanyagokból készült termékek támogatása,
- kikapcsolódást és turizmust szolgáló feltételek megteremtése,
- mezőgazdasági, ipari, szakmai, kereskedelmi vagy szolgáltatásokat nyújtó kis- és középvállalkozások támogatása.

Szociális-kulturális funkciók azok a funkciók, melyek hatására a rurális térségek betöltik szociális-kulturális szerepüket.

Az ökológiai funkciók kiterjednek:

- a természeti elemek (pl. föld, víz, levegő) minőségének megőrzésére, tudatos és fenntartható módon történő hasznosításra,
- a fontos biotópok, ökoszisztémák védelmére,
- a tájak fenntartására, fejlesztésére,
- a biológiai sokféleség védelmére, a fajok megőrzésére.

Mivel ezek a célok a gazdasági, társadalmi és kulturális funkciók fejlesztésével elválaszthatatlanul összekapcsolódnak, megoldásuk is csak azokkal közösen képzelhető el.

A vidéki térségek fejlesztésének, mint minden térségfejlesztésnek egyszerre kell szolgálnia az ott élők életfeltételeinek javítását, valamint a társadalom egészének nyújtott termelési, ökológiai és kulturális szolgáltatások erősítését. A vidéki területek lakosságának életminőségét befolyásoló tényezők: a munkahelyek száma, ezek által nyújtott jövedelem nagysága, az infrastruktúra fejlettsége, a helyi és területi központokkal kapcsolatot biztosító szolgáltatások fejlettsége és a környezet ápoltsága.

A vidéki térségek által a társadalom egészének nyújtott szolgáltatásai az élelmiszer- és ipari nyersanyag-termelés, a természeti elemek regenerálódási feltételeinek a biztosítása (pl. légszűrés, tiszta víz, élővilág stb.), az emberek rekreációs feltételeinek a megteremtése az üdülés és sportok

⁶ Rurális Térségek Európai Chartája, Falu-város-régió, 1998/8. sz. pp. 26-30.

feltételeinek a biztosításával, az élővilág és a táj sokféleségének a megőrzése, génbankok fenntartása, a kulturális szolgáltatások, ismeretek nyújtása (pl. természeti környezettel kapcsolatos emléke, ismeretek nyújtása).

Ezek alapján elmondható, hogy a térségfejlesztés egyik alapkövetelményének kellene lennie annak az alapelvnek, hogy nemcsak az ún. vidéknek van szüksége más térségek és a társadalom egészének támogatására, de a társadalomnak legalább olyan mértékben szüksége van a vidék szolgáltatásaira. Ezért a vidéki térség fejlesztése nem társadalmi áldozat, hanem éppen az adott térségnek, a társadalomnak nyújtott szolgáltatásainak a javítása. Itt egyenrangú, de más jellegű térségek fejlesztéséről van szó, ami nem mehet végbe a más térségekből kiszoruló, környezetterhelő technológiák és létesítmények letelepítésével, amely a vidéki térségek alapfunkcióinak érvényesülését gátolná. Ezért a területfejlesztéssel kapcsolatos tervezés során hangsúlyosan kell foglalkoznia:

- a térségek komplex fejlesztésével. Eddig a területi tervek, főleg településekre és az infrastruktúrára koncentráltak, figyelmen kívül hagyták a települések közötti agrártérségek fejlesztését. Külön kezelték, sokszor az agrártevékenységgel szembeállítva a különleges természetvédelmi értékkel rendelkező, ezért természetvédelmi oltalom alá sorolt agrártérségeket (erdőket, mezőgazdasági területeket, vizes területeket).
- A mezőgazdasági területek hasznosításával más irányú hasznosítás elleni védelmével (föld kivonás), birtokpolitikával, a területek célszerű használatát elősegítő, illetve hátráltató tényezőkkel.
- A környezetileg érzékeny területek, valamint kiemelkedő agrárpotenciálú területek környezet-szennyezés elleni védelmével.
- A kiemelkedő gazdasági, ökológiai potenciált, kulturális értékeket jelentő adottságok feltárással és a védelmének, hasznosításának a megoldásával.
- A települések környezeti problémáját okozó infrastrukturális gondjainak térségi szintű megoldásával (pl. vízellátás, szennyvíztisztítás, hulladéklerakás stb.).

A vidéki térségek környezeti problémáinak gyökerei: a technikai-technológiai színvonal romlása mellett a termőterületek tulajdoni szétaprózódottságában, a tulajdonosok alacsony fokú felkészültségében keresendők, melyek hosszú távú és nehezen megoldható gondokat okoznak. A vidéki települések környezeti helyzetében az infrastrukturális lemaradás csökkentése mellett döntő jelentősége van a foglalkoztatás javításának, mivel elszegényedő lakosság mellett kultúrált környezet sem alakítható ki. A vidéki környezet állapotának javításában így a gazdasági szempontok a környezetivel közel azonos hangsúlyt kapnak. Ezért a kérdés az, hogyan javítható egyidejűleg a környezet állapota és a vidéki lakosság foglalkoztatási, jövedelmi helyzete?

A vidékfejlesztés nem egyenlő az agrárfejlesztéssel, de az agrártérségek nyújthatják azt a foglalkoztatási alapot, amelyre a helyi ipar és a szolgáltatás ráépülhet. A tulajdon és a használat kérdésének rendezése teszi lehetővé, hogy vizsgálat alá kerüljön minden terület, és azon olyan földhasznosítási forma kerüljön kialakításra, mely a gazdasági, környezeti- és természetvédelmi követelményeknek egyaránt megfelel. A földhasználatban megfogalmazott prioritásokat Buday-Sánta Attila az alábbiak szerint csoportosítja (BUDAY-SÁNTA A. 2001):

- Gyengébb területeket be kell erdősíteni (lehetőleg őshonos fajokkal), mert ez felel meg a gazdasági, foglalkoztatási és környezeti követelményeknek.
- A sajátos természeti értékű területeken a termelés célszerű korlátozására kell törekedni (de nem a hasznosítás teljes megszüntetésére, mert az a terület elvadulásával jár, és a védett természeti értékeket is veszélyezteti).
- Bizonyos területeket gyepesíteni kell, és azokon az extenzív állattenyésztést kell kialakítani.
- Állattartó telepeknek rekonstrukció keretében almozásos tartásúvá történő átalakítása, amely a felhasználható szerves trágya mennyiségét is megnöveli.
- A kemikáliák felhasználásának racionális szintre csökkentése.

A vidéki térségeink nagy környezeti előnye a nyugati országokéhoz képest, hogy rövidebb kemizációs időszak, valamint az alacsonyabb fokú iparosodottság miatt a talajok kevésbé szennyeződtek, kemikáliákkal kevésbé terheltek és viszonylag nagy a természetközeli területek aránya és gazdag az élővilága (FODOR I. 2001). Ez az előny csak korszerű eszközökkel ellenőrzött körülmények között folyó kemizáció esetén valósulhat meg.

A vidéki térség jelenlegi helyzetéből csak külső erőforrások segítségével tud kitörni. Fejlesztési forrásokat viszont csak az a település tud vonzani, mely tisztában van saját természeti, kulturális és gazdasági adottságaival, feltárja azokat, és civilizált környezetet nyújt. A saját imázs építése, a helyi természeti és kulturális építészeti értékek gazdasági jelentőségének a felismerése jelenti azt a változtatást, amikor az egyes települések és lakói saját maguk vigyáznak az értékeikre és nem külső szervezeteknek kell arról gondoskodniuk.

A vidékfejlesztésben kiemelkedő jelentősége van az oktatásnak és a képzésnek. Mindezek előtt a korábbinál bonyolultabb feladatok (termelés, szolgáltatás, idegenforgalom) ellátásához az általános műveltséget, a képzettséget kell fokozni. Nem a helyi iskola léte, hanem a képzés színvonala dönti el, hogy a népesség az új feladatok ellátására alkalmassá válik-e vagy sem. Hasonlóan fontos a térségmenedzserek képzése is, akik ezt az összetett feladatot irányítani és szervezni tudják (BUDAY-SÁNTA A. 2000).

A vidékfejlesztés kapcsán tíz évvel ezelőtt az agrár-környezetvédelemről nem lehetett beszélni, ma viszont minden jelentős vidékfejlesztési dokumentumban szerepel. Nemes Gusztáv megfogalmazása szerint nézőpont kérdése, hogy a környezetvédelem a vidékfejlesztés számára, mint korlátozó tényező, vagy mint erőforrás jelentik meg. Az intenzív, ipari jellegű mezőgazdasági termelésre és feldolgozásra épülő fejlesztés számára a természeti értékeket (pl. nemzeti parkokat) védő

jogi szabályozás csak a profitszerzést gátló akadály jelent. A fenntartható vagy integrált fejlesztési megközelítés számára azonban az adott térség fő erőforrásává is válhat (NEMES G 2000a).

Vidékfejlesztés - biodiverzitás és tájvédelem

Magyarország az EU országokhoz képest kimagaslóan értékes természeti elemeket tud felajánlani, mivel az EU országaiban a természeti környezetet károsan befolyásoló hatások sokkal intenzívebbek voltak, és korábban elkezdődtek, mint Kelet-Közép-Európa országaiban, aminek következménye a biodiverzitás drasztikus csökkenése lett. A biodiverzitást többféle tényező veszélyezteti, mint például a levegő- és vízszennyezés, szilárd és folyékony hulladék.

Előrejelzések szerint az elkövetkezendő években kb. 1-1,5 millió ha (az ország területének 11-16%-a) rossz minőségű szántóföld művelését kell majd megszüntetni. A természet és az ország egész ökoszisztémája számára létfontosságú, hogy mi történik majd ezzel a hatalmas földterülettel. A művelés teljes elhagyása ugyanis komoly környezeti károkhoz, elgazosodáshoz, és a természet és az ember több száz éves együttes működésének eredményeként kialakult természetes életközösségek pusztulásához vezethet. Erre mind a vidékfejlesztés, mind az EU-csatlakozás során tekintettel kell lenni.

Fontos tényező még az, hogy számos környezetvédelmi szabályozásunk (például a mocsaras területeket érintő törvény, vagy vízminőséggel kapcsolatos jogszabályok) lényegesen szigorúbb, mint az idevágó EU szabályozás. Az EU tagság elérése után a természetes élőhelyek védelme érdekében is meg kell tartanunk a szigorúbb szabályokat (NEMES G. 2000a).

Vidékfejlesztés és infrastruktúra-fejlesztés

A vidéki gazdaság nem mezőgazdasági elemei sokáig mellőzöttek voltak a fejlesztésekben. Ennek kettős hatása volt a vidéki térségre: egyrészt a nem mezőgazdasági termelő ágazatokat és az infrastruktúrát is magába foglaló vidékfejlesztés ösztönzésének hiánya elősegítette a fiatalok városba vándorlását, másrészt mellőzték a környezeti szempontokat, aminek következtében nagymértékű környezeti károk és egészségromlás alakult ki (ÖCSÖDI GY. 1997).

Bár a rendszerváltás óta a vidéki térségekben a vállalkozási feltételek megteremtése tekintetében ezen a téren történt a legnagyobb előrelépés, mégsem mondhatók kielégítőnek. Az utak, a csatornahálózat fejlesztése még hosszú ideig fontos feladata marad a magyar vidéknek. Az infrastruktúra-fejlesztéshez szorosan kapcsolódik a szolgáltatások fejlesztése is. Fontos tényként emeli kis Kovács Teréz, hogy a helyi lakosok és a közelmúltban falura költözött középosztály eltérő szolgáltatási igénnyel bír (KOVÁCS T. 1998).

A vidék és a fenntartható turizmus

A természet és a magyar táj különlegességei iránt érdeklődő turisták többnyire azokat az országrészeket keresik fel, melyeket legerősebben érintenek majd az EU csatlakozás után a tájképben és a földhasználatban várható jelentős hatások. Az extenzív gazdálkodási módszerek fenntartása, a mezőgazdasági munkahelyek megőrzése segíthet megtartani a fogyatkozó vidéki lakosságot, ugyanakkor hozzájárulhat a mostani táj és a természeti értékek megőrzéséhez is. A szelíd, illetve ökoturizmus megteremtheti az egész rendszer fenntartásához szükséges kiegészítő forrásokat. Ha a tevékenységek helyes arányát sikerül eltalálni, akkor a táj- és természeti örökség, a falusi társadalom és a gazdaság megmaradhat, ugyanakkor a turizmus is felvirágozhat. Erre számos példa van az EU területén (NEMES G. 2000a). A vidékfejlesztésnek komolyan meg kell fontolnia ezeket a lehetőségeket, és minden jelentősebb tervet és változtatást értékelni kell a falusi turizmusra tett várható hatásainak szempontjából is.

7.2.2.2. A SAPARD agrár- és vidékfejlesztési kistérségi programok környezetvédelmi vonatkozásai

A vidékfejlesztés gerince a mezőgazdaság, ugyancsak fontos részei azonban az emberek felkészítése, képzése, az infrastruktúra, a foglalkoztatás sokoldalúvá tétele, falufelújítás, táj- és környezetvédelem, a kulturális örökség védelme. Az önellátás szellemi és fizikai képességén túl a fejlesztési programok feladata az is, hogy társadalmi, gazdasági, ökológiai szempontból egyaránt hosszú távra is iránytűi legyenek a kistérségeknek (ERDŐS T. 2001).

1998/99 fordulóján kezdődött és 2000-ben fejeződött be a SAPARD-program tervezési időszaka, melynek a kistérségek részéről az első lépcsője volt a vidékfejlesztési program elkészítésére benyújtandó pályázat.

A SAPARD-program keretében előre meghatározott intézkedések közül választhattak a tagjelölt országok, megítélésük szerint azokat, melyek leginkább hozzájárulnak felkészülésükhöz. A csatlakozni kívánó országok 15 intézkedés közül Magyarország – a Kormány jóváhagyásával – az alábbi intézkedéseket illesztette bele a SAPARD Tervébe, melyekhez a kistérségi programok is illeszkednek:

- agrárstruktúra fejlesztési intézkedések
 - mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatása
 - mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének fejlesztése
 - szakképzés
 - agrár-környezetvédelmet és tájfenntartást szolgáló termelési módszerek elterjesztése,
 - termelői csoportok felállítása, működtetése,

- vidékfejlesztési intézkedések
 - falufejlesztés és felújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése,
 - a tevékenységek diverzifikálása, alternatív jövedelemszerzést biztosító gazdasági tevékenységek fejlesztése,
 - a vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása
- technikai segítségnyújtás.

Ezek közül az „agrár-környezetvédelmet és tájfenntartást szolgáló termelési módszerek elterjesztése, falufejlesztés és felújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése, a vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása” intézkedések azok, amelyek a környezetvédelem céljainak megfelelő javaslatokat tartalmaznak.

- Az agrár-környezetvédelmet és tájfenntartást szolgáló termelési módszerek elterjesztése

Az intézkedés célja a környezetkímélő mezőgazdasági termelési módok széleskörű elterjesztésének, a mezőgazdasági tevékenységek diverzifikációjának, a vidéki foglalkoztatás javításának elősegítése, a kiválasztott mintaterületek részletes környezet és természetvédelmi (élőhely-védelem, növényfaj-védelem, madárvédelem, tájvédelem, talaj- és vízvédelem stb.) célkitűzéseinek megvalósítása. A környezetbarát termelési eljárások szélesebb körű alkalmazásával mérsékli a környezetterhelést, bővíti az egészségesebb élelmiszerek kínálatát.

A támogatás igénylésére jogosult az agrár-környezetvédelmi intézkedéseket felvállaló, mezőgazdasági tevékenységet folytató pályázó.

- Falufejlesztés- és felújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése

A program célja a vidéki településeken az épített és természeti környezeti elemek megújítása, valamint a lakosok célszerű együttműködéseinek fejlesztésével a fenntartható gazdálkodás feltételeinek megteremtése illetve javítása.

Ez az intézkedés az épített és természeti környezeti elemek rehabilitációját, új funkciókkal való megtöltését, és ezáltal a vállalkozási és foglalkoztatási lehetőség biztosítását tűzte ki célul a helyi népesség számára. Segíti a kistelepülések fejlesztésével és felújításával a vidéki térségek népességmegtartó képességét, valamint az épített és természeti környezeti elemek rehabilitációját, új funkciókkal való megtöltését.

- Vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása

Az intézkedés célja, hogy megfelelőhelyi infrastrukturális fejlesztések menjenek végbe, annak érdekében, hogy a vidéki térségek számára is biztosított legyen a vállalkozások működését segítő, valamint az élet- és munkakörülményeket javító megfelelő infrastrukturális háttér.

A dél-dunántúli régió helyzetének általános értékelése alapján a SAPARD előcsatlakozási program Kormány által meghatározott céljainak figyelembevételével, összhangban a megyék agrár- és vidékfejlesztési programjaival, a dél-dunántúli régió az alábbi prioritásokat határozta meg:

- az agrárszerkezet korszerűsítése,
- a környezet- és tájvédelmet szolgáló mezőgazdasági termelési eljárások alkalmazása,
- a vidéki foglalkoztatási lehetőségek bővítése és a gazdaság diverzifikálása,
- a falusias térségek, illetve a vidéki infrastruktúra fejlesztése,
- a vízgazdálkodás fejlesztése,
- falufejlesztés, vidéki építészet és kulturális örökség védelme,
- a humán erőforrás fejlesztése.

A fenti prioritásokhoz igazodó kistérségi társulások (Dél-Dunántúlon 33) saját terveivel kapcsolódhatnak az Európai Unió támogatást megjelenítő programhoz.

A felsorolt környezetvédelmet érintő intézkedések valamennyi dél-dunántúli kistérségi SAPARD agrár- és vidékfejlesztési programban megtalálható, mint általános célkitűzés. Ezeken az intézkedéseken belül jelennek meg a kistérségek sajátos, speciális célkitűzései is, mely célkitűzéseket, feladatokat a 14-16. táblázatokba gyűjtöttük össze.

A SAPARD-program készítése során a helyzetfeltáró részek elkészítésére nagy hangsúly fektetett. A kiadott útmutatónak megfelelően nagy mennyiségű anyag, adat halmozódott fel a kistérségekben. A helyzetfeltáró rész nagyon értékes információval, adatmennyiséggel ismerteti a társulás jellemzőit. Ennyire részletes és kiterjedő elemzés országos szinten még nem készült Magyarországon. A helyzetfeltárás a kistérségek általános jellemzőinek bemutatásával kezdődik, melynek részei a természeti, társadalmi, gazdasági adottságok kistérségi és települési szintű ismertetése. Fontos része a kistérség környezeti állapotának és a legjelentősebb környezeti problémák áttekintése, valamint a térség SWOT analízise, mely a társulások erősségeit és gyengeségei mellett a fejlesztési lehetőségeket is számba veszi, és a későbbi programozás során alapinformációnak is tekinthető.

A SAPARD-programok értékes és a területfejlesztési programokból sokszor hiányzó eleme a kistérségek helyzetének viszonyítása a megyéhez és a régióhoz. Ezenkívül felsorolásra kerülnek a korábbi megvalósított vidékfejlesztési programok is.

Az országos SAPARD-tervben megfogalmazott és iránymutatónak tekintett intézkedésekhez a társulások legtöbb esetben mereven ragaszkodtak. Ennek egyik oka az ötlet hiánya, a több program készítése során alkalmazott sablonosság, de a legfőbb környezeti problémák, hiányosságok is azonos típusú programokat eredményeztek.

A dél-dunántúli SAPARD-társulások programjaiban szereplő intézkedéscsoportok többnyire megegyeznek a fejezet elején felsorolt intézkedéscsoportokkal, és a társulások által megfogalmazott környezetvédelmi programok, projektek is nagyon hasonlóak egymáshoz.

A dél-dunántúli SAPARD-programokban a környezetvédelmi kérdések eltérő súllyal szerepelnek. Jellemzően domináns a helyi infrastrukturális fejlesztések, turizmusfejlesztési, agrárfejlesztési, településképfeljavítási programok, javaslatok.

14. táblázat. A Baranya megyei kistérségi SAPARD-programok környezetvédelmi vonatkozásai SAPARD-társulások szerint (szerk.: KOVÁCS B)

SAPARD-társulás	Környezetvédelmi jellegű stratégiai, illetve operatív programok
Baranyai Hegyhát Területfejlesztési Önkormányzat Társulás	<p>A környezeti nevelés – az oktatástól a szakképzésig, egészségmegőrzés – a prevenciótól a mentálhigiénéig, a települési / térségi egészségmegőrző terv és monitoring készítése</p> <p>Az agrárkörnyezet terhelések minimalizálása, a megújuló energiaforrások hasznosítása,</p> <p>A természeti erőforrás gazdálkodás tervezése, komplex vízgazdálkodási tervezés, települési infrastruktúra, az épített környezet terheléseinek minimalizálása, a nagy zöldfelület igényű területek rekonstrukciója</p> <p>A hulladékgazdálkodás (a környezetterhelés minimalizálása) (folyékony hulladék környezetterhelés nélküli elhelyezése, az állattartó telepek hígtrágya környezetterhelés minimalizálása, a szelektív kommunális hulladékgyűjtés, a mezőgazdasági (állat, erdő, halászat) hulladékgazdálkodás kialakítása)</p> <p>A nem termelő jellegű, tájvédelmi tevékenységek támogatása (A felhagyott bányá-gödrök re-kultivációja, A védett növények és állatok élőhelyének védelme)</p>
Drávazug Társulás Egyesület	<p>A táj értékét növelő gazdálkodási technológiák (kültérjes, ökológiai, természetvédelmi célú gazdálkodás) dominanciája, a kistérség rejtett erőforrásai, kiaknázása,</p> <p>A lakóhely társadalmi, természeti értékelése, a természeti és kulturális örökség védelme, Vidéki ökoturizmus fejlesztése, helyi kulturális értékek helyreállítása, megőrzése,</p>
Komló Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás	<p>Erdészeti fejlesztések (Erdőtelepítés)</p> <p>Extenzív gazdálkodásra alkalmas területek sajátos hasznosítása (az organikus mezőgazdaság fejlesztése, gyepterületek alternatív hasznosítása, biogazdálkodás, „Mintaporta” program)</p> <p>A természet-közel turizmus létesítményeinek fejlesztése, a természetvédelmi területek állapotának megőrzése, bekapcsolása a környezetkímélő turizmusba</p> <p>A faluképvédelem és falufelújítás</p> <p>A felszíni vízelvezetés fejlesztésének (előkészítés (felmérés, programozás, tervezés), meglévő rendszerek rekonstrukciója, új vízelvezető rendszerek létesítése)</p> <p>A falusi turizmus fejlesztésével kapcsolatos szennyvízhálózat-fejlesztések (előkészítés (felmérés, programozás, tervezés), megvalósítás (pályázatok, tender, kivitelezés))</p>
Mecsekalja Szentlőrinc-től Orfűig Önkormányzati Társulás	<p>Életminőség javítása, a meglévő értékek megőrzése (kulturális értékek, épített örökség, természetvédelmi értékek védelme), a kistérség lakosságának megfelelő lakókönyezet kialakítása (vidéki infrastruktúra fejlesztése, falufelújítás, a lakosság ellátottságának javítása)</p> <p>Mezőgazdasági szerkezetváltás – környezetkímélő gazdálkodás – biogazdálkodás és a vidék összehangolt fejlesztése (bioültetvény fejlesztés és termékfeldolgozás; a megújuló energiaforrások – széleskörű használatának bevezetése és megvalósítása)</p> <p>A meglévő már működő turisztikai szolgáltatások színvonalának növelése, idegenforgalmi beruházások támogatása (Orfűi völgy környezetvédelmi programja)</p> <p>Új turisztikai termékcsoportok bevezetése, már létezők hálózattá szervezése (szelíd turizmus – ökoturizmus)</p>
Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás	<p>Biotermelés támogatása, extenzív területhasználat, erdőgazdálkodás (új erdők telepítésének támogatása, értékesebb fa-fajok telepítésének kiemelt támogatása, tájidegen fajokat tartalmazó erdők lecserelése, a nemzeti park körüli, illetve a parkban található mezőgazdasági területek gazdasági módjainak kidolgozása)</p> <p>Gyógynövények gyűjtése,</p> <p>Turisztikai infrastruktúra kiépítése (natúr parkká válás), kerékpárutak építése, építészeti, kulturális örökség karbantartása, fűszer és gyógynövények feldolgozó üzem létesítése</p>

SAPARD-társulás	Környezetvédelmi jellegű stratégiai, illetve operatív programok
Önkormányzatok Egerági Társulása	<p>Erdőtelepítés, extenzív gazdálkodásra alkalmas területek sajátos hasznosítása (az ökogazdálkodás fejlesztése, gyepterületek alternatív hasznosítása, biogazdálkodás)</p> <p>A települések építészeti örökségének védelme, a tájba illő falukép kialakítása</p> <p>Természeti örökség megóvása, tájrehabilitáció</p> <p>A vidéki infrastruktúra hálózat fejlesztése, (szennyvízhálózat, gázrendszer és vízrendszer karbantartása, fejlesztése, korszerűsítése, csapadékvíz-elvezető rendszer fejlesztése)</p> <p>A kerékpár- és a biztonságos gyalogos-közlekedés feltételeinek kialakítása</p> <p>Hulladékgazdálkodás fejlesztése (szilárd és folyékony hulladék hasznosítására vonatkozó fejlesztések, szelektív hulladékgyűjtés feltételeinek megteremtése, fejlesztése a regionális szelektív hulladékgyűjtési rendszerhez kapcsolódva)</p> <p>A vidéken élők életminőségének javítását célzó intézkedések, fejlesztések</p>
Mohács Térségi Területfejlesztési Társulás	<p>Biogazdálkodás és biotermék előállítás,</p> <p>A vidéki infrastruktúra fejlesztése (hulladékgyűjtés, kezelés, ártalmatlanítás, feldolgozás, hasznosítás, veszélyes hulladék kezelése, szennyvízkezelés megoldása)</p> <p>Légszennyezés csökkentése, környezeti zaj és rezgésvédelem, a helyi és országos jelentőségű természetvédelem alá tartozó területek, természeti értékek védelmének biztosítása, fenntartása, fejlesztése, Ökológiai tudatformálás erősítése</p> <p>Falufelújítás, Egészséges helyi társadalom</p> <p>Gyepesítés, Erdőtelepítés, Víz tározók, halastavak létesítése</p>
Siklóvidék Területfejlesztési Önkormányzati társulása	<p>Térségi vonalas infrastruktúra fejlesztése (Kistérségi csatornázási és szennyvíztisztítási program: mintaprojektek alternatív szennyvízkezelésre, kommunális hulladékgyűjtés és hulladék-elhelyezési program: mintaprojekt szelektív hulladékgyűjtésre és feldolgozásra, térségi kommunális hulladéklerakó építés támogatása, veszélyes hulladéktároló felszámolási program: a garéi veszélyes hulladékok (BVM, Bőrgyár, Délhús) problémájának kezelése, hatásainak kiküszöbölése, belterületi utak és vízelvezető árokrendszerek rekonstrukciója a kistérség teljes területén)</p> <p>A kistérség kedvező, vagy átlagos adottságú területeinek megfelelő természetszerkezet kialakítása (organikus gazdálkodás elterjesztése, a biotermékek skálájának kiszélesítése)</p> <p>A földterületek hasznosítása, környezet és tájvédelmet biztosító eljárások alkalmazásával</p> <p>A települési környezet értékeinek feltárása és védelme (helyi természeti értékek védelmének és bemutatásának programja, helyi jelentőségű műemléki értékek feltárási és védelmi programjai, településkép-védelmi és szépítési, virágosítási program)</p> <p>Kiemelt műemlékek fejlesztési, valamint rekonstrukciós programja (Siklósi vár rekonstrukciós programja, a térség műemléki objektumainak rekonstrukciója)</p>
Szigetvári Térség és Dél-Zselic Területfejlesztési Társulás	<p>Extenzív területhasznosítás (Fás legelők és egyéb legelők felújítása, kezelése; Fásítás, Víz tározók, halastavak létesítése; Gyógynövények termesztése, gyűjtése)</p> <p>Biotermelésre való áttérés</p> <p>Egészséges ivóvíz előállítása (P-víz előállítása)</p> <p>Kistérségi biodízelgyártás tervezési és szervezési megalapozása (Piackutatás a biodízelgyártás értékesítési és a mezőgazdasági termelési lehetőségeiről)</p> <p>Falusi turizmus kialakítása (faluképrendezés; belterületi zöldfelületek rendezése, virágosítás)</p> <p>Infrastruktúra – fejlesztés (Víz elvezető árkok felújítása, vízfolyások rendezése; kerékpárutak, járdák felújítás, - létesítése, Víz- és szennyvízproblémák megoldása)</p> <p>Hulladékgyűjtés megoldása (szelektív hulladékgyűjtés meghonosítása céljából tanfolyamszervezés; Külterületi illegális személtarakók felszámolása; Állati tetemek tárolásához, megsemmisítéséhez szükséges beruházások)</p>
„Zengőalja” Kistérségi Területfejlesztési Társulás	<p>Legelőgazdálkodásra alapozott extenzív és félextenzív állattartás fejlesztése, ökogazdálkodás fejlesztése, víztározók, halastavak felújítása, természetvédelmi és földvédelmi erdőgazdálkodás bővítése, közterületek rendezése</p> <p>Megújuló energiatermelés és hasznosítás alternatív lehetőségeinek feltárása</p> <p>A fenntartható fejlődés társadalmi hálóját alkotó civil szervezetek működési feltételeit biztosító közösségi létesítmények technikai- szellemi bázisának rekonstrukciója</p> <p>Belterületi vízrendezés, szurdokok vízelvezetése, erózióvédelmi munkák, infrastruktúra megépítése és védelme, községi csapadékvíz elvezetési rendszer kialakítása</p>
Zöldvölgy Területfejlesztési és Kistérségi Önkormányzati Társulás	<p>A kistérség lakosságának megfelelő lakókörnyezet, a környezeti feltételek kialakítása (vonalas infrastruktúra átfogó fejlesztése, szennyvíz-hálózat fejlesztési program, záportározók építési programja, kommunális hulladék gyűjtés és elhelyezés)</p> <p>Falufelújítás (falukép rehabilitáció, helyi rendeletek az épített és természeti örökség védelmére, területrendezési tervek)</p> <p>Ültetvénygazdálkodási és telepítési program (az öko (bio)minősítés megszervezése)</p> <p>A kistérség idegenforgalmának fejlesztése (szelíd turizmus)</p>

15. táblázat. A Somogy megyei kistérségi SAPARD-programok környezetvédelmi vonatkozásai SAPARD-társulások szerint (szerk.: KOVÁCS B)

SAPARD-társulás	Környezetvédelmi jellegű stratégiai, illetve operatív programok
Balaton-Dráva Regionális Híd	Geotermikus energiaforrás felhasználása (balneológia, hőhasznosítás, halnevelés céljára) Ökoturizmus feltételeinek megteremtése Biológiai természetési módszerek bevezetése
Boronka kistérség	A táj adottságaira, a fenntarthatóság alapelveire épülő gazdálkodás A kultúrtáj ápolása, a biodiverzitás fenntartása A természetközeli erdő-felújítási technológiák támogatása, az erdei hulladék hasznosítása A vizes élőhelyek megőrzése és rekultivációja, az extenzív halászat módszereivel A környezet- és természetvédelmi oktató- és információs központ működtetése Az épített környezet védelme és fejlesztése (a rurál turizmus fejlesztésével kapcsolatosan) Természeti környezet védelme (ökológiai hálózat térképe, kistérségi patak-rehabilitációs program, környezetileg érzékeny területek kezelési terveinek elkészítése, stb.) A meglévő termelési formák korszerűsítése (ökológiai hálózaton alapuló területhasználati rendszer kialakítása, biogazdálkodás, biotermékek előállításának népszerűsítése, környezet-kímélő technológiák bevezetése, erdősítési tervek)
Csurgó és Térsége Területfejlesztési Önk. Társulás	Kistérség infrastrukturális hálózatának fejlesztése (A térség szennyvíz-csatornázottságának fejlesztése, Kistérségi hulladéklerakó létesítése) Kistérséget alkotó települések arculatának kialakítása (falumegújítás, virágosítás)
Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Önkormányzati Területfejlesztési Társulás	Alap infrastruktúra-fejlesztés (Rádpusztai ivóvíz ellátása) Balaton vízminőség védelme (belvízrendezés; szennyvíz-kezelés; nád és partvédelem) Kistérségi természeti adottságaihoz igazodó termelési szerkezet kialakítása Termőföld minőségi és mennyiségi védelme (Balatoni vízgyűjtő mintaterület külterületi vízrendezés tanulmányterve)
Dráva-menti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás	Erdőtelepítés, extenzív gazdálkodásra alkalmas területek sajátos használata, A természetvédelmi területek állapotának megőrzése, bekapcsolása a környezetkímélő turizmusba A vidéki infrastruktúra környezetkímélő fejlesztés, falukép-védelem és felújítás Felszíni vízelvezetés fejlesztése
Igal és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Egyesület	Biogazdálkodás támogatása Az épített környezet megújítása (felszíni vízelvezetés; csapadék- és talajvíz elvezető árkok és átereszek karbantartása, újak kiépítése) Környezetkímélő mezőgazdasági termelési módok Hulladékgazdálkodás, a csatornázás hiányosságából fakadó környezetszennyezés csökkentése Megújuló energiaforrások elterjesztése Új gazdálkodási módszerek megismertetése (biogazdálkodás, tájgazdálkodás, érzékeny mezőgazdasági területek)
Kaposvár-Somogyjádi Mikrotérségi Társulás	Természeti erőforrások megőrzése (a térségi vízrendezésen alapuló vízgazdálkodás fejlesztése) A mezőgazdaság környezetterhelő kibocsátásainak csökkentése Agrárstruktúra korszerűsítése (a Zselic ökológiai és ökonómiai adottságaira épülő gazdálkodási struktúra kialakítása, agrármarketing erősítése)
Koppány-völgye Területfejlesztési Önkormányzati Társulás	Erdőtelepítés, ökológiai feltételrendszernek megfelelő szerkezet kialakítása, agrotechnika alkalmazása a környezeti káros hatások mérséklésére, felszíni vízgazdálkodás, természetileg érzékeny területek feltérképezése, ökológiai hálózat felállítása, helyi természetvédelmi célú élőhely rekonstrukciók monitorozó rendszer kialakítása Megújuló energiaforrások Folyékony és szilárd hulladék elhelyezés (hulladékgyűjtő udvarok létesítésével a szelektív hulladékgyűjtés megszervezése, elhelyezése, szennyvizek korszerű és környezetkímélő elhelyezése, kezelése, a hulladékszállítás megoldása, az illegális hulladék-elhelyezés felszámolása, szennyvíziszap hasznosítása Ökoturisztikai központ kialakítása Falumegújítás, a falu lakosság-megtartó szerepének növelés
Külső-Somogyi Háttér települési Társulás - Szóládi kistérség	Alapinfrastruktúra fejlesztése (úthálózat-fejlesztés, ivóvízellátás Nezdé külterületen, kistérségi szennyvízprogram) Épített és kulturális örökség megőrzése (Szólád faluközpont rendezési tervének elkészítése, Pusztaszemes faluközpont rendezési tervének elkészítése)

SAPARD-társulás	Környezetvédelmi jellegű stratégiai, illetve operatív programok
Pogányvölgyi kistérség önkormányzati társulása	<p>Alap infrastruktúra fejlesztése</p> <p>Termőföld és víz védelme</p> <p>Természeti környezet védelme, biodiverzitás megőrzése (környezetkímélő mezőgazdasági termelési eljárások alkalmazása, bio-termelés fejlesztése, kommunális hulladék elhelyezése, tárolása, veszélyes hulladék gyűjtése, kezelése)</p> <p>Az épített és kulturális örökség védelme, megőrzése (településrendezési tervek készítése, összehangolása, falukép rehabilitáció)</p> <p>A kistérség természeti adottságaihoz igazodó termelési szerkezet kialakítása</p> <p>Erdősítés, a táj adottságának megfelelő fajokkal</p>
Rinya-menti kistérség	<p>A mezőgazdaság fenntartható fejlesztése, verseny-képességének javítása: ökológiai, gazdasági és humán erőforrásaira adekvált termelési szerkezet kialakítása (alternatív energiaforrások, biomassza hasznosítása; biotermesztési technológiák elterjesztése)</p> <p>A vízgazdálkodás fejlesztése (felszíni vízkészlet rendezése)</p> <p>Hulladékgazdálkodás (szilárd hulladék elhelyezése, szelektív hulladékgyűjtés, illegális hulladék-lerakóhelyek felszámolása; szennyvizek korszerű és környezetkímélő tisztítása, kistérségi szennyvízhálózat kiépítése)</p> <p>Környezet és tájvédelmet szolgáló mezőgazdasági termelési eljárások alkalmazása, extenzív területhasznosítási lehetőségek</p>
Siófoki Kistérség	<p>Infrastruktúrafejlesztés: energiaellátás fejlesztése; külterületek ivóvíz ellátása szennyvízcsatorna-hálózat építése, fejlesztése</p> <p>Termőföld és víz védelme</p> <p>A talaj és természeti adottságának megfelelő művelési ágak kialakítása; felszíni vízgazdálkodás, vízfolyások, vízelvezető árkok, vízrendezés; talajvédő agrotechnika alkalmazása, erózió elleni védelem; vízhasznosítás; kiemelt üdülőkörzetben található hulladéklerakók rekultivációja</p> <p>Természeti környezet védelme, biodiverzitás megőrzése</p> <p>Biotermelés fejlesztése; erdősítés; zónásítás, az intenzív mezőgazdasági területek, extenzív mezőgazdasági területek, védőzónák, érzékeny területek elkülönítése, környezetkímélő mezőgazdasági termelési eljárások alkalmazása; védő területek kialakítása a mezőgazdasági zónák és természetileg érzékeny területek között</p> <p>Kommunális hulladék elhelyezése, tárolása, veszélyes hulladék gyűjtése, kezelése</p> <p>Az épített és kulturális örökség védelme, megőrzés</p> <p>Falukép rehabilitáció; településrendezési tervek készítése, összehangolása; hulladékgyűjtési rendszerek fejlesztése</p> <p>Biotermék feldolgozása, gyógynövénygyűjtés, termelés</p> <p>Erdősítés, a táj adottságának megfelelő fajokkal</p>
Zselica Szövetség	<p>A Zselic ökológiai és ökonómiai adottságaira épülő gazdálkodási struktúra kialakítása (bio- és organikus gazdálkodás fejlesztése, a művelési ágak változását befolyásoló tényezők feltárása, Erózió és defláció kitett területek csökkentése)</p> <p>A térségi vízrendezésen alapuló vízgazdálkodás fejlesztése (a csapadékvíz megőrzése, vízhasznosítás)</p> <p>A mezőgazdaság környezetterhelő kibocsátásainak csökkentése (a károsításban leginkább érintett területek feltárása)</p>

16. táblázat. A Tolna megyei kistérségi SAPARD-programok környezetvédelmi vonatkozásai SAPARD-társulások szerint (szerk.: KOVÁCS B)

SAPARD-társulás	Környezetvédelmi jellegű stratégiai, illetve operatív programok
Dombóvár Városi és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása	<p>Biatermékek előállítása, és biogazdálkodás</p> <p>kerékpárutak kiépítése</p> <p>Biotóp hálózat kialakítása</p> <p>A kistérség természeti értékeinek információs rendszere</p> <p>Alternatív gazdálkodási módok bevezetése a környezettudatos területhasználat szempontjainak érvényesítése érdekében</p> <p>A kistérség agráripari vállalkozási környezetvédelmi célú beruházásainak támogatása (Környezetvédelmi szempontból érzékeny feldolgozók feltérképezése, környezetvédelmi problémák felmérése)</p> <p>Természetvédelmi szempontokat is figyelembe vevő termelési módok kialakítása (alternatív termelési módok természetstechnológiájának kidolgozása és meghonosítása a kistérségben)</p>
Kisvejke Térségi Társulás	<p>Szennyvízhálózat kiépítése, bővítése</p> <p>Hulladékszállítás, tárolás, kezelés megoldása, (kistérségi vagy regionális hulladéklerakó megvalósítása, települési hulladékgyűjtés-szállítás feltételeinek megteremtése, szelektív, valamint kommunális és ipari hulladékgyűjtés megszervezése)</p> <p>A domborzati viszonyokhoz alkalmazkodó művelési ágak és művelési módok kialakítása (erdőgazdálkodás)</p> <p>Erózióvédelem műszaki feltételeinek megteremtése</p> <p>Belterületi felszíni vizek és a keletkező szennyvizek elkülönítése</p> <p>Felszíni vizek hasznosítása (többfunkciós záportározók létesítése, táj- és természetvédelmi, valamint rekreációs célú vízhasználati módok kialakítása)</p> <p>Mezőgazdasági és erdei termékek feldolgozása (Biokertészeti kultúrák termesztése, feldolgozása)</p> <p>Az épített és természeti értékek felmérése, rehabilitációja (Épített és táji elemek rehabilitációja, revitalizációja)</p> <p>Idegenforgalmi szolgáltatásokhoz szükséges infrastrukturális háttér, valamint a működési feltételek megteremtése (Rekreációs övezetek kialakítása és fejlesztése, Közlekedési infrastruktúra fejlesztése (erdei utak, kerékpárutak stb.)</p> <p>Kistérségi turisztikai hálózatok és kínálatok fejlesztése (ökoturizmus)</p>
„Otthonunk Diósberény” Közalapítvány	<p>Erózió védelem és vízgazdálkodás, vízrendezés, gyeptelepítés</p> <p>Környezet és tájvédelmet szolgáló mezőgazdasági eljárások</p> <p>Természeti értékek felmérése és értéknövelő beavatkozások: természeti értékek felmérése, erdők fajaj állományának javítása</p> <p>Infrastruktúra fejlesztése és az épített környezet védelme</p> <p>Kül- és belterületi rendezési tervek, infrastruktúra fejlesztése, épített örökség és közösségi létesítmények</p>
Paks-Dunaföldvár Térségfejlesztő Önkormányzati Társulás	<p>Biogazdálkodás feltételeinek megteremtése, biotermék előállítása,</p> <p>Infrastruktúra-fejlesztés, ivóvízhálózat fejlesztése</p> <p>Ökoturizmus feltételeinek megteremtése (bioszféra rezervátum, erdei tanösvény létesítése, ökoturisztikai bemutató központ létrehozása)</p>
Szekszárd megyei Jogú város és a Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása	<p>A Sárköz-mente természeti és épített értékkataszterének elkészítése, illetve felhasználása turisztikai és környezeti tudatosságformáló céllal</p> <p>A Bogyiszlói Holt-Duna turisztikai hasznosítási feltételeinek megteremtése a vízminőség javításával</p> <p>Kölesd kulturális és műemléki örökségének védelme, a faluközpont rekonstrukciója</p> <p>Hulladékgazdálkodás, Tengelic, Zomba, Harc és környéki társult önkormányzatok köztisztasági és környezetvédelmi beruházásai</p> <p>Térségi hulladékgazdálkodási koncepció megvalósítása, a társult önkormányzatok köztisztasági céljait szolgáló gépek beszerzése. A települések hulladékkal kapcsolatos gondjainak kezelése; a kommunális hulladék gyűjtésének megszervezése, az illegális szemétkukák felszámolása, kommunikációs programok szervezése a korszerű hulladékgyűjtés érdekében</p> <p>Földgázberuházás</p>

SAPARD-társulás	Környezetvédelmi jellegű stratégiai, illetve operatív programok
Tamási Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása	Falufejlesztés, és –felújítás, a vidék tárgyi örökségének védelme és megőrzése – az épített és természeti környezeti elemek rehabilitációja, új funkciókkal való megtöltése A környezeti és természeti értékek fejlesztése (a térség ökológiai állapotának fejlesztése – a térségi ökológiai értékek bemutatása)
Völgységi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása	Munkahelyteremtő intézkedések a biogazdálkodás fejlesztése, új kultúrák meghonosítása révén. Kerékpárutak tervezése és kialakítása A környezetvédelmi infrastruktúra fejlesztése (a környezet állapotának felmérése, az infrastrukturális háttér állapotának felmérése, beruházások előkészítése a hiányos hálózattal rendelkező településekre vonatkozóan, a beruházások kivitelezése, alternatív energianyerési források feltárása, alkalmazásba vonásuk lehetőségeinek elemzése) A hulladék-elhelyezés és hulladékkezelés korszerűsítése a környezet állapot és az életminőség javítása érdekében, hulladékkezelési koncepció kidolgozása

Helyi infrastruktúrafejlesztés

Ez a program széles területet ölel fel. A dél-dunántúli kistérségek legtöbbjét sújtja az a Magyarországon oly jellemző probléma, miszerint az infrastrukturális hálózatok alacsony színvonala, vagy hiánya a vidék kizárását okozza az új piacgazdasági folyamatokból, a vidéki térség leszakadását, emellett pedig a vidéki térség környezeti állapotának leromlását is.

Az infrastruktúra szerepe elsődlegesen az, hogy a lakosság igényeit kielégítse, kényelmes, tiszta környezetet teremtsen, valamint hozzájáruljon ahhoz, hogy a vidéken élők vonzónak találják a környezetüket, kötődjenek ahhoz, és ne kényszerüljenek elköltözni onnan.

A dél-dunántúli programokból ide tartoznak a vidéki infrastruktúra hálózat fejlesztése programcsoportból a szennyvízhálózat, a gázhálózat, a vízrendszer karbantartása, fejlesztése, korszerűsítése, csapadékvíz-elvezető rendszer fejlesztése. Ezek a feladatok szinte valamennyi társulás programjában szerepelnek, hiszen a térségi jellemzők ezt megkövetelik. A hulladék-elhelyezés és hulladékkezelés korszerűsítése a környezeti állapot és az életminőség javítása érdekében szükséges megoldandó feladat és követelmény.

Turizmusfejlesztési programok

Ebben a csoportba a kerékpáros turizmus, a szelíd, illetve az ökoturizmus feltételeinek megteremtéséhez szükséges javaslatokat, feladatokat sorolhatjuk a környezetvédelmi jellegű feladatok közé, mint például a kerékpárút építés, erdei tanösvények kialakítása, védett területek növelése stb.

Szinte valamennyi kistérség a Dél-Dunántúlon javasol turizmus minőségi fejlesztésével, és egyben környezetvédelemmel kapcsolatos feladatokat.

Agrárfejlesztési programok

Szintén valamennyi program tartalmaz olyan jellegű agrárfejlesztési javaslatot, mely környezet állapotának javítását szolgálja. A környezetvédelmi jellegű agrárfejlesztési programok az erdőterületek és a gyepterületek csökkenésének megállítása érdekében javasolt feladatok.

A talajtani adottságok és az intenzív mezőgazdasági tevékenységek, a mai környezet- és tájvédelmi elvek szerint az erózió és a defláció elleni védekezéshez szükséges többek között a gyepterületek növelése.

Alternatív mezőgazdasági tevékenységek fejlesztése révén a biogazdálkodás és a biotermékek feldolgozásának támogatása is gyakorta előforduló programjavaslat.

Településkép-rendezési programok

Számos társulás fontosnak tartja, és beépítette programjukba településeinek rendezettségét, zöld területeinek növelését, a vidék tárgyi örökségének védelmét – az épített és természeti környezeti elemek rehabilitációját megvalósító javasolataikat.

A fent ismertetett programok azok a programok, melyeknek van környezetvédelmi vonatkozásaik, és szinte valamennyi vidékfejlesztési programokban szerepelnek.

Léteznek azonban olyan, környezeti állapot javítása, vagy a környezeti nevelés érdekében javasolt feladatok, melyek kitűnnek a sablonos, azonos feladatokat felhalmozó programokból. Ilyen például a Boronka kistérség javaslata: a környezet- és természetvédelmi oktató- és információs központ működtetése Somogyfajszon (programkészítés, erdei vasút renoválása, oktatási helyszínek kialakítása, szaktanácsadás, alternatív energiák hasznosításának bemutatása – Somogyfajszon, Soponyán), a szigetvári kistérség egészséges ivóvíz (P-víz) előállításának javaslata, vagy a szekszárdi kistérség programjában szereplő „Sárköz-mente természeti és épített értékkataszterének elkészítése, illetve felhasználása turisztikai és környezeti tudatosságformáló céllal” javaslat.

De megfogalmaztak olyan feladatokat is, melyeket a társulás területén bekövetkezett nagyobb mértékű szennyezés, környezeti problémák, a környezeti elemek megóvása kényszerítenek ki. Ilyen a siklós kistérség veszélyes hulladéktároló felszámolási programja: a garéi veszélyes hulladékok (BVM, Börgyár, Délhús) problémájának kezelése, hatásainak kiküszöbölése, vagy a Dráva menti kistérség vízminőség-védelmi programja, a Dráva folyó környezetének, kihasználtságának kontrolálása.

7.3. A tervek és a megvalósult feladatok kapcsolata

A vizsgált dél-dunántúli kistérségi környezetvédelmi programokban, a környezetvédelmi feladatokat is tartalmazó területfejlesztési koncepciókban, programokban és a vidékfejlesztési programokban kitűzött célokat ha összevetjük a kistérségekben megvalósult feladatokkal, akkor láthatjuk, hogy milyen a környezetvédelmi tervezés hatékonysága kistérségi szinten.

A környezetvédelmi jellegű célkitűzések és feladatok közötti kapcsolat elemzéséhez elengedhetetlen a kistérségek célkitűzéseinek megvalósulását elősegítő támogatási, pályázati rendszer vizsgálata is, mely rendszer meghatározza a kistérségi programok és a környezetvédelmi feladatok megvalósulását.

7.3.1. Tervek és megvalósult feladatok közös környezetvédelmi elemei

Az átláthatóbb szemléltetés érdekében táblázatokba (17-19. táblázatok) gyűjtöttük össze valamennyi dél-dunántúli kistérségi programban szereplő környezetvédelmi célkitűzést és a társulások területén végrehajtott környezetvédelmi jellegű feladatokat.

A célokat és feladatokat a megyei lehatárolásokon belül a statisztikai kistérségi rendszerhez igazítottuk, a statisztikai kistérséghez tartozó területfejlesztési és SAPARD-társulások általános feladatait gyűjtöttük össze, kiemeltük ezen belül a speciális, egyedi célkitűzéseket, amelyek szinte csak arra a kistérségre vonatkoznak. A táblázatok negyedik oszlopa a kistérségek területén megvalósított feladatokat tartalmazza, mely feladatokat a személyes kistérségi kérdőíves felmérés során gyűjtöttük össze, valamint a megyei területfejlesztési főosztályok és a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium által nyilvántartott fejlesztési célú, elnyert pályázatokból válogattuk ki.

Baranya megye

Baranya megyében a 8 statisztikai kistérség területén működő 15 területfejlesztési társulás közül kistérségi programmal rendelkező 8 területfejlesztési társulás és a 11 vidékfejlesztési társulás 31 kistérségi programjának környezetvédelmi célkitűzéseit és a megvalósult környezetvédelmi feladatokat tartalmazza a 17 táblázat.

17. táblázat. A Baranya megyei kistérségek környezetvédelmi fejlesztéseinek csoportosítása (szerk.: KOVÁCS B.)

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Komlói statisztikai kistérség			
Komló Térségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás (SAPARD- társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - A térségi ágazati környezetgazdálkodási program kidolgozása és működése; - Komplex erdőgazdálkodás a teljes erdőterületen, a „lábas” erdők pihenőerdővé, parkerdővé alakítása, - Biogazdálkodás, gyógynövénytermesztés, gyűjtés, szárítás, feldolgozás, értékesítés hálózatának kiépülése - A természet-közei turizmus létesítményeinek fejlesztése, a természetvédelmi területek állapotának megőrzése, bekapcsolása a környezetkimélő turizmusba; sajátos mikroklímára építő gyógyítás, regeneráló, kikapcsolást, nyugalmat nyújtó üdülések, hobby (kerékpáros - természetjáró) turizmus, természetjárás - A környezeti ártalmak elhárítása (rekultiváció), - Komplex hulladékgazdálkodás (szennyvízelvezetés és kezelés; - Táj- és szilvettvédelem; természetvédelmi területek állapotának fenntartása; a térségi tavak nagyobb hányadának felújítása, - A térség lakosságának tudatformálása, „zöld” gondolat erősítése, a társadalom értékrendjének átalakítása. - Közút és kerékpárút hálózat mennyiségének és minőségének növelése; - Területfejlesztési intézményrendszerének fejlesztése - Településrendezési tervek készítése - Faluképvédelem és falufelújítás - Extenzív gazdálkodásra alkalmas területek sajátos hasznosítása (az organikus mezőgazdaság fejlesztése, gyepterületek alternatív hasznosítása) - Felszíni vízelvezetés fejlesztésének (előkészítés felmérés, programozás, tervezés), meglévő rendszerek rekonstrukciója, új vízelvezető rendszerek létesítése) - A falusi turizmus fejlesztésével kapcsolatos szennyvízhálózat- fejlesztések 	<ul style="list-style-type: none"> - Újrahasznosított műanyag-granulátumból használati eszközök, gépipari alkatrészek, - „Mintaportá” program - Bio-élelmiszer csomagoló létesítése <p>Termékfejlesztés és minőségbiztosítás:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Speciális, a kistérségre jellemző termékek és szolgáltatás típusok fejlesztése, minősítése - Geotermikus energiára alapozott fejlesztések - Védett természeti értékek körének bővítése - A természet-közei turizmus létesítményeinek fejlesztése, térségi tővédelem és felújítás, természetvédelmi területek állapotának megőrzése, bekapcsolása a környezetkimélő turizmusba 	<p><i>Térségi jellegű programok:</i></p> <p>a térségi gazberuházás nagy hányada, Mába-Szászvár-Hosszúhetény csatornázása, a teleház-program folyamatban van a térség több településén, de nem kellő intenzitással,</p> <p>A Komló és térsége környezetvédelmi program elkészítése</p> <p>Mecsek-hegyháti Önkormányzatok Társulásának turisztikai programja</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i></p> <p>Útfelújítás: Hosszúhetény, Komló, Liget, Magyar-egregy, Magyarcsanak, Mába, Szászvár, Szászvár, Szennyvízcsatorna kiépítése: Liget</p> <p>Területrendezési terv: Egyházaskozár, Mánfa, Szász, Tófü, Vékeny,</p> <p>Csapadékvíz elvezető rendszer felújítása: Mánfa, Ivóvízvezeték hálózat bővítése: Vékeny, Mánfa, Földgázhálózat kiépítése, bővítése: Hegyhátmárc, Komló, Magyarcsanak, Mecsekpölöske</p> <p>Kommunális hulladéklerakó telep csapadékvíz elvezetése: Magyarhertelend,</p> <p>Kársász: szálláshely fűtőkorszerűsítés,</p> <p>Magyarhertelend: főtér felújítása, a hozzá kapcsolódó épületekkel</p> <p>Komló város Sikonda - felhagyott agyagbánya tájrendezése.</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Mohács-Bóly statisztikai kistérség			
Mohács Térségi Területfejlesztési Társulás (SAPARD-társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Biogazdálkodás és biotermék előállítás, - Környezetkímélő gazdálkodás elősegítése - Hulladékgyűjtés, kezelés, ártalmatlanítás, feldolgozás, hasznosítás, veszélyes hulladék kezelése - Légszennyezés csökkentése, környezeti zaj és rezgésvédelem, - Szennyvízkezelés megoldása - A helyi és országos jelentőségű természetvédelem alá tartozó területek, természeti értékek védelmének biztosítása, fenntartása, fejlesztése - Ökológiai tudatformálás erősítése - Falufelújítás, - Egészséges helyi társadalom - Gyepesítés, erdőtelepítés - Vízátározók, halastavak létesítése 	<ul style="list-style-type: none"> - Környezetkímélő tartástechnológia bevezetése sertéstelepen - Alternatív energiafelhasználás (Bólyi termálviz hasznosítása intézmények fűtésére) - Mohácsi térség szennyvíziszap komposztáló telep létesítése 	<p><i>Térségi programok:</i></p> <p>Regionális szennyvízközmű építése: Himesháza, <i>Települési fejlesztési programok:</i></p> <p>Települési szennyvízkezelési és tervének elkészítése: Olasz</p> <p>Bioszóló-termelés és biobor-készítés: Szajk</p> <p>Útfelújítás: Geresdlak, Mohács, Olasz, Véménd, Területrendezési terv: Babarc, Bár, Hásságy, Kisnyárad, Lánycsók, Monyoród, Véménd, Versend, Csapadékvíz elvezető rendszer felújítása: Beldvargyula, Bóly, Erdősmárok, Feked, Himesháza, Mohács, Kisnyárad, Liptód, Palotabozsok, Szajk Székelyszabar,</p> <p>Ivóvízvezeték hálózat korszerűsítése: Mohács, Nitrátatlanítás: Feked,</p> <p>Vezetékek földgázellátás: Erzsébet, Feked, Ivándárda, Kerekparút építése: Mohács,</p>
Pécsvárad statisztikai kistérség			
„Zengőalja” Kistérségi Területfejlesztési Társulás (SAPARD-társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Legelőgazdálkodásra alapozott extenzív és félextenzív állattartás fejlesztése, - ökológizdálkodás fejlesztése, - vízátározók, halastavak felújítása, - Természetvédelmi és földvédelmi erdőgazdálkodás bővítése, - Közterületek rendezése - A fenntartható fejlődés társadalmi hálóját alkotó civil szervezetek működési feltételeit biztosító közösségi létesítmények technikai- szellemi bázisának rekonstrukciója, fejlesztése - Gyógy és fűszernövény feldolgozás bővítése, illóolaj termelés gyógy és fűszernövényekből - Belterületi vízrendezés, szurdokok vízelvezetése, erózióvédelmi munkák, infrastruktúra megépítése és védelme, községi csapadékvíz elvezetési rendszer kialakítása 	<ul style="list-style-type: none"> - Megújuló energiatermelés és hasznosítás alternatív lehetőségeinek feltárása 	<p><i>Térségi programok:</i></p> <p>Műemlékvédelem, Parlagfüves pályázat</p> <p>Mecseknádasdi kastély regionális oktatási központ pályázat</p> <p>Dombay tó ivóvíz ellátása, rendezési terv,</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i></p> <p>Mezőgazdasági utak felújítása: Lovászhetény</p> <p>Területrendezési terv: Apátvarasd, Erdősmecke, Lovászhetény, Martonfa, Nagypall, Ófalu,</p> <p>Vízelvező rendszer felújítása: Apátvarasd, Lovászhetény, Martonfa, Mecseknádasd, Nagypall, Szilágy, Pécsvárad,</p> <p>Ivóvízvezeték hálózat bővítése: Mecseknádasd,</p> <p>Vízműtelep gázatlanító beépítése: Óbánya</p> <p>Vezetékes földgázhálózat kiépítése: Szilágy,</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓSLÁS ALATTI PROGRAMOK
Pécs-Szentlőrinci statisztikai kistérség			
Zöldvölgy Területfejlesztési Kistérségi Önkormányzati Társulás (SAPARD- társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Agrár-környezetvédelmi fejlesztések (erdőtelepítés, ökológiai hálózati fejlesztés, gyepterületek alternatív hasznosítása, biogazdálkodás) - A turizmushoz kapcsolódó szolgáltatási létesítmények és infrastruktúra létesítése, fejlesztése (öko-, természetjáró és kerékpáros turizmus fejlesztése) - A települések építészeti örökségének védelme, a tájba illő falukép kialakítása (A helyi értékek védelmével harmonizáló, egységes, a térségi összetartozást jelző utcabútorok, kiegészítők tervezése, a kivitelezés és a fenntartásról gondoskodó hálózat megtervezése, településkörnyéki tájrendezés, rekultiváció, falufelújítási intézkedések, vonzó településképpé kialakítása) - Természeti örökség megóvása, tájrehabilitáció (táj- és természetvédelmi intézkedések támogatása – környezetvédelmi tudat erősítése, tájvédelem erősítése, támogatása, levegőtisztaság védelmét erősítő fejlesztések) - Hulladékgazdálkodás fejlesztése, szennyvízhálózat kialakítása és működtetése, szennyvízelvezetés (A beruházás előkészítése és megvalósítása) - A vidéki infrastruktúra hálózat fejlesztése (gázrendszer és vízrendszer karbantartása, fejlesztése, korszerűsítése, csapadékvíz- elvezető rendszer fejlesztése, külterületek infrastrukturális fejlesztése) - A kerékpáros közlekedés feltételeinek kialakítása - A vidéken élők életminőségének javítását célzó (egészségügyi, sport, kulturális) intézkedések, fejlesztések 	<ul style="list-style-type: none"> - Kistelepülések szennyvíz csatornázási és kezelési minta projektje - Husztóti záportározó - Helesfa-Bükkösd kerékpárút, Boda-Bükkösd kerékpárút, Szentlőrinc-Helesfa kerékpárút kiépítése - Abaliget tavak és környezeti ökológiai és turisztikai minőségének javítása - A bükkösi vízimalom a rekreáció szolgálatában - Virágaszobrászat és zöldközpont - Tájspecifikus termékek előállítására - Ökoturisztikai és kézműves-tábor - Gyógyszálló fejlesztése Abaligeten - Ültetvénygazdálkodási és telepítési program (az öko (bio)minősítés megszervezése) 	<p><i>Települési fejlesztési programok:</i></p> <p>Útfelújítás: Aranyosgyán, Boda, Gerde, Helesfa, Kisherend, Kozármisleny, Ócsárd, Pécsbagota, Szalánta, Szentlőrinc,</p> <p>Területrendezési terv: Baksa, Cserdi, Cserkút, Husztót, Királygyháza, Kisherend, Kiskassa, Ócsárd, Okorvölgy, Pécsbagota, Regenye, Szabadszentkirály, Szalánta, Szentkatalin, Tengeri, Tésény, Velény,</p> <p>Árokfelújítás: Bükkösd, Kővágótötös, Pereked, Szemely,</p> <p>Csapadékvíz elvezető rendszer felújítása: Cserkút, Csonkamindszent, Husztót, Kisherend, Kiskassa, Pécsudvard, Peterd, Sumony, Tésény,</p> <p>Ivóvízvezeték hálózat bővítése: Tésény,</p> <p>Vezetékes földgázhálózat építése: Tengeri, Tésény, Kerékpárút építése: Boda</p> <p>Bodai virágaszobrászati központ,</p> <p>Közpark felújítása: Kozármisleny</p> <p>Pihenőpark létesítése: Magyarsarlós</p> <p>Teleház program: Boda, Cserdi, Helesfa, Abaliget, Hetvehely, Bükkösd, (terv: Szentkatalin, Okorvölgy)</p> <p>Ökoturisztikai kézműves tábor: Kovácszénája,</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Mecsekalja Szentlőrinc-től-Orfűig Önkormányzati Társulás (SAPARD- társulás is)		<ul style="list-style-type: none">- Biokultúrák fejlesztés és terméktudatosítás, a megújuló energiaforrások széleskörű használatának bevezetése és megvalósítása- <i>Orfűi völgy környezetvédelmi programja:</i> Új turisztikai termékek bevezetése, már létező hálózattal szervezése (szelíd turizmus – ökoturizmus)	<i>Térségi fejlesztési programok:</i> Idegenforgalom: parkfelújítás köztulajdonban lévő épületek felújítása, táblák kirakása, <i>Települési fejlesztési programok:</i> falusi turizmus: kézműves programok, az orfűi vízimalom helyreállítása, Kövágóóttós: falukép javítása
Önkormányzatok Eger-ági Társulása (SAPARD-társulás is)		<ul style="list-style-type: none">- A települések építészeti örökségének védelme, a tájba illő falukép kialakítása- Természeti örökség megóvása, tájrehabilitáció- A kerékpár- és a biztonságos gyalogos-közlekedés feltételeinek kialakítása- Hulladékgazdálkodás fejlesztése (szilárd és folyékony hulladék hasznosítására vonatkozó fejlesztések, szelektív hulladékgyűjtés feltételeinek megteremtése, fejlesztése a regionális szelektív hulladékgyűjtési rendszerhez kapcsolódva)- A vidéken élők életminőségének javítását célzó intézkedések, fejlesztések	
Pécs Városkörnyéki Önkormányzati Társulás			
Mecsekalja Térség Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Sásdi statisztikai kistérség Baranya Hegyhát Területfejlesztési Önkormányzati Társulás (SAPARD- társulás is)	<p>- <i>Térség életminőségének – infrastruktúrájának, környezeti örökségének fejlesztése</i> (A terület-felhasználás tervezése, élővíz, a belvíz, az ivóvíz minőségének megőrzése, javítása; a települési infrastruktúra fejlesztése; az épített környezet terheléseinek minimalizálása; az épített tér örökség fejlesztés; az épített tér megújítása (a felszíni vízelvezetés hálózat fejlesztése).</p> <p>- <i>Térségi emberi erőforrások fejlesztése: a környezeti nevelés az oktatástól a szakképzésig;</i></p> <p>- <i>Térségi környezeti terhelések minimalizálása – természeti erőforrások (táj)fenntarthatósága: termékszerkezet-váltás a művelt területeken a táji adottságoknak megfelelően; megújuló energiaforrások hasznosítása (pl. a természeti/biológiai hulladékok energia termelő hasznosítása); hulladékgazdálkodás: folyékony hulladék környezetterhelés nélküli elhelyezése, az állattartó telepek hígtrágya környezetterhelés minimalizálása, a szelektív kommunális hulladékgyűjtés, a mezőgazdasági hulladékgazdálkodás kialakítása, a nem termelő jellegű, tájvédelmi tevékenységek támogatása (a felhagyott bánya-gödrök rekultivációja, védett növények, állatok élőhelyének védelme)</i></p> <p>- <i>Térségi agrár-környezetvédelmi programok: az agrárkörnyezet terhelések minimalizálása - halászléi élőhely, a rét területek, a legelő területek, az erdő területek gazdálkodásának fejlesztése (NAKAP); mezőgazdasági infrastruktúra fejlesztése, a megújuló energiaforrások (nővényolaj üzemanyagtartás, az energiaerdők (aktív biológiai fal-védőerdő) biobrikett gyártásra, termálvíz hasznosítás a kertészeti kultúrákban, a természeti / biológiai energia hasznosítása)</i></p>	<p>- Települési/térségi egészségmegőrző terv és monitoring készítése, - Egészségmegőrzés – prevenciótól a mentálhigiénéig; - Kistájankénti hulladékudvarok (szelektív időszakos tároló) kiépítése</p>	<p><i>Települési elhnyert pályázatok:</i> Bikal: helyileg védett épületek felújítása, Útfelújítás: Alsómocsolád, Gögre, Mágocs, Nagyhajmás, Oroszló, Sásd, Tarrós, Tékes, Vásárosdombó, Vázsnok, szennyvízcsatorna kiépítése: Sásd, Vásárosdombó-Kaposszekeső, Területrendezési terv: Alsómocsolád, Baranyajenő, Baranyaszentgyörgy, Felsőegerszeg, Kishajmás, Kisvaszar, Mindszentgodisa, Oroszló, Palé, Szagy, Tékes, Vásárosdombó, Vázsnok, Csapadékvíz elvezető rendszer felújítása: Bakóca, Mágocs, Mindszentgodisa, Nagyhajmás, Vázsnok, Vízvezető árok felújítása: Tarrós, Baranyaszentgyörgy, Kisbeszterce, Mekényes, Oroszló, Palé, Ivóvízvezeték hálózat bővítése: Bikal, Köztérület rendezés: Felsőegerszeg,</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Sellyei statisztikai kistérség			
Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás (SAPARD- társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Biotermelés támogatása (biotermelésre való átállás támogatása, a termékek értékesítésének támogatása) - Extenzív területhasználat (gyepterületek helyreállítása, létesítése) - Erdősítés erdőgazdálkodás (új erdők telepítésének támogatása, tájidegen értékesebb fafajok telepítésének kiemelt támogatása, tájidegen fajokat tartalmazó erdők lecserélése, a nemzeti park körüli, illetve a parkban található mezőgazdasági területek gazdasági módjainak kidolgozása) - Gyógynövények gyűjtése - Turisztikai infrastruktúra kiépítése (natúr parkká válás), kerékpárutak építése, építészeti, kulturális örökség karbantartása; - Egyéb, megélhetést biztosító programok (fás ültetvények kialakítása, fűszer és gyógynövények feldolgozó üzem létesítése) 	<ul style="list-style-type: none"> - Helyi erőforrások tartamos használatára épülő kisvállalkozások erősítése (helyi erőforrások használatának dominanciája; a táj értékét növelő gazdálkodási technológiák (kültúrjes, ökológiai, természetvédelmi célú gazdálkodási) dominanciája 	<p><i>Térségi fejlesztési programok:</i> Drávamenti és Feketevíz-menti ormánsági falvak fásítása, Vadlerakók felszámolása az Ormánságban falukép megújítás, játszóterek, teleház</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i> Útfelújítás: Besence, Csányoszló, Nagycsány, Sellye, Vajszló, Területrendezési terv: Bogádmindszent, Drávafok, Hegyszentmárton, Kisasszonyfa, Magyararmecske, Magyartelek, Nagycsány, Ózdifalu, Sellye, Árokfelújítás: Drávaszára, Marócsa, Vízvezető rendszer felújítása: Bogádmindszent, Drávaiványi, Gilvánfa, Lúzsok, Magyararmecske, Ivóvízvezeték hálózat bővítése: Csányoszló, Páprád, Piskó, Szilárd hulladéklerakó építése: Sellye, Közüterületek parkosítása: Sellye, Földgázellátás: Vajszló</p>
Drávazug Társulás Egyesület (SAPARD- társulás)		<ul style="list-style-type: none"> - Innovatív térség kialakítása (a helyi örökségek és erőforrások megőrzése és a mennyiségi-minőségi gyarapítása) - A Drávazug erőforrásainak feltárását elősegítő térszerkezetének kialakulása (ép ökológiai hálózat; szép, tiszta és egészséges környezet) - A helyi gazdaság diverzifikációja (A szelíd turizmus és az önellátást növelő szolgáltatások erőteljes fejlődése) - Felsőszentmártoni szennyvíztisztító, mely 8 település szennyvizét tisztítaná Komplex vízgazdálkodási rendszer rehabilitációja, - Belterület, falukép megújítása (építészeti örökség megóvása, erdőtelepítés Drávakeresztúron) 	

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Szigetvári statisztikai kistérség			
A Szigetvár és Dél-Zselici Települések Társulása (SAPARD-társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Az állattartás minőségi és mennyiségi növelése (Biomchészet) - Extenzív területhasznosítás (fás legelők és egyéb legelők felújítása, kezelése; fásítás, víztározók, halastavak létesítése; gyógynövények termesztése, gyűjtése) - Biotermelésre való áttérés (biotermelésre való oktatás; komposztmesteri tanfolyamok, képzések szervezése); élelmiszer- és fáfeldolgozás (biokertészeti kulturák szárítása, hűtése, tárolása, rakározása; gyógynövények szárítása, feldolgozása, csomagolása) - Falusi turizmus kialakítása (faluképrendezés); - Belterületi zöldfelületek rendezése, virágosítása) - Úthálózat – korszerűsítés, -bővítés (Vízvezető árkok felújítása, vízfolyások rendezése; kerékpárutak, járdák felújítás, - létesítése) - Víz- és szennyvízproblémák megoldása (környezetkimélő falusi szennyvíztárolók létesítése) - Hulladékgyűjtés megoldása (szelektív hulladékgyűjtés meghonosítása céljából tanfolyamszervezés; külterületi illegális szeméttelarakók felszámolása; állati tetemek tárolásához, megsemmisítéséhez szükséges beruházások) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ökofarm, biokertészeti fejlesztés; korszerű, környezetkimélő, napenergiát és helyi megújuló energiaforrást felhasználó távfűtés mintaprojektjének megvalósítása - Kistérségi biodizelgyártás tervezési és szervezési megalapozása (Piactutató és a biodizelgyártás értékesítési és a mezőgazdasági termelési lehetőségeiről) - Szigetvári termálvizre alapozott gyógy szolgáltatóközpont megépítése (Az elhasznált termálvíz környezeti előírásának megfelelő kezelése) - Egészséges ivóvíz előállítása (P-víz előállítása) 	<p><i>Térségi fejlesztési programok:</i> elindult az alternatív szennyvízkezelés tervei, infrastruktúra fejlesztése: ivóvíz, úthálózat fejlesztése elkezdődött</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i> Boldogasszonyfa: BioFarm Kft. Létrehozása Ibafa: hagyományos kézi szövésű „Gyűrűfű” ökotextil piaca jutása, biogyümölcsös telepítése Gyűrűfűn, gyepgazdálkodás, Útfelújítás: Almamellék, Kétújfalu, Merenye, Somogyviszló, Szigetvár, Illegális hulladéklerakó felszámolása: Basal, Patapoklosi, Kommunális hulladéklerakó bővítése: Szigetvár, Földgázhalózat építése: Botykapeterd, Csertő, Somogyhatvan, Szigetvár, Ároktisztítás, felújítás: Csebény, Ivóvízhálózat bővítése: Csebény, Rózsafa, Szentdénés, Szentegát, Szulimán, Vízvezető rendszer felújítása: Csertő, Molvány, Patapoklosi, Szigetvár, Területrendezési terv: Ibafa, Magyarluka, Nagypeterd, Szigetvár, Arzénmentesítés: Szentegát, Folyékony hulladékisztrító felújítása: Teklafalu</p>

A 17. táblázat alapján megfogalmazott célokat és a megvalósított feladatokat témakörök szerint csoportosítja az alábbi összesítő táblázat, mely segít a feladatok összehasonlító elemzéséhez.

18. táblázat. A Baranya megyei kistérségi társulások programjaiban kitűzött környezetvédelmi célok és megvalósított feladatok (összeállította: KOVÁCS B.)

Kitűzött célok	Megvalósított célok
- <i>Agrárfejlesztési feladatok:</i> ökológiai gazdálkodás, biotermékek előállítása erdő- és gyeptelepítés, talajerózió- és belvíz-veszélyes szántóterületek gyeppé vagy erdőművelési ágba vétele gyógynövénygyűjtés, -termesztés bioélelmiszer-csomagoló létesítése	Bioszóló-termelés és biobor-készítés
- <i>Infrastruktúrafejlesztés:</i> ivóvíz-, gázhálózat fejlesztése, vízminőségjavítás, felszíni vízelvezetés, belterületi csapadékvíz-elvezető csatorna- és árokrendszer rendszeres karbantartása, kerékpárút létesítése, öko- és szelíd turizmus feltételeinek kialakítása	Térségi gázberuházás, csatornahálózat kiépítése Csapadékvíz elvezető rendszer felújítása Földgázhálózat kiépítése, bővítése Ivóvízvezeték hálózat bővítése, nitráttalanítás vízműtelep gáztalanító beépítése, arzénmentesítés Árokfelújítás Kerékpárút építése
- <i>Hulladékgazdálkodás:</i> intézkedési terv készítése a lerakó rekultivációjára, a lerakó teljes körű rekultiválása; az illegális hulladéklerakók, vadlerakók felszámolása, az érintett területek rendbetétele; működő és lezárt dögművek állapotának felülvizsgálata, lezárása; a települési szilárd hulladék kezelésére hulladékkezelési közszolgáltatás megszervezése, önkormányzati rendelet megalkotása; helyi hulladékgazdálkodási terv készítése; komposztálási technikák népszerűsítése és megvalósítása; a szelektív hulladékgyűjtés feltételeinek megteremtése	Kommunális hulladéklerakó telep csapadékvíz elvezetése Szilárd hulladéklerakó építése Szennyvíztelep-bővítés Alternatív szennyvízkezelési tervkészítés Illegális hulladéklerakó felszámolása Folyékony hulladéktisztító felújítása Települési szennyvízkezelési és tervének elkészítése, szennyvízcsatorna kiépítése
- <i>Táj- és természetvédelmi feladatok:</i> tájrendezés, védett természeti értékek körének bővítése	Tájrendezés
- <i>Települési és épített környezet védelme:</i> településképi minőségi javítása, településszerkezeti és szabályozási terv, valamint helyi építési szabályzat készítése, településrendezési tervek készítése; a települési környezetvédelmi program rendszeres felülvizsgálata, környezetvédelmi helyi rendelet kiadása; települési önkormányzati környezetvédelmi alap létrehozása	Kistérségi fejlesztési, környezetvédelmi program elkészítése Műemlékvédelem, helyileg védett épületek felújítása Parlagfüves pályázat Közterületek parkosítása
- <i>Környezeti tudat- és szemléletformálás program:</i> környezeti nevelés és oktatás, a lakosság rendszeres tájékoztatása a település környezeti állapotáról; a lakosság környezeti tudatának fejlesztése, természetvédelmi és környezetvédelmi bemutatók, bemutató övezetek kialakítása	Ökoturisztikai kézműves tábor

A 18. táblázat szerint a fejlesztési és a megvalósított feladatok leginkább az infrastruktúrafejlesztés, és a hulladékgazdálkodás terén egyeznek meg, ott is csak a nagyobb szükségletet érintő ivóvízhálózat bővítése, gázhálózat és a csatornahálózat kiépítése, árokfelújítás, csapadékvíz elvezető rendszer felújítása révén, valamint a kerékpárút építése az, amit megfogalmaztak és meg is valósítottak, mint környezetvédelmi jellegű feladat.

Számos feladat valósult meg a hulladékgazdálkodás területén: szilárd hulladéklerakó építése, kommunális hulladéklerakó telep csapadékvíz elvezetése, szennyvíztelep-bővítés, illegális hulladéklerakó felszámolása, alternatív szennyvízkezelési tervkészítés, települési szennyvízkezelési és tervének elkészítése, szennyvízcsatorna kiépítése.

Készültek kistérségi fejlesztési, környezetvédelmi programok, helyileg védett épületek felújítása, településkép-rendezések azok, amelyek szerepelnek a programokban és a megvalósított feladatok között.

Agrárjellegű fejlesztések közül kis számban valósultak meg feladatok, konkrétan a megyében bioszőlő- és a biobor-termelés Szajkon.

Megvalósult feladatok között vannak azonban olyanok is, amelyek nem szerepelnek a programokban (pl. ökoturisztikai kézműves tábor, arzénmentesítés, stb.)

Ha megvizsgáljuk azokat a társulásokat, ahol a SAPARD-programon kívül nem készült fejlesztési program, figyelemre méltó eredményt kapunk:

- a mohácsi, az egerági, a zöldséggyártási területfejlesztési és egyben SAPARD-társulás, valamint a kelet-ormánsági, a Pécs Városkörnyéki, a Mecsek-alja térségi, a Tenkes Vidéke területfejlesztési társulás területén ugyanolyan környezetvédelmi feladatokat (csapadékvíz-elvezető rendszer felújítása, földgázellátás, kerékpárút építése stb.) sikerült megvalósítani, mint a legtöbb területfejlesztési programmal rendelkező komlói területfejlesztési társulás településein.

Somogy megye

Somogy megyében 9 statisztikai kistérség található, melyen 15 területfejlesztési és 14 SAPARD-társulás alakult. A 15 területfejlesztési társulás közül 11 területfejlesztési társulás készített fejlesztési tervet, melyek száma 22 db, és a 14 kistérségi vidékfejlesztési programmal együtt 36 fejlesztési programot elemeztünk a környezetvédelmi feladatokat figyelembe véve.

19. táblázat. A Somogy megyei kistérségek környezetvédelmi fejlesztéseinek csoportosítása (szerk.: KOVÁCS B.)

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULÁS ALATTI ÉS MEGVALÓSULT PROGRAMOK
Barcsi statisztikai kistérség			
Dráva-menti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás (SAPARD- társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Infrastruktúrafejlesztés, közlekedésfejlesztés (elkerülő út építése), falukép-védelem és falufejlesztés, felszíni vízelvezetés fejlesztése - Erdészeti fejlesztések, erdőtelepítés, extenzív gazdálkodásra alkalmas területek sajátos használata - A természetvédelmi területek állapotának megőrzése, bekapcsolása a környezetkímélő turizmusba - Térségfejlesztési intézményrendszer és humán erőforrások fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> - A Dráva folyó környezetének, kihasználtságának kontrollálása, - Dráva-menti kistérség pozícionálása, az egyedi eladási üzenet (az életminőség, mint a lakosság és helyi vállalkozók helyhez kötődésének erősítése) 	<p><i>Térségi fejlesztési program:</i> 18 települést érintő szennyvízberuházás, 3 településre önálló szennyvíztelep kistérségi fejlesztési program készítése</p> <p><i>Települési fejlesztési program:</i> Babócsa: tér, út, járdafelújítás Barcs: Barcs és térsége szennyvízesatorna építése, mélyfűrási kút felújítása, belterületi árokrendszer rekonstrukciós munkái, rendezési terv átdolgozása, állati hulladéktemető</p> <p>Csokonyavisonta: községi vízmű vas- és mangántalanító, Darány: kerékpárút építése, útépítés Homokszentgyörgy: útépítés, térségi dőgkút Istvándi: ivóvíz kezelő rendszer kiépítése Klíma-Vill Kft.: komposztáló telep létesítése Lakócsa: rendezési terv készítése Rendezési terv készítése: Komlósd, Kálmánca, Potony, Péterhida, Rinyaujnép, Rinyaujlak, Somogyaracs, Szentborbás, Tótújfalu</p> <p>ROMARKET Szövetkezet: gyógynövénygyűjtéshez és -feldolgozáshoz szükséges berendezések Vízvár: útépítés, közvilágítás bővítése, vízműrendszer felújítása (Bélavár, Heresznye)</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULÁS ALATTI ÉS MEGVALÓSULT PROGRAMOK
Csurgói statisztikai kistérség			
Csurgó és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás (SAPARD- társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Kistérség infrastrukturális hálózatának fejlesztése (A térség szennyvíz-csatomázottságának fejlesztése, hulladéklerakó létesítése - Kistérséget alkotó települések arculatának fejlesztése (falumegújítás, virágosítás) 	<ul style="list-style-type: none"> - Biodízel program, - Ugaroltatási program, - Felsőoktatás beindítása (agrárfejlesztési célból) 	<p><i>Térségi fejlesztési programok:</i> Térségi ökoturizmus Biodízel üzem létesítése Térségi szennyvízelvezető rendszer, szennyvízsztornahálózat kiépítése (Csurgó, Gyékényes, Csurgónagymarton, Zakány, Zákányfalu, Berzence, Somogyudvarhely)</p> <p><i>Települési fejlesztési program:</i> Településrendezési terv készítése (Órtilos, Szentla, Somogybükösd, Porrogszentpál) Csurgó: gázvezeték építése Inke: kerékpárút Somogybükösd: vízellátás fejlesztése Térségi koncepció elkészítése</p>
Fonyódi statisztikai kistérség			
Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Önkormányzati Területfejlesztési Társulás (SAPARD- társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Turizmus minőségi fejlesztése (természeti, táji épített és kulturális értékek feltárása - Alap infrastruktúra-fejlesztés - Balaton vízminőségének védelme (kistérségi belvízrendezés; kistérségi szennyvíz-kezelés; nád és partvédelem) - Természeti adottságokhoz igazodó termelési szerkezet kialakítása - Termőföld minőségi és mennyiségi védelme 	<ul style="list-style-type: none"> - Balatonpark 2000 KHT vízügyi fejlesztési terve 	<p><i>Települési fejlesztési programok:</i> Látvány: mezőgazdasági útépítés Ordacsehi: ivóvízvezeték építése</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULÁS ALATTI ÉS MEGVALÓSULT PROGRAMOK
Kaposvári statisztikai kistérség			
Kaposvár és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás	<ul style="list-style-type: none"> - Mezőgazdaság környezetterhelő kibocsátásainak csökkentése, - Alap infrastruktúra-fejlesztés (vasúti infrastruktúra fejlesztése; szennyvízesatorna-hálózat építése, fejlesztése; külterületek ivóvízellátása) - Természeti erőforrások, építészeti, kulturális örökség megőrzése - <i>Termőföld és víz védelme</i> (talajvédő agrotechnika alkalmazása, erózió elleni védelem, felszíni vízgazdálkodás, vízfolyások, vízelvezető árkok, vízrendezés; gyepterületgazdálkodás fejlesztése; a talaj és természeti adottságainak megfelelő művelési ágak kialakítása) - <i>Természeti környezet védelme, biodiverzitás megőrzése</i> (környezetkimélő mezőgazdasági termelési eljárások alkalmazása; védő területek kialakítása a mezőgazdasági zónák és a természetileg érzékeny területek között; zónásítás, az intenzív mezőgazdasági területek, extenzív mezőgazdasági területek, védőzónák, érzékeny területek különöntése; biotermelés fejlesztése) - <i>Hulladékgyazdálkodás</i> (kommunális hulladék elhelyezése, tárolása, veszélyes hulladék gyűjtése, kezelése) - <i>Az épített és kulturális örökség védelme, megőrzése</i> (településrendezési tervek készítése, összehangolása; falukép rehabilitáció; az építészeti örökség felmérése, védelme) - Agrárstruktúra fejlesztése (biotermékek feldolgozása, erdősítés, a táj adottságának megfelelő fafajokkal) 	<ul style="list-style-type: none"> - Települési rendezési tervek felülvizsgálata - Természeti erőforrások megőrzése (a térségi vízrendezésen alapuló vízgazdálkodás fejlesztése - Deseda vízgújútópihenő és rekreációs övezetű való kiépítése 	<p><i>Térségfejlesztési program:</i> Kaposvár és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás: településfejlesztési program készítése, kerékpárút-tervezés „Kukaprogram” – pályázatból új szeméttárolók Kistérségi alternatív szennyvízkezelő rendszer (Mernye) Erdői iskola, ökológiai központ felállítása Alsóbogát és kistérség információs és informatikai rendszerének kialakítására vonatkozó hatástanulmány készítése, vízmű felújítás</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i> - Településrendezési terv készítése (Alsóbogát, Csokoly, Eszeny, Eddé, Felsőmocsolád, Hajmács, Kaposkeresztúr, Kiskorpád, Kőkút, Magyaregres, Polány, Rinyakovácsi, Somodor, Somogvaszaló, Somogyeszi, Szentgálóskér) - Kaposvár-Somogyiád-Várda-Magyaregres, Somogvaszaló szennyvízcsatornázása, Igal szennyvízhálózat - Belterületi vízrendezés, csapadékelvezető rendszer felújítása, csapadékvíz elvezető hálózat meder helyreállítása (Bószénfa, Felsőmocsolád, Gadács, Gálósfő, Gige, Kaposgyarmat, Kiskorpád, Szenna, Zselicszentpál) - Bárdudvarnok: Olajhegy vízellátás biztosítás, rekreációs központ kialakítása; Cserénfa: teleház információs rendszerének korszerűsítése, Csombárd: Kaposmérő-Hetes zöldfelület növelése; Eszeny: településen termelő infrastruktúra kiépítése, Hetes: zöldfelület növelése, Juta: külterjes gyepterületgazdálkodás beruházásai, Kadarkút: gázvezeték építése, csapadékelvezető árok, Kaposhomok: gázellátás biztosítása, Kaposvár: szennyvízkezelő építése, Yamaha Kft.: környezetvédelmi mérnökség és új üzemenyág felhasználására való áttérés megvalósítása, Kisasszond: kerékpárút építése. Kisgyalán: kastélyrekonstrukció, Magyaregres: térségi dogkút, Somogyiád: parkfelújítás, Magyaróvölgy pusztai vízellátása, Mosdós: szennyvíztelep rekonstrukciója, Ráksi: vízrendezés, Somogvaszáló: természet közeli állattartás, Somogyárd: víztermelő kút fűrésa, Somogyszil: vezetékes gázhálózat kiépítése Pannonkert kft: bio alapú kertészet fejlesztése</p>
Belső-Somogyi Mikrotérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			
Mikrotérség Deseda és Pogányvölgyi vízfolyás közötti Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása			

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULÁS ALATTI ÉS MEGVALÓSULT PROGRAMOK
Igal és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Egyesület (SAPARD-társulás)	<ul style="list-style-type: none"> - Adottságokhoz alkalmazkodó, hatékony agrárgazdaság kialakítása (biogazdálkodás) - A vidéki infrastruktúra fejlesztése, a térség diverzifikációját elősegítő programok (felszíni vízelvezetés; csapadék- és talajvíz elvezető árkok és átvezetők karbantartása) - Agrár-környezetvédelem támogatása - Hulladékgazdálkodás, - Megújuló energiaforrások hasznosítása - Természeti erőforrások megőrzése (a térségi vízrendezésen alapuló vízgazdálkodás fejlesztése) - A mezőgazdaság környezetterhelő kibocsátásainak csökkentése, 	<ul style="list-style-type: none"> - Emberi erőforrás, szervezeti és intézményi háttér fejlesztése (pl. környezeti képzés) 	
Zselica Szövetség (térségfejlesztő és SAPARD-társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Természeti erőforrások megőrzése (a térségi vízrendezésen alapuló vízgazdálkodás fejlesztése) - A mezőgazdaság környezetterhelő kibocsátásainak csökkentése, 	<ul style="list-style-type: none"> - Agrárstruktúra korszerűsítése (a Zselic ökológiai és ökonomiai adottságaira épülő gazdálkodási struktúra kialakítása, agrármarketing erősítése) 	<p><i>Térségfejlesztési programok:</i> A kistérség gazdaságfejlesztési program elkészítése Kistérségi műhelymunkák Zselici közmunkaprogram Zselici gyógynövényprogram Dél-Zselici térség biotermék előállítás, fejlesztési EU konform rendszer kialakítása</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i> Kaposmérő-Bárdudvarnok kerékpárút, Összekötő utak (Zsippó-Lipótfá, Bánya-Vótapuszta, Szenna-Bárdudvarnok, Bárdudvarnok-Bánya, Hetes-Kaposmérő) Víztorozó építése (Petörkei, Lipótfai) Teleház (Szentbalázs, Kadarkút)</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULÁS ALATTI ÉS MEGVALÓSZULT PROGRAMOK
Marcali statisztikai kistérség			
Marcali és Környéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás Marcali Térségi Szövetség (SAPARD-társulás)	<ul style="list-style-type: none"> - Megújuló energiaforrások használata - Ökoturizmus fejlesztése - Infrastruktúra fejlesztése, szelektív hulladékezelés, szennyvízhálózat bővítése, vízvezető árkok rendbetétele - A fenntarthatóság alapelveire épülő gazdálkodás, extenzív termelési fejlesztések, erdőgazdálkodási fejlesztések - Rendezési tervek készítése, felülvizsgálata - Kultúrtáj ápolása, biodiverzitás fenntartása - A meglévő termelési formák korszerűsítése (ökológiai hálózaton alapuló területkezelési rendszer kialakítása, biogazdálkodás, biotermékek előállításának népszerűsítése, környezeti-kímélő technológiák bevezetése) - Természeti környezet védelme (ökológiai hálózat térképezés, ökológiai zónatérkép készítése, kistérségi patak-rehabilitációs program, környezetileg érzékeny területek kezelési terveinek elkészítése stb.) 	<ul style="list-style-type: none"> - Nemesvid, Mesztegyő – szennyvízelhelyezés alternatív módja - Nikla és Csömend - közös hulladéklerakó terve 	<p><i>Térségi fejlesztési programok:</i></p> <p>Marcali kistérségi portál létrehozása</p> <p>Belső-Somogyban kialakítandó bioszféra rezervátumról szóló természetvédelmi előtanulmány</p> <ul style="list-style-type: none"> - folyamataiban a környezeti- és természetvédelmi oktató- és információs központ kiépítése Somogyfajszon <p><i>Települési fejlesztési programok:</i></p> <p>Rendezési terv elkészítése (Böhönye, Főnyed, Hollád, Nagyszakácsi, Nemesdéd, Nemeskis-falud, Nemesvid, Somogyszentpál, Szegedő, Tapsony, Varászló)</p> <p>Útfelújítás: Balatonújlak</p> <p>Vízrendezés, vízvezető rendszerek felújítása, belterületi árkok felújítása: Balatonújlak, Marcali, Nemesdéd, Somogyfajszon</p> <p>Szennyvízcsatorna kiépítése: Böhönye, Marcali, Somogyszentpál-Kéthely-Balatonújlak, Nikla-Csömend-Boronka</p> <p>Gázhálózat kiépítése: Böhönye, Táska</p> <p>Vörösi ivóvízhálózat bővítése, Nikla: víztermelő kút útfelújítás, Kéthely: rk. műemlék barokk templom felújításai-állagvédelmi munkái, Marcali: kerékpárút építés, hulladékgyűjtő válogató csarnok</p> <p>Nemesvid: műemlék jellegű hivatali épület külső felújítása</p>
Boronka kistérség (SAPARD-társulás)		<ul style="list-style-type: none"> - Természetközeli erdő-felújítási technológiák támogatása, az erdei hulladék hasznosítása - A vizes élőhelyek megőrzése és rekultivációja az extenzív halászat módszereivel - Környezet- és természetvédelmi oktató- és információs központ működtetése Somogyfajszon (alternatív energiák hasznosításának bemutatása Soponyán is) 	

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULÁS ALATTI ÉS MEGVALÓSULT PROGRAMOK
Nagyatádi statisztikai kistérség			
Rinya-menti Önkormányzati Területfejlesztési Társulás	<ul style="list-style-type: none"> - Biogazdálkodás, biotermékek előállítása - Infrastruktúrafejlesztés - Környezetgazdálkodás – komplex környezetgazdálkodási program elkészítése, egyéb környezeti ártalmak felszámolása, természetvédelmi területek állapotának megőrzése - Környezetkímélő turizmus, - Tájvédelmi program elkészítése - Összefogással a komplex hulladékgazdálkodás megteremtése 	<ul style="list-style-type: none"> - Tővédelmi és felújítási program készítése - Program a helyi társadalom értékrendjének átformálására 	<p><i>Térségi fejlesztési program:</i> komplex kistérség-fejlesztési program készítése idegenforgalmi program készítése</p> <p><i>Települési fejlesztési program:</i> Szennyvízhálózat kiépülése (Nagyatádi szennyvíztelepre való csatlakozás + önálló szennyvíztelep több településre vonatkozóan: szennyvízberendezés III. ütem (Nagyatád.) Somogyzsb-Bolhás szennyvízcsatorna-hálózat, szennyvíztisztító telep; teraszos-kazettás szennyvíztárolók felújítása (Lábod)</p>
Rinya-menti kistérség – (SAPARD- társulás)			
Balaton-Dráva Regionális Híd (SAPARD- társulás)		<ul style="list-style-type: none"> - Geotermikus energia használata 	<p>Gázhálózat fejlesztése (Kisbajom-Beleg-Csököly-Kutas; Lábod, Ötvöskőnyi, Segesd, Somogyzsb) Településrendezési terv készítése: Bakháza, Beleg, Bolhás, Kaszó, Kisbajom, Kutas, Lábod, Nagykorpad, Ötvöskőnyi, Segesd, Somogyzsb, Szabás Ivóvízhálózat bővítése: Beleg, Tarany Vas-mangántalantió berendezés: Somogyzsb, Kutas Lábod: összekötő út építése, iparterület vízellátása, járdaépítés Nagyatád: belvízelvezetés rendszer felújítása, kerékpárút építése, közvilágítás bővítés, Szent István Park felújítása, Nagykorpad: vízmű korszerűsítés I. ütem, mélyfűrésű kút kútfej kiképzés, faluház fűtőkorszerűsítése Segesd: napenergia hasznosító rendszerek gyártása Szabás: vízmű I. kút felújítás, járdaépítés</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULÁS ALATTI ÉS MEGVALÓSULT PROGRAMOK
Siófok statisztikai kistérség			
<i>Siófoki Kistérség (SAPARD-társulás)</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Kistérségi szennyvízprogram - Infrastruktúrafejlesztés: energiatárolás fejlesztése; külterületek ivóvíz ellátása; szennyvízcsatorna-hálózat építése, fejlesztése - Termőföld és víz védelme 		Som községben hulladéklerakó (regionális program alapján)
<i>Siófok és Környéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás</i>	<ul style="list-style-type: none"> A talaj és természeti adottságának megfelelő művelési ágak kialakítása; felszíni vízgazdálkodás, vízfolyások, vízelvezető árkok, vízrendezés; talajvédő agrotechnika alkalmazása, erózió elleni védelem; vízhasznosítás; kiemelt üdülőkörzetben található hulladéklerakók rekultivációja - Természeti környezet védelme, biodiverzitás megőrzése 	<ul style="list-style-type: none"> - Alternatív energiaforrások felhasználásának ösztönzése - Ökogazdálkodás, ökotermékek előállításának ösztönzése 	<ul style="list-style-type: none"> Balatonszabadi: dögkút létesítése Kötcse: község környezetének parkosítása Nagyberény: fűtőkorszerűsítés, Nagyberényi Egészségturisztikai Központ felújítása Siójut: rendezési terv készítése, úthálózat felújítás, Komposztálási program, fa- nád- levélhulladék hasznosítása
<i>Balatonföldvár és Térsége Önkormányzati Területfejlesztési Társulás</i>	<ul style="list-style-type: none"> Erdősítés, a táj adottságának megfelelő fafajokkal, zónásítás, az intenzív mezőgazdasági területek, extenzív mezőgazdasági területek, védőzónák, érzékeny területek elkülönítése, környezetkimelő mezőgazdasági termelési eljárások alkalmazása; védő területek kialakítása a mezőgazdasági zónák és természetileg érzékeny területek között - Kommunális hulladék elhelyezése, tárolása, veszélyes hulladék gyűjtése, kezelése - Az épített és kulturális örökség védelme, megőrzés - Falukép rehabilitáció; településrendezési tervek készítése, összehangolása, hulladékgyűjtési rendszerek fejlesztése - Biotermelés fejlesztése biotermék feldolgozása, gyógynövénygyűjtés, termelés 	<ul style="list-style-type: none"> - Napenergia hasznosítás (Balaton-program 2006-ig) - Hulladékfeldolgozás (biomassza), - Ivóvízellátás Nezde külterületen, Szőlád és Pusztaszemes faluközpont rendezési tervének elkészítése 	<ul style="list-style-type: none"> Szelektív hulladékgyűjtés Zöldfok Rt. szelektív hulladékgyűjtőhelyek kialakítása, regionális rendszerben szelektíven gyűjtött növényi hulladék energiacélú hasznosítása Szántód: faluház energetikai korszerűsítése - szennyvízesatorna - pályázat (Karád, Nagycsepely, Szőlád) - csapadékvíz-elvezetés - rendezési tervek
<i>Szőládi Kistérség (SAPARD-társulás)</i>			Balatonföldvár és társult települései területfejlesztési stratégiai koncepciója
Lengyelítói statisztikai kistérség			
<i>Pogányvölgyi Kistérség Területfejlesztési Önkormányzati Társulása (SAPARD-társulás is)</i>	<ul style="list-style-type: none"> -Alap infrastruktúra fejlesztése - Természeti erőforrások, építészeti és kulturális örökség megőrzése - Termőföld és víz védelme - Természeti környezet védelme, biodiverzitás megőrzése - Az épített és kulturális örökség védelme, megőrzése - Az agrárinfrastruktúra fejlesztése - Alternatív jövedelmet biztosító tevékenységek fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> - Hács, Gyugy gázellátása tartályos módszerrel - Kerékpárút hosszának növelése 	<p><i>Térségi fejlesztési programok:</i></p> <p>Jóléti és parkerdők létesítése a Pogányvölgyben</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i></p> <p>Gyugy község kiépült a kerékpárút a Balaton parttól Buzsák: vízellátás korszerűsítése</p> <p>Gyenis Mgtst: Biomassza brikettálása</p> <p>Gyugy: Dózsa Gy. U. környezetének tereprendezése, Lengyelítói: szennyvízcsatorna kiépítése</p> <p>Somogyvár: Ivóvíz hálózatépítés, kerékpár és gyalogút építése</p> <p>Óreglak: ivóvízvezeték kiépítése, vízhálózat csere</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULÁS ALATTI ÉS MEGVALÓSULT PROGRAMOK
Tabi statisztikai kistérség			
Koppány-völgye Területfejlesztési Önkormányzati Társulás (SAPARD- társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Térségi infrastruktúra teljes kiépítése - Folyékony és szilárd hulladék elhelyezés környezetkímélő módon - A térség adottságain alapuló, a gazdasági és természeti környezethez igazodó mezőgazdaság fejlesztése és a piaci versenyképesség javítása - A természeti erőforrások megőrzése, a környezet védelme, fenntarthatóságának biztosítása (föld és víz védelme, élővilág, megújuló energiaforrások használata) - A vidéki turizmus kialakítása és fejlesztése (ökoturisztikai központ kialakítása) - A lakosság életminőségének javítása, humán erőforrás fejlesztés 		<p><i>Térségi fejlesztési programok:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - rendezési tervek feltülvizsgálata - gázprogram - csatornázás - megfelelő földhasználati szerkezet kialakítása, - beruházó-kereső program <p>Zöldprogram (Állami Erdészeti Szolgálat 100%-os támogatásával valósul meg az erdőtelepítési terv - 1800 ha)</p> <p>Közvilágítás fejlesztése (energia-megtakarítási módszerrel), gazdaságfejlesztési portál létrehozása</p> <p>Koppányvölgy társulás: Területfejlesztési koncepció</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i></p> <p>Andocs: településrendezési terv feltülvizsgálata</p> <p>vizelveztető árkok javítása, műtárgyak felújítása</p> <p>Bábormegyer: belterület vízrendezés</p> <p>Kapoly: gázhálózat kiépítése</p> <p>Karád: vízellátás fejlesztése, ivóvízvezeték építés</p> <p>Lulla: településrendezési terv, felszíni vízelvezető rendszer beállítása</p> <p>Somogyuszob: ivóvízkút megvásárlása</p> <p>Sérsekszőlős: ivóvízhálózat kiépítése</p> <p>Tab: felszíni vízelvezetés, kerékpárút építése</p> <p>rendezési terv készítése</p> <p>Torvaj: rendezési terv készítése</p> <p>Zala: ivóvíz építése, rendezési terv készítése</p>
Tab vidéke Területfejlesztési Önkormányzati Társulás			

Az alábbi összesítő táblázat a 19. táblázat alapján megfogalmazott célokat és a megvalósított feladatokat témakörök szerint a feladatokat csoportosítja.

20. táblázat. A Somogy megyei kistérségi társulások programjaiban kitűzött környezetvédelmi célok és megvalósított feladatok (összeállította: KOVÁCS B.)

Kitűzött célok	Megvalósított célok
- <i>Agrárfejlesztési feladatok:</i> ökogazdálkodás, bio-termékek előállítása erdő- és gyeptelepítés, talaj-erózió- és belvíz-veszélyes szántóterületek gyeppé vagy erdő művelési ágba vétele gyógynövénygyűjtés, -termesztés bioélelmiszer-csomagoló létesítése	Gyógynövénygyűjtéshez és -feldolgozáshoz szükséges berendezések Biodízel-üzem létesítése Biomassza brikettálása Erdőtelepítés Regionális rendszerben szelektíven gyűjtött növényi hulladék energiacélú hasznosítása
- <i>Infrastruktúrafejlesztés:</i> ivóvíz-, gázhálózat fejlesztése, vízminőségjavítás, felszíni vízvezetés, belterületi csapadékvíz-elvezető csatorna- és árok-rendszer rendszeres karbantartása, kerékpárút létesítése, öko- és szelíd turizmus feltételeinek kialakítása	Térségi gázberuházás, csatornahálózat kiépítése Csapadékvíz elvezető rendszer felújítása Ivóvízvezeték hálózat bővítése, vízműtelep gáztalanító beépítése Kerékpárút építése Mélyfúrású kút felújítása Vízmű vas- és mangántalanító Víztorozó építése
- <i>Hulladékgazdálkodás:</i> intézkedési terv készítése a lerakó rekultivációjára, a lerakó teljes körű rekultiválása; az illegális hulladéklerakók, vadlerakók felszámolása, az érintett területek rendbetétele; működő és lezárt dögkutak állapotának felülvizsgálata, lezárása; a települési szilárd hulladék kezelésére hulladékkezelési közszolgáltatás megszervezése, önkormányzati rendelet megalkotása; helyi hulladékgazdálkodási terv készítése; komposztálási technikák népszerűsítése és megvalósítása; a szelektív hulladékgyűjtés feltételeinek megteremtése	Szennyvíztelep-bővítés Alternatív szennyvízkezelési tervkészítés Illegális hulladéklerakó felszámolása Folyékony hulladéktisztító felújítása Szennyvízcsatorna kiépítése Állati hulladéktemető Komposztáló telep létesítése Szelektív hulladékgyűjtőhelyek kialakítása
- <i>Táj- és természetvédelmi feladatok:</i> tájrendezés, védett természeti értékek körének bővítése, Balaton és a Dráva vízminőségével kapcsolatos feladatok	Térségi ökoturizmus
- <i>Települési és épített környezet védelme:</i> településkép minőségi javítása, településszerkezeti és szabályozási terv, valamint helyi építési szabályzat készítése, településrendezési tervek készítése; a települési környezetvédelmi program rendszeres felülvizsgálata, környezetvédelmi helyi rendelet kiadása; települési önkormányzati környezetvédelmi alap létrehozása	Kistérségi fejlesztési, környezetvédelmi program elkészítése Helyileg védett épületek felújítása Parkfelújítás
- <i>Környezeti tudat- és szemléletformálás program:</i> környezeti nevelés és oktatás, a lakosság rendszeres tájékoztatás a település környezeti állapotáról; a lakosság környezeti tudatának fejlesztése, természetvédelmi és környezetvédelmi bemutatók, bemutató övezetek kialakítása	A környezet- és természetvédelmi oktató- és információs központ kiépítése Somogyfajszon

A 19. és a 20. táblázatból látható, hogy Somogy megyében a kitűzött és a megvalósított feladatok keresztmetszetében hasonlóan a Baranya megyei feladatokhoz, az infrastrukturális (gázhálózat, csatornahálózat kiépítése, bővítése, csapadékvíz elvezető rendszer felújítása, ivóvízvezeték hálózat bővítése, vízműtelep gáztalanító beépítése, kerékpárút építése) és a hozzá kapcsolódó hulladékgazdálkodási tevékenységek (szennyvízcsatorna kiépítése szennyvíztelep-bővítés, alternatív szennyvízkezelési tervkészítés, illegális hulladéklerakó felszámolása) állnak.

Ezen kívül az agrár környezetvédelmi javaslatok közül számos kitűzött cél megvalósult: gyógynövénygyűjtéshez és -feldolgozáshoz szükséges berendezések, biodízel-üzem létesítése, biomassza brikettálása, erdőtelepítés, regionális rendszerben szelektíven gyűjtött növényi hulladék energiacélú hasznosítása.

Számos fejlesztési terv készült el kistérségi szinten, ezekkel kapcsolatos célok is szerepelnek a fejlesztési tervekben.

A Boronka kistérség területén, Somogyfajszon környezet- és természetvédelmi oktató- és információs központ kiépítését tűzték ki célul, amelynek létrehozása folyamatban van.

Somogy megyében is valósultak meg olyan intézkedések, melyek nem szerepelnek a kistérségi tervekben, legalábbis nem konkrétan megnevezve: ivóvízvezeték hálózat bővítése, vízműtelep gáztalanító beépítése, mélyfúrású kút felújítása (pl. Nagykorpád), vízmű vas- és mangántalanítása (pl. Csokonyavisonta).

Somogy megyében 4 területfejlesztési társulás nem rendelkezik fejlesztési programmal: a Tab vidéke, a Belső-somogyi, a Mikrotérség Desedai és a Kaposvár-somogyjádi területfejlesztési társulás, és csak az utóbbinak van SAPARD-programja, ennek ellenére a fejlesztési programok meglététől függetlenül valósultak meg környezetvédelmi feladatok a fent említett területfejlesztési társulások területén.

Tolna megye

Tolna megyében összesen 27 fejlesztési programot elemeztünk, ezen belül a 7 SAPARD-társulás vidékfejlesztési programját és a 9 területfejlesztési társulás közül 7 társulás által készített 20 fejlesztési programot.

21. táblázat. A Tolna megyei kistérségek környezetvédelmi fejlesztéseinek csoportosítása (szerk.: KOVÁCS B.)

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓULÁS ALATTI PROGRAMOK
<p>Bonyhádi statisztikai kistérség</p> <p>Völgyesi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása (SAPARD-társulás is)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Képzési és bemutató programok a talajok mezőgazdasági hasznosításához - Természetbarát erdőgazdálkodás (a térség természetvédelmi területein a természetközeli erdőállomány növelése -erdőszerkezet átalakítása, őshonos fajták); Erdő és erdősáv telepítés (erdő, erdősávok telepítése a kijelölt területeken) - Hulladékgazdálkodás: hulladékgazdálkodási koncepció és program elkészítése, válogató művek létesítése a regionális lerakó telepeken; komposztáló telepek létesítése a regionális lerakókon, a szelektív gyűjtést lehetővé tétele; hulladékudvarok létesítése, hulladék átrakó állomások; regionális hulladéklerakók kiépítése; jelenlegi hulladéklerakók környezeti kockázatának felmérése; rekultivációs program elkészítése; rekultivációs kiviteli tervek elkészítése; rekultiváció, illetve felszámolás végrehajtása; szennyvízkezelés, -elhelyezés, ipari hulladéklerakók telepek kiépítése) - Közlekedési eredetű zaj csökkentése (közlekedési zajterhelési térkép elkészítése; zajterhelés csökkentési program megvalósítása a kórházak és iskolák környezetére; a városokat elkerülő útszakaszok megépítése) - Kompenzációs rendszer kialakítása (műemlékek és helyileg védett értékek állagmegóvását szolgáló finanszírozási rendszer kidolgozása) - Idegenforgalom ökológiai fejlesztése (kerékpárutak tervezése és kivitelezése, a kerékpáros turizmus iránti igények felmérése, marketingkonceptió kidolgozása) - Környezetvédelmi infrastruktúra fejlesztése (a környezet állapotának felmérése, az infrastrukturális háttér állapotának felmérése, beruházások előkészítése a hiányos hálózattal rendelkező településekre vonatkozóan, a beruházások kivitelezése, alternatív energiaforrás források feltárása, alkalmazásba vonásuk lehetőségeinek elemzése, ivóvízellátás, csapadékvíz elvezetés, vezetékes földgáz ellátás) 	<ul style="list-style-type: none"> - Megyei agrár-környezetgazdálkodás kereinek meghatározása (Az agrár-környezetgazdálkodási alprogram megalapozásához a megye területeinek részletes analízise az alábbi témakörökben: (talajok állapota, természeti értékek, táji értékek, biotóp hálózat kialakítása, vízgazdálkodás, erózió, defláció, tájtermesztési körzetek lehatárolása) - A helyi természetudatosság javítása (A Völgyesi kistérség természeti értékeit ismertető kiadványok, sorozatok, előadások) - Újabb országos jelentőségű védett területek létrehozása (4 db védett terület védetté nyilvánítása, meglévők bővítése) - A térség tájvédelmi értékeinek feltárása (A Völgyesi kistérség tájképi értékei kataszterének elkészítése) - Térségi szennyvíztisztító építése, vagy ahhoz való csatlakozás(ok), települési szennyvízhálózatok kiépítése, lakossági és intézményi szennyvízcsatlakozás műszaki és finanszírozási feltételeinek javítása - Kistérségi turisztikai hálózatok és kinalatok fejlesztése (ökoturizmus) 	<p><i>Térségi fejlesztési programok:</i></p> <p>A Völgyesi Kistérség Területfejlesztési Koncepciója – programkésztés</p> <p>A Völgyesi Kistérség Környezetvédelmi Program elkészítése</p> <p>Völgyesi Farmer Gépkör: Völgyesi szántóföldi gazdálkodás állítása nagy értékű bio-élelmiszerek termelésére</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i></p> <p>Mucsi-Závod összekötő út szélesítése</p> <p>Kisveje: Bekötő út felújítása, Belterületi vízrendezés, I: ütem, Kisvejei Munkanélküliekért Közhaszni Egyesület Pályázata a Teleház KHT Hálózatbővítési program</p> <p>Felszíni vízelvezető rendszerek felújítása: Aparhant, Bataapáti, Bonyhád, Bonyhádvarasd, Györe, Izmény, Kismányok, Kisveje, Mocsény, Mucsfa, Nagyveje, Tevel, Váralja,</p> <p>Szennyvízhálózat kiépítés: Závod, Belterületi vízrendezés: Závod,</p> <p>Ivóvízellátás fejlesztése, vízműfelújítás: Grábóc, Településrendezési Terv készítése: Aparhant, Bonyhád, Bonyhádvarasd, Cikó, Györe, Izmény, Kakasd, Kisveje, Mucsfa, Nagyveje, Váralja, Závod,</p> <p>Földgázhálózat fejlesztés: Váralja</p>
<p><i>Kisvejei Községi Önkormányzat – Kisvejei Térségi Társulás (SAPARD-társulás)</i></p>			

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Dombóvári statisztikai kistérség			
Dombóvár Városi és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása (SAPARD-társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Környezeti elemek védelme: levegő-tisztaságvédelem; vizek védelme; a talaj védelme; a tájvédelem; műemlékvédelem; hulladékkezeléssel kapcsolatos feladatok; zaj- és rezgésvédelem; útburkolat állapotának javítása, útszakaszok portalaníása, - Épített környezet védelme: ivóvíz fertőtlenítések, vastalanítók építése, kútjavítás, társulások formában közös szennyvíztisztító építése, - A lakosság egészségügyi állapota, élővilág védelme, - Agrártermékek előállítását, feldolgozását és értékesítését segítő beruházások megvalósítása (Biotermékek előállítása, és biogazdálkodás, ökológikus gazdálkodás elterjesztése a kistérségben, tájba illő, az adottságokhoz jól illeszthető, az ökológikus gazdálkodás feltételeihez jól alkalmazkodó állapot és növényfajták kiválasztása, természettechnológiájuk kísérleti úton történő meghatározása (kísérleti telep létrehozása; minőségbiztosítás bevezetése) - <i>Többzörösen hátrányos települések infrastruktúrájának fejlesztése, az önfenntartás képességének fokozása (kerékpárutak kiépítése)</i> - <i>A meglévő táji- és települési értékek védelme a falumegújítás érdekében</i> (biotóp hálózat kialakítása: zöldfelületekből, szabad térségekből, sövényekből, erdősávokból, fasorokból és egyéb regenerációs zónákból álló hálózatos rendszer; a kistérség természeti értékeinek információs rendszere – biodiverzitás-monitorozó rendszer kiépítése, természetvédelmi oktatás, környezeti nevelés az iskolákban; „Természet- és környezetvédelmi felelős” oktatása a kistérségben természetvédelemmel foglalkozók részére) - <i>A környezet- és tájvédelmet, az ökológiai állapot fenntartását és javítását szolgáló termelési eljárások, feldolgozási technológiák alkalmazása</i> (alternatív gazdálkodási módok bevezetése a környezettudatos területhasználat szempontjainak érvényesítése érdekében: extenzív, védelmi célú termelési módok alkalmazásának elősegítése, tájvédelmi célú gazdálkodás bevezetése, tájrekonstrukció, meliorációs munkálatok elvégzése, vízfolyások parti sávjának védelme, talajvédelmi módszerek alkalmazása, környezettudatos gazdálkodás, mint turisztikai attrakció bemutatási lehetőségeinek megteremtése) 	<ul style="list-style-type: none"> - A kistérség agráripari vállalkozási környezetvédelmi célú beruházásainak támogatása (Környezetvédelmi szempontból érzékeny feldolgozók feltérképezése, környezetvédelmi problémák felmérése) - Természetvédelmi szempontokat is figyelembe vevő termelési módok kialakítása a kistérség ilyen szempontból védendő területein (Alternatív termelési módok természettechnológiájának kidolgozása és meghonosítása a kistérségben) - A tanév során erdei iskolaként működő ifjúsági szálláshely kialakítása Gyulaj községben a volt paplak felújításával, átalakításával, teljes berendezésével (Falusi turizmus infrastruktúrájának kialakítása) /Gyulaj/ 	<p><i>Térségi fejlesztési programok:</i> Kaposzsekcso: információs csomópont a kistérségben Kistérségi területfejlesztési központ fejlesztése (Dombóvár)</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i> Felszíni vízelvezető rendszerek felújítása: Csibrák, Dombóvár, Jágónak, Kaposzsekcso, Szennyvízhálózat kiépítése: Dombóvár, Ivóvízellátás fejlesztése, bővítése: Dalmand, Vízmulkut létesítése, bekötése: Csibrák, Gyulaj, Kurd, Jágónak, Ivóvízminőség-javító program: Dombóvár, Kapospula, Településrendezési Terv készítése: Csikostöttös, Dombóvár, Döbrököz, Nak, Földgázhálózat kiépítése: Attala (oktatási intézmény), Gyulaj, Kocsola, Kurd, Település minőségi javítása, esztétikus falukép: Várong,</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Paksi statisztikai kistérség			
Paks-Dunaföldvár Térségfejlesztő Önkormányzati Társulás (SAPARD-társulás is)	<ul style="list-style-type: none"> - Környezetvédelmi infrastruktúra és technológia fejlesztése (hulladékgazdálkodási program készítése; a csatornázottság magasabb szintre növelése; tisztított szennyvíz mennyiségének és a tisztítás minőségének növelése, alternatív szennyvíztisztítási rendszerek kiépítése a kistéleüléseken) - Felszíni és felszín alatti vízbázisok védelme (felszín alatti vízbázisok szennyező-forrásainak felkutatása, adatbázisba rendezése;) - Természetvédelmi értékek, ökológiai rendszerek, tájképi elemek védelme (a magas ökológiai értékkel bíró területeken a természet-szerű, környezetkímélő, tájfenntartó gazdasági tevékenységek kidolgozása; meglévő és már eltűnt jellegzetes tájképi elemek felkutatása, kataszterbe rendezése; a kistérség arra érdemes területeinek védettség alá helyezése) - A környezeti nevelés, a környezet- és természetvédelmi információáramlás erősítése (meglévő környezet- és természetvédő civil és szakmai szervezetek aktivitásának erősítése; a környezeti nevelés színtereinek bővítése és infrastruktúrájának fejlesztése; környezeti adatok nyilvánossága, információs rendszerének felállítása) - Térségi infrastruktúra fejlesztése (kerékpárutak fejlesztése; a települések gázellátottságának növelése; települési lakóövezetek fejlesztése – kulturált, tiszta, szép települési környezet kialakítása, zöldfelületek gondozása, játszóterek, rekreációs területek fejlesztése, - a kistérség turizmusának fejlesztése – ökoturizmus fejlesztése) 	<ul style="list-style-type: none"> - Regionális hulladékterakó építése más kistérséggel együttműködve; - A szennyvezetek folyamatos monitoringja térinformatikai módszerekkel, adatgyűjtés, folyamat-figyelés a folyókák kistérségi szakaszán; revitalizációs program készítése és végrehajtása a Sió és a Sárköz vízminőségének javítása érdekében - A Duna által nyújtott lehetőségek komplex feltárása, környezetvédelmi szempontokat figyelembe vevő hasznosítási lehetőségek bemutatása – értékelő tanulmány készítése; 	<p><i>Térségi fejlesztési programok:</i> Kistérségi területfejlesztési központ fejlesztése (Pálfa)</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i> Győrköny: külterjes gyepgazdálkodás, állattartás nyitott szin és karám környezetkímélő állattartás Csapadékvíz elvezetés: Bikács, Dunaföldvár, Paks, Felszíni vízelvezető rendszerek felújítása: Nagydorog, Némekér, Településrendezési terv készítése: Bikács, Dunaföldvár, Bölske, Nagydorog, Ivóvízellátás fejlesztése: Bikács, Bölske, Dunaszentgyörgy, Sárszentlőrinc,</p>

KISTÉRSÉG	ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT, MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Szekszárdi statisztikai kistérség			
Szekszárd Megyei jogú Város és a Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása (SAPARD-társulás is)	<p><i>Kistérségi környezetpolitika fejlesztése</i> (kistérségi környezetvédelmi program készítése, a környezetvédelmi kérdésekkel kapcsolatos tájékoztatás fokozása, tudatformálás)</p> <p><i>Levegőtisztaság védelme</i> (önkormányzati rendeletek kidolgozása és érvényesítése, védőerdők, allergiát okozó növények elleni védelem, avar és kerti hulladékok égetése, ülepedő porszeményezések csökkentése)</p> <p><i>Hulladékgazdálkodás</i> (térsvégi hulladékgazdálkodási koncepció, regionális hulladéklerakó építés, meglévő rendszerhez való csatlakozás bővítése, illegális személtarakók felszámolása)</p> <p><i>Természet- és tájvédelem</i> (kistérségi ökológiai program kidolgozása, a kistérség földhasználati rendszerének meghatározása, természetvédelmi oktatási, környezeti nevelés program, a kistérség természetű érték katalógusának elkészítése, természetvédelmi tanösvények kialakítása, a környezeti értékek megőrzése)</p> <p><i>A természeti környezet állapotának megőrzése, védelme, épített környezet megújítása, fejlesztése</i> (A környezeti értékek megőrzése és fejlesztése, Felszíni vizekkel történő fenntartható vízgazdálkodás, a felszín alatti vízbázisok megőrzése, Szekszárd térségi vízprobléma, A kistérség közúti közlekedési lehetőségeinek javítása, különös tekintettel a főutak városokat elkerülő szakaszainak megépítésére, valamint a kistelepülések kül- és belterületlein a közutak minőségének javítása)</p> <p><i>A környező települések infrastruktúrájának fejlesztése</i> (a teljes földgázhálózat megépítése, a gázprogram befejezése a kistérségben, szennyvíztisztítók, teleházak, kialakítása)</p> <p>A környezeti potenciál fejlesztése (a környezeti értékek és a kulturális örökség védelme, építészeti emlékek rehabilitációja, kerékpáros útvonalak kialakítása, ökoturvezetők képzése)</p> <p>Nemzeti Agrár Környezetvédelmi programhoz – kistérségi szinten való bekapcsolódás</p> <p>Agrártermelés versenyképességének növelését, agrár gazdaság szerkezetváltást elősegítő tevékenységek (gyógynövény és fűszernövény termesztése, -gyűjtés fejlesztése</p>	<p>Távlati (Fadd-Dombori, Gemenc-Gereben, Gemenc-Koppány, Gemenc, Cimerfok, Bába) és sérülékeny (Szekszárd, Tolna, Fadd-Dombori, Öcsény, Decs) <i>vízbázisok</i> és felszíni vizek védelme (Távlati és sérülékeny vízbázisok védelme, Felszíni vizek védelme)</p> <p>Biogazda képzés a Szekszárd-tolnai kistérség aprgazdái számára</p> <p>A Sárköz-mente természeti és épített értéktaszterének elkészítése, illetve felhasználása turisztikai és környezeti tudatosságformáló céllal</p> <p>Taplós-Gógai bemutató övezet kialakítása (szelid turizmus feltételeinek kialakítása)</p> <p>A Lassi bemutató központ kialakítása (környezetvédelmi bemutatók tartása)</p> <p>Az ökoturizmus fellendítése a térségben – Öcsény, Decs,</p> <p>A Bogviszlói Holt-Duna vízminőség javítása</p> <p>Kölesd kulturális és műemléki örökségének védelme, a faluközpont rekonstrukciója</p> <p>Tengelic, Zomba, Harc és környéki társult önkormányzatok köztisztvisági és környezetvédelmi beruházásai (Térsvégi hulladékgazdálkodási koncepció megvalósítása, A települések hulladékkal kapcsolatos gondjainak kezelése; a kommunális hulladékgyűjtésének megszervezése, az illegális személtarakók felszámolása, kommunikációs programok szervezése a korszerű hulladékgyűjtés érdekében)</p>	<p><i>Térsvégi fejlesztési programok:</i> Programkészítések:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kistérségi Komplex Területfejlesztési Koncepció - Turisztikai program kidolgozása - Szekszárd-Dombori kerékpárút megvalósíthatósági tanulmány - Gemenc komplex fejlesztési programja - Szekszárd és Térsége fejlesztési Kht. létrehozásának megvalósíthatósági tanulmánya - (Szekszárd térség Európai Unió csatlakozási programja, EU jogharmonizációs hatása a területfejlesztésre, Belterületi közúthálózat fejlesztési programja - készülőben) <p>Teleházrendszer (6 település)</p> <p>Kistérségi iroda infrastrukturális fejlesztése</p> <p>Zomba: kistérségi területfejlesztési központ fejlesztése</p> <p><i>Települési fejlesztési programok:</i></p> <p>Csapadekvíz elvezetés: Alsónána, Kakasd, Kölesd, Tolna, Várdomb, Zomba,</p> <p>Belterületi vízrendezés: Bátaszék, Fadd, Fácánkert, Harc, Murga,</p> <p>Szennyvízhálózat kiépítése: Bába, Bátaszék, Bogviszló, Decs, Fadd, Medina, Tolna,</p> <p>Településrendezési terv: Bátaszék,</p> <p>Ivóvízellátás fejlesztése, vízműfejlesztés, kűtfűrés: Fácánkert, Felsőána, Tolna,</p>

KISTÉRSÉG		ÁLTALÁNOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGYALÓSULT, MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Sárközmmenti Települések Önkormányzati Területfejlesztési Társulása			- Ökoturizmus	
Zomba és Térsége Önkormányzatainak Területfejlesztési Társulása			Kéty, Felsőnána, Murga község településekének minőségi javítása, rendezett, esztétikus falukép megteremtése, Kedvezőtlen termőhelyi adottságú, talajerózióveszélyes, belvízveszélyes szántóterület gyeppé vagy erdő művelési ágba vétele; A Nemzeti Ökológiai Hálózat Tolna-Hegyháti, Dél-Mezőföld és Sárvíz-völgy területén húzódó részének létrehozása; A művelési ág megoszlás és vetésszerkezet változtatásba tétele; A szántóterületek mozaikosabbá tétele mezővédő erdősávok, erdőfoltok, mezsgyék létesítésével; Erdőtelepítés; Az erdők ökológiai állapotának javítása; Természeti területek megőrzése; Egyedi tájértékek kataszterének elkészítése és az értékes képződmények megőrzése; A talaj tápanyag-szolgáltató képességnek megőrzése; Talajvizsgálati monitoring rendszer kiépítése a mezőgazdaságilag művelt területeken; Az országos jelentőségű védelemre érdemes területek kijelölése, védetté nyilvánítása; A helyi védettségre érdemes területek kijelölése, védetté nyilvánítása; Az „ex lege” védett források és földvárak kataszterének elkészítése; Védőzóna kialakítása a Dél-Mezőföld Tájvédelmi Körzet védett területfoltjai körül; Földhudományi értékek kataszterének elkészítése és az értékes képződmények megőrzése; A társulás településeinek természeti és kultúrtörténelmi értékeit, látványait bemutató kiadványok összehasonlítása/	
Dél-Tolna Bátaszék és Kistérsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás				

KISTÉRSÉG	ÁLTALANOS, HASONLÓ CÉLOK	EGYEDI, SPECIÁLIS FELADATOK	MEGVALÓSULT ÉS MEGVALÓSULÁS ALATTI PROGRAMOK
Tamási statisztikai kistérség			
Tamási Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása (SAPARD-társulás is)	<p>A környezet, valamint a helyi társadalom értékeinek megőrzése és fejlődési feltételeinek biztosítása (Korszerű fitési módzatokra való átállás; felszíni és felszín alatti vizek tisztítása; hulladéklerakók felszámolása; folyékony hulladék-mennyiség csökkentése, csatornázás fejlesztése; hulladékszegény termelési technológiák letelepítésének ösztönzése; víz és szélenergia által veszélyeztetett területek védelme; zajvédelem; műemlékek védelme; természetvédelmi területek védelme; ivóvíz minőségének biztosítása rendszeres ellenőrzésekkel; zöldfelület növelése, ápolása.)</p> <p>A települések infrastrukturális ellátottságának javítása</p> <p>Turizmus minőségi fejlesztése: kerékpáros turizmus (kerékpárút hálózat kijelölése, kerékpárutak, továbbá kerékpáros közlekedésre alkalmas kiserőművek utak, földutak, árnyékvédelmi töltések kialakítása, túraútvonalak szervezése), vízi turizmus (vízminőség javítás, parkosítás), ökoturizmus (ökoturizmus kínálati elemeinek feltárása és programmá alakítása, kerékpárutak, személgyűjtő edények kihelyezése), falusi turizmus (ökoturák, biofarm fejlesztése)</p> <p>- A komplex szennykezéssel érintett területek terhelésének csökkentése; szennyező anyagok nemzetközi normáinak betartását figyelő rendszer kialakítása;</p> <p>- Környezet és tájvédelmet szolgáló mezőgazdasági eljárások (erőziónövények védelme és vizgazdálkodás, vízrendezés, gyeptelepítés)</p> <p>- Természeti értékek felmérése és értéknövelő beavatkozások: természetvédelmi értékek felmérése, erdők fajok állományának javítása,</p> <p>- Kül- és belterületi rendezési tervek,</p>	<p>- Falufejlesztés, és -felújítás, a vidék-tárgyi örökségének védelme és megőrzése – az épített és természeti környezeti elemek rehabilitációja, új funkciókkal való megöltése)</p> <p>- A környezeti és természeti értékek fejlesztése (a térség ökológiai állapotának fejlesztése – ökológiai értékek bemutatása)</p> <p>- Tamási városközpont levegőtisztaságának megőrzése, csökkentése, megelőzése; A vasút szállítás preferálása a közúttal szemben (61-es út);</p> <p>- A jellegzetes magyar településkép megőrzése, fennmaradása; hagyományos tájkaraktera védelme; megszüntetett épületek, üresen álló romló épületek rehabilitációja</p> <p>Szakály-Dióshéreny – erdő: geodéziai kilitáró, túraút kialakítása szennyvízmegoldás alternatív formája (nádás, élőtavas) falutakarítás védett növények madarak, gyűjtése (fotózása),</p>	<p><i>Térségi fejlesztési programok:</i> Kistérségi területfejlesztési központ fejlesztése Sio-Sárvíz Földgáz beruházás II. ütem,</p> <p><i>Települési programok:</i> Településközpont szépítés (Hőgyész, Regöly, Füged, Tamási) Új funkcióval megöltése a kihasználatlan épületeknek: Ozora (civil ház – kihasználatlan épületek civil szervezetek – vendégszobák, termékefejlesztés), informatikai fejlesztés: Füged, Kistérségi információs tanácsadói weboldal, Szakály: pihenő-park, falukép-rendezés Tamási: piacter fejlesztése, informatikai infrastruktúrális fejlesztés Gonoszdi tavak – vízminőségjavítás Simontornya: az építési környezet megöltése program, Középületek felújítását célzó Közmunkaprogram, Csapadékvíz elvezetés: Értény, Gyöngy, Koppányszántó, Felsőzini vízelvezető rendszerek felújítása: Dúzs, Felsőnyék, Mucsi, Nagykönyvi, Ozora, Tamási, Belterületi vízrendezés: Szakadát, Szennyvízhálózat kiépítése: Keszőhidegkút, Tamási, Ivóvízellátás fejlesztése: Tamási, Ivóvízkút, ivóvíztároló rekonstrukció: Belecska, Kiszékely, Vízminőség javítása: Hőgyész, Településrendezési Terv készítése: Gyöngy, Mészla, Nagykönyvi, Nagyszekely, Ozora, Pincehely, Szarad, Tamási Földgázhálózat fejlesztése: Gyöngy, Mucsi, Ozora, Simontornya, Tamási, Újreg,</p>
„Otthonunk Dióshéreny” Közalapítvány (SAPARD-társulás)			

A 21. táblázat alapján megfogalmazott célokat és a megvalósított feladatokat témakörök szerint csoportosítja az alábbi összesítő táblázat, mely a feladatok összehasonlító elemzéséhez nyújt segítséget.

22. táblázat. A Tolna megyei kistérségi társulások programjaiban kitűzött környezetvédelmi célok és megvalósított feladatok (összeállította: KOVÁCS B.)

Kitűzött célok	Megvalósított célok
- <i>Agrárfejlesztési feladatok:</i> ökológiai gazdálkodás, biotermékek előállítása erdő- és gyeptelepítés, talajerózió- és belvív-veszélyes szántóterületek gyep vagy erdő művelési ágba vétele gyógynövénygyűjtés, -termesztés bioélelmiszer-csomagoló létesítése	Bioélelmiszer-termelés Külterjes gyepgazdálkodás, állattartás nyitott szín és karam környezetkímélő állattartás
- <i>Infrastruktúrafejlesztés:</i> ivóvíz-, gázhálózat fejlesztése, vízminőségjavítás, felszíni vízelvezetés, belterületi csapadékvíz-elvezető csatorna- és árok-rendszer rendszeres karbantartása, kerékpárút létesítése, öko- és szelíd turizmus feltételeinek kialakítása,	Térségi gázberuházás, csatornahálózat kiépítése, Csapadékvíz elvezető rendszer felújítása, Ivóvízvezeték hálózat bővítése, Ivóvízminőség-javító program Kerékpárút építése
- <i>Hulladékgazdálkodás:</i> a kommunális hulladéklerakó felhagyása, intézkedési terv készítése a lerakó rekultivációjára, a lerakó teljes körű rekultiválása; az illegális hulladéklerakók, vadlerakók felszámolása, az érintett területek rendbetétele; működő és lezárt dögkutak állapotának felülvizsgálata, lezárása; a települési szilárd hulladék kezelésére hulladékkezelési közszolgáltatás megszervezése, önkormányzati rendelet megalkotása; helyi hulladékgazdálkodási terv készítése; komposztálási technikák népszerűsítése és megvalósítása; a szelektív hulladékgyűjtés feltételeinek megteremtése;	Szennyvízhálózat kiépítése Szennyvíztelep-bővítés Illegális hulladéklerakó felszámolása
- <i>Táj- és természetvédelmi feladatok:</i> tájrendezés, védett természeti értékek körének bővítése,	
- <i>Települési és épített környezet védelme:</i> településkép minőségi javítása, településszerkezeti és szabályozási terv, valamint helyi építési szabályzat készítése, településrendezési tervek készítése; a települési környezetvédelmi program rendszeres felülvizsgálata, környezetvédelmi helyi rendelet kiadása; települési önkormányzati környezetvédelmi alap létrehozása;	Kistérségi fejlesztési, környezetvédelmi program elkészítése Települési kép javítása Kistérségi területfejlesztési központ fejlesztése
- <i>Környezeti tudat- és szemléletformálás program:</i> környezeti nevelés és oktatás, a lakosság rendszeres tájékoztatás a település környezeti állapotáról; a lakosság környezeti tudatának fejlesztése, természetvédelmi és környezetvédelmi bemutatók, bemutató övezetek kialakítása.	

Hasonlóan Baranya és Somogy megyéhez, Tolna megyében a kitűzött és a megvalósult feladatok közös elemei az infrastrukturális, a hulladékgazdálkodási és az agrárfejlesztési elképzelések (21., 22. táblázat).

Infrastrukturális feladatok közül az alapinfrastruktúra kiépítése, fejlesztése a cél és a megvalósított feladatok is: gáz-, csatornahálózat kiépítése, bővítése, ivóvízvezeték hálózat bővítése, valamint a turisztikai fejlesztési elképzelések közé illesztett kerékpárút építése.

Ezen kívül a célok és a megvalósult programok az alábbi feladatokban azonosak: szennyvíz-telep-bővítés, illegális hulladéklerakó felszámolása a hulladékgazdálkodás témakörében, a települési kép javítása, kistérségi területfejlesztési központ fejlesztése az épített környezet minőségi javítása program keretében és az agrár-környezetvédelem keretében a bioélelmiszer-termelés, külterjes gyepgazdálkodás, állattartás nyitott szín és karám környezetkímélő állattartás megteremtése.

Tolna megyében Dél-Tolna Bátaszék és Kistérsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás és a Sió-Sárvíz Menti Települések Térségfejlesztő Társulása nem rendelkezik sem területfejlesztési, sem SAPARD-programmal, mégis találunk a területfejlesztési társuláson belül, a településeken megvalósult környezetvédelmi feladatot.

Kistérségi programozás – térségi vagy települési szemlélet?

Ha a kistérségi programozás helyzetét abból a szempontból vizsgáljuk, hogyan valósul meg a kistérségi szemlélet, akkor elmondható, hogy nagyon kevés az olyan program, mely elsősorban térségi szemléletben gondolkodik. A kistérségi tervek egyrészt általánosságban megfogalmazzák prioritásait – szinte kötelező jelleggel felsorolva az ágazati programokat, és melyek szintén kötelező jelleggel érintik is a környezetvédelmi kérdéseket, többnyire az infrastrukturális fejlesztéseket felsorolva.

A 17., 19., 21. táblázat is jól mutatja, hogy többnyire olyan programok születtek, melyek települések fejlesztési céljait segítik. Ennek több oka is van:

- a kistérségi programok is úgy születnek, hogy a kistérség településeinek helyzetfeltárása során megfogalmazódnak azok a települési hiányosságok, fejlesztési célok, melyekkel aztán pályáznak is a területfejlesztési pénzek, KAC, és egyéb források megszerzéséért.
- A kistérségeket összefogó kistérségi elnökök és menedzserek (Miniszterelnöki Hivatal általi megbízottak és a vidékfejlesztési menedzserek) személyi jelenléte és meggyőző fellépése a kistérségi összefogás alapja. A Dél-Dunántúlon a kistérségek összefogó erejének széles skálája megtalálható – valószínű ez az országos szinten is igaz. Az egyik véglet az a fajta társulás, amikor a kistérségi társulás elnöke határozottan és szakmai tapasztalatokkal összefogásra tudja bírni a hozzá tartozó településeket, és a programozás – mely települési is – közösen történik. Közösen meghatározzák fejlesztési céljaikat, és az egyénileg beadott pályázatokat is közösen,

vagy legalább a társulás segítségét igénybe véve nyújtják be. Ezeknél a társulásoknál érvényesül a térségi jelleg, hiszen közösen gondolkodva fejlesztik és javítják gazdasági versenyképességük mellett környezetük minőségét. Ugyanez jellemzi azokat a társulásokat is, melyek élén, ha nem is társulás elnöke, de a kistérségi menedzser szintén ennyire meghatározó. A Somogy megyei Zselica Szövetség nemcsak azért került bemutatásra a területfejlesztési társulások elemzése során, mert rendelkezik területfejlesztési programmal, hanem azért is, mert kevés olyan társulás van a régióban, amelyek a térségük fejlődését ennyire elősegítették (folyamatos és hatékony közmunkaprogramok, környezet-tisztítási akciók, környezet-természeti nevelés-oktatási programok).

- A társulás sok esetben csak formálisan működik, erre szintén van példa a vizsgált régióban. Sem az elnök, sem a menedzser nem tudja képviselni a kistérség érdekeit – vagy tapasztalat hiány az oka, vagy, mert képessége nem teszi ezt lehetővé, hogy a hozzájuk tartozó településeket összefogja. Ezért a polgármesterek csak ritkán kérnek segítséget, többnyire önállóan, a társulástól teljesen függetlenül történik a fejlesztési pályázat beadása.
- Nemcsak a társulás részéről, hanem a polgármesterek részéről is lehet olyan passzív és ellenséges hozzáállás, mely szintén megnehezíti a közös érdekképviselést és a társulás munkáját. Van olyan területfejlesztési kistérségi társulás, amelyhez akkor csatlakozott település, amikor polgármestercsere történt a településen.

Néhány társulást kivéve a kistérségi gondolkodás még nagyon alacsony fokú a régióban. Még mindig erős az önkormányzatok rendszere, és nem tudnak kilépni ebből a szervezeti keretből. Számos önkormányzat felismerte már a társulások létének szükségességét, mely fejlődésük egyik alappillére is. Az EU-s csatlakozás folyamatában és főként majd az Unió tagjaiként fejlesztési pénzekhez való hozzájutás alapja a szakmailag megalapozott és alátámasztott programok, pályázatok, melyeket kistérségi szinten kell elkészíteni.

7.3.2. A fejlesztési feladatok megvalósulását meghatározó támogatási rendszer

7.3.2.1. Területfejlesztési célok megvalósításának forrásai

A területfejlesztési célok megvalósítása elsődlegesen pénzügyi eszközöket igényel. A kistérségi társulások nem rendelkeznek megfelelő mértékű és hosszútávon tervezhető önálló forrással, ezért a kistérségek számára meghatározó az állami támogatás, a forráselosztás és a pályázati rendszer. A fejlesztési pályázatok jelentős önerőt igényelnek, ezek döntően befolyásolják a kistérség-fejlesztési aktivitást. A fejlesztés irányait ezért elsősorban nem a helyi igények határozzák meg, hanem a kormányzat által megszabott támogatási prioritások. Miután a területfejlesztési társulások a területfejlesztési törvény értelmében önálló jogi személyek, közös pénzalapot hozhatnak létre, valamint jogosultak támogatások igénybevételeire.

A területfejlesztési törvény IV. fejezete foglalkozik a területfejlesztés pénzügyi eszközeivel. Ez a felsorolás nem tesz különbséget a területfejlesztési és településfejlesztési célokat szolgáló támogatások között. A fejezet megkülönbözteti a területfejlesztés központi, térségi és egyéb eszközeit. A központi eszközök két fajtája: a közvetlen módon a területfejlesztést szolgáló pénzügyi eszközök (támogatások), pénzügyi kedvezmények és a közvetett területfejlesztési hatású pénzeszközök (pl. infrastruktúra-fejlesztést szolgáló pénzalapok, területfejlesztési programokra, célokra felhasználható pénzeszközök, önkormányzati címzett és céltámogatások rendszere). A területfejlesztés térségi eszközei a területfejlesztési célokat szolgáló költségvetési előirányzat decentralizált kerete, a területi kiegyenlítő pénzeszközök, a térség helyi önkormányzatai által átadott források, helyi adókedvezmények. A területfejlesztés egyéb eszközei a segélyek, hitelek, a gazdálkodást végző szervezetek, gazdasági kamarák, valamint más intézmények önkéntes hozzájárulásai.

A kistérségi fejlesztést leginkább a vissza nem térítendő pénzügyi támogatások teszik lehetővé. Ezek többnyire pályázati úton hozzáférhető pénzügyi eszközök, melyek környezetvédelmi jellegű fejlesztéseket is támogatnak, két csoportja:

- **A SAJÁT FORRÁS KIEGÉSZÍTÉSÉRE SZOLGÁLÓ ÁLLAMI TÁMOGATÁSOK** (főként infrastruktúrális fejlesztéseket támogató *Területfejlesztési célelőirányzat (TFC)*, a szintén infrastruktúrális fejlesztéseket, vízelvezetéssel kapcsolatos feladatokat, programok készítését támogató *Területi kiegyenlítést szolgáló támogatás (TEKI)*, a kisebb értékű címzett, valamint a helyi önkormányzatok előre nem látható természeti vagy más károkból adódó – vis major – többetkiadásait támogató *Céljellegű decentralizált támogatás (CÉDA)*, nagy volumenű projekteket támogató *Címzett támogatás*, a szennyvízkezelést, hulladékkezelést támogató *Céltámogatás*, valamint ide tartozik a *Kistérségi Támogatási Alap*. A Kistérségi Támogatási Alap saját erőforrás kiegészítésén túl megvalósíthatósági tanulmányok, engedélyeztetési tervdó-

kumentációk elkészítéséhez, termelő infrastrukturális beruházásokhoz is nyújt támogatást. A támogatási forma az önkormányzatok közül azokat támogatja, melyek a 233/2002. (IX.7.) Korm. rendelet szerinti 42 leghátrányosabb kistérségben találhatók (JUNG A. 2003, LACÓ B. 2003).

- **ÖNKORMÁNYZATOK FEJLESZTÉSÉT (IS) SZOLGÁLÓ ELŐIRÁNYZATOK.** Olyan ágazati támogatások, melyek a minisztériumok költségvetésében szerepelnek, de nem feltétlen az önkormányzatok támogatására irányulnak, hanem pl. magánvállalkozók, civil szervezetek, alapítványok, kereskedelmi és iparkamrák, illetve más szervezetek is hozzáférhetnek pályázat útján (PIRES, L. M. 2002): *Központi környezetvédelmi Alap (KAC)*, mely a környezetkímélő gazdasági szerkezet kialakításának ösztönzését, a környezeti ártalmak megelőzését, a bekövetkezett környezeti károk felszámolását – a külön törvényben meghatározott tájrendezést – továbbá természeti értékek, területek fenntartását, a leghatékonyabb megoldások ösztönzését, előmozdítását, a társadalom környezeti szemléletének fejlődését, valamint a környezetvédelmi kutatást elősegítő elkülönített állami pénzalap, a *Vízügyi cél-előirányzat (VÍZC)*, mely közcélú vízgazdálkodási feladatokat támogatja, további környezetvédelmi feladatokat támogat a *Turisztikai cél-előirányzat*, *Gazdaságfejlesztési cél-támogatás (GFC)*, *Agrár támogatások (AGR)*, valamint az *Útfenntartási és fejlesztési cél-előirányzat (UTC)* (pl. kerékpárút építése).

Az 1999. december 31-ig volt hatályos a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció irányelveiről szóló 30/1997. (IV.18) OGY számú országgyűlési határozat. A 2000 utáni szabályozás már átmenet az Európai Unióban alkalmazott programfinanszírozási rendszer felé. A pályázati alapú, ún. projektfinanszírozási rendszer helyét lassan átveszi a hosszú távú pénzügyi-gazdasági tervezés, a térségek stratégiai tervezéséhez alapvető operatív programok finanszírozása (ERDŐS T. 2001).

7.3.2.2. A vidékfejlesztés hazai forrásai és lehetőségei

A vidékfejlesztés intézményrendszerét jelenleg országos szinten a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Vidékfejlesztési Programok Főosztálya, azon belül a Regionális Vidékfejlesztési Irodák munkatársai és a kistérségi vidékfejlesztési menedzserek alkotják.

A SAPARD-programra való felkészülés mellett 2000-2003 között a vidékfejlesztés feladatainak ellátására a Költségvetési Törvény elkülönített forrást rendelt, a Vidékfejlesztési Célelőirányzatot (VFC), mely a vidékfejlesztési programok megvalósítását segíti.

A Vidékfejlesztési Célelőirányzat támogatásai: ökológiai alapú komplex gazdasági fejlesztési programok, falusi és agroturizmus fejlesztése, helyi jellegzetesség, tájspecifikus mezőgazdasági tevékenységek, hagyományos kézműipari kismesterségek támogatása, nem élelmiszer célú helyi

természetes alapanyagok hasznosításának, feldolgozásának és értékesítésének támogatása, kistérségek menedzsmentje, a falvak megújítását, a vidék szellemi és tárgyi örökségének megőrzését segítő programok támogatása, vidéki infrastruktúra fejlesztése, SAPARD-program társfinanszírozása⁷.

7.3.2.3. Kedvezményezett térségek Dél-Dunántúlon⁸

A kistérségi társulások közös érdekeik alapján együttműködhetnek egymással, közösen pályázhatnak, közösen is megvalósíthatják fejlesztési programjaikat. A Kormány a területfejlesztési támogatások differenciált felhasználása érdekében a leg súlyosabb helyzetű kistérségeket kiemelten kezeli, fejlesztési programjaik megvalósulását fokozottabban segíti.

A KSH-körzetek nemcsak statisztikai számbavételi egységként működnek, hanem a területfejlesztésben is jelentőségük van, a területfejlesztési decentralizált források elosztásának tekintetében a kedvezményezett térségek meghatározásának alapegysége. 2001-ben a 150 kistérségből 90 (60%) minősült elmaradottnak, tehát a forráselosztás során kedvezményezettnek.

Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk időpontjáig terjedő időszakra vonatkozó új országgyűlési határozati javaslat⁸ indoklása a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről az alábbiakat tartalmazza:

„A kedvezményezett térségek besorolásánál az 1997. évi országgyűlési határozatban is megjelölt statisztikai vonzáskörzetek alkalmazását javasoljuk. Ezek a térségek teljesítenek két olyan követelményt, amely a besorolásnál elengedhetetlen. Az egyik, hogy átfedésmentesen az egész ország területére kiterjednek, a másik, hogy viszonylag stabil területi egységek.

Az Országgyűlés 2001. április 17-én elfogadott határozatának IV. bekezdése a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszere a következőket tartalmazza:

1. Kedvezményezett térségként, a statisztikai kistérségek területi lehatárolása alapján a következő térségtípusokat kell meghatározni:
 - a. A társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek
 - b. Ipari szerkezetátalakítási térségek
 - c. A vidékfejlesztés térségei
2. A térségek behatárolásánál figyelembe kell venni a demográfiai, foglalkozási, foglalkoztatási, gazdasági, infrastrukturális ellátottsági és egyéb speciális mutatókból képzett komplex mutatót.

A komplex mutató kiszámításánál használt adatok:

⁷ Vidékfejlesztési programok Magyarországon. VÁTI Kht. Országos Vidékfejlesztési Iroda, 2002. p. 13-14.

⁸ A területfejlesztési támogatások és a decentralizálás elveiről, a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről szóló 2001. április 17-i OGY határozat alapján

I. Gazdasági mutatók

1. 1000 lakosra jutó működő gazdasági szervezetek száma, 1999. dec. 1.
2. A működő gazdasági szervezetek számának változása, 1995-1999. 1995=100%
3. 1000 lakosra jutó tudományos kutatók, fejlesztők száma, 1999 (fő)
4. 1 állandó lakosra jutó szja-alapot képező jövedelem, 1999 (Ft)

II. Infrastrukturális mutatók

5. Közüzeti vízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások aránya, 1999 (%)
6. 1 km vízvezeték-hálózatra jutó csatornahálózat hossza, 1999 (m)
7. Vezetékes gázellátásba bekapcsolt háztartások száma a lakásállomány százalékában, 1999 (%)
8. 1000 lakosra jutó vendégszúk száma, 1999 (db)
9. 1000 lakosra jutó kiskereskedelmi boltok száma, 1999 (számított adat)
10. Komplex életminőségi elérési mutató, 1999 (számított adat)
11. 1000 lakosra jutó távbeszélők száma, 1999 (db)

III. Társadalmi-szociális helyzet

12. 1990-1999 között épített 3-x szobás lakások aránya, %
13. 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma, 1999 (db)
14. Vándorlási különbözet évi átlaga, 1990-1999 között
15. 60 évnél idősebb népesség aránya, 1999 (%)
16. A települések átlagos lélekszáma, 1999 (fő)
17. Halálozási ráta, 1999

IV. Foglalkoztatási helyzet⁹

18. Munkanélküliek aránya, 1999 (%)
19. Tartós munkanélküliek aránya (180 napon túli), 1999 (%)

A komplex mutatók kiszámítása tehát a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek, az ipari szerkezetátalakítási térségek és a vidékfejlesztés térségeinek meghatározásához nyújtanak segítséget. Sajnos nincs környezetvédelmi szempontból elmaradott kistérségi kategória, melynek meghatározásához a kistérségek környezeti állapotának jellemzőit venné figyelembe. Pedig a természeti és épített környezetünk állapotának megőrzés és javítása a társadalmi és gazdasági tevékenységünk nélkülözhetetlen alapja.

Jelenleg a kedvezményezett térségek meghatározásához az alábbi környezetvédelmi jellegű mutatókat veszik figyelembe, melyek infrastrukturális mutatók:

- Közüzeti vízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások aránya (%),
- 1 km vízvezeték-hálózatra jutó csatornahálózat hossza (m),
- Vezetékes gázellátásba bekapcsolt háztartások száma a lakásállomány százalékában (%),
- Komplex életminőségi elérési mutató (számított adat).

A környezetvédelmi szempontból elmaradott térségek meghatározásához szükség lenne az alábbi mutatók alkalmazására:

- *Levegőtisztaság-védelmi mutatók* (pl. CO₂, SO₂, NO_x kibocsátás, szállópor, allergén anyagok, gázellátás)
- *Zajvédelmi mutatók* (egészségügyi határértékek fölötti zajterhelés)

⁹ A IV. Foglalkoztatási helyzet c. mutatócsoport módosító indítvány alapján került be a határozatba

- *Vízminőség-védelmi, vízkészlet-gazdálkodási mutatók* (pl. települési csatornázottság, felszíni vizek minősége, felszín alatti vizek, ivóvíz-források minősége, felszín és felszín alatti vízkivétel, megújuló vízkészletek)
- *Természet- és tájvédelmi mutatók* (pl. természetvédelmi oltalom alatt álló területek nagysága, aránya, veszélyeztetett fajok száma, aránya, erdőterületek nagysága, aránya, rekultiválásra szoruló területek nagysága, zöldterületi védősávok)
- *Hulladékgazdálkodási mutatók* alkalmazására (települési szilárd hulladékkezelés, települési szilárd hulladék-újrahasznosítás, ipari hulladék-kezelés, ipari hulladék-újrahasznosítás, veszélyes hulladékkezelés).

A 23. táblázat alapján vizsgáljuk meg, hogy melyek azok a térségek, melyek a jelenleg alkalmazott mutatók alapján kedvezményezett térségek. A 23. táblázat adataiból látható, hogy Baranya megyében a pécsi és a pécsváradi kistérség kivételével valamennyi kistérség kedvezményezett kistérségnek tekinthető, Somogy megye 9 kistérsége közül 7 kistérség, míg Tolna megyében a szekszárdi kistérségen kívül pedig 4 kedvezményezett kistérség.

Elmaradott kistérségek szintén az előbbi kistérségek, kivéve a fonyódi kistérség, mely nem tartozik az elmaradott kistérségek közé, de a kedvezményezett kategóriában viszont megtalálható. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági, infrastrukturális, társadalmi, szociális, foglalkoztatási mutatók kedvezőtlen értéket mutatnak az elmaradott kistérségekben:

- Baranya megyében: Komlói, Mohács-Bólyi, Sásdi, Sellyei, Siklós-Harkányi, Szigetvári kistérségben,
- Somogy megyében: Barcsi, Csurgói, Lengyeltóti, Marcali, Nagyatádi, Tábí kistérségben,
- Tolna megyében: Bonyhádi, Dombóvári, Paksi, Tamási kistérségben.

A *vidékfejlesztési térségek* száma magas Somogy megyében, ahol 7 kistérség

- a Barcsi, a Csurgói, a Fonyódi, a Lengyeltóti, a Marcali, a Nagyatádi, a Tábí kistérség,
- Baranya megyében pedig 5 kistérség kerül ebbe a kategóriába (Mohács-Bólyi, Sásdi, Sellyei, Siklói, Szigetvári),
- Tolna megyében csupán 1 kistérségre (Tamási kistérség) jellemző.

Ipari szerkezetátalakítási kistérség a régióban csupán Baranya megyében található: a Komló kistérség.

A kistérségi támogatási alap azokat az önkormányzatokat támogatja, melyek a kedvezményezett kistérségek közül a 42 még hátrányosabb kistérségben találhatók. Egy 2003-as kormányrendelet¹⁰ a 42 kistérséget két csoportra osztja:

- az egyébként nyújtható támogatás összege további 20%-kal állapítható meg az alábbi kistérségekben: Barcsi, Csurgói, Lengyeltóti, Sásdi, Sellyei, Szigetvári, Tabi, Tamási kistérségben
- az egyébként nyújtható támogatás további 10%-kal állapítható meg a Bonyhádi, Dombóvári, Fonyódi, Komlói, Marcali, Mohács-Bólyi, Nagyatádi, Paksi, Siklói kistérségben.

23. táblázat. A kedvezményezett térségek és települések összefoglaló adatai kistérségenként, megyénként a dél-dunántúli régióban (Forrás: KSH, 2001)

Kistérség	Elmaradott	Ipari szerkezetváltási	Vidékfejlesztési	Kedvezményezett térség összesen	Kedvezményezett térség települései, 2001.01.01	Nem kedvezményezett térségek kedvezményezett településeinek száma, 2001.01.01.	Kedvezményezett térségek és a csak települési jogon kedvezményezett települések összesen, 2001.01.01.	Települések összesen 2001.01.01
Komlói	1	1	0	1	19	0	19	19
Mohács-Bólyi	1	0	1	1	47	0	47	47
Sásdi	1	0	1	1	27	0	27	27
Sellyei	1	0	1	1	30	0	30	30
Siklós-Harkányi	1	0	1	1	50	0	50	50
Szigetvári	1	0	1	1	46	0	46	46
Pécs-Szentlőrinci	0	0	0	0	0	33	33	69
Pécsváradi	0	0	0	0	0	4	4	13
Baranya megye összesen	6	1	5	6	219	37	256	301
Barcsi	1	0	1	1	26	0	26	26
Csurgói	1	0	1	1	17	0	17	17
Fonyódi	0	0	1	1	15	0	15	15
Kaposvári	0	0	0	0	0	39	39	77
Lengyeltóti	1	0	1	1	10	0	10	10
Marcali	1	0	1	1	33	0	33	33
Nagyatádi	1	0	1	1	18	0	18	18
Siófoki	0	0	0	0	0	6	6	23
Tabi	1	0	1	1	25	0	25	25
Somogy megye összesen	6	0	7	7	144	45	189	244
Bonyhádi	1	0	0	1	21	0	21	21
Dombóvári	1	0	0	1	16	0	16	16
Paksi	1	0	0	1	14	0	14	14
Szekszárdi	0	0	0	0	0	13	13	26
Tamási	1	0	1	1	31	0	31	31
Tolna megye összesen	4	0	1	4	82	13	95	108
Dél-Dunántúl	16	1	13	17	445	95	540	653
Ország	90	6	67	94	1 883	290	2 173	3 135

¹⁰ A 24/2003. III.4. Kormányrendelet a területfejlesztési célok megvalósítását szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatok pályázati rendszerben történő felhasználása összehangolásának rendjéről

7.4. Esettanulmányok

SAPARD kistérségi agrár- és vidékfejlesztési program szinte valamennyi települést tömörítő kistérségi hálózat területén készült a vizsgált régióban. Valamennyi program – az EU-s alapelveknek megfelelően – környezetvédelmi jellegű feladatokat tartalmaz. A programok kidolgozásához figyelembe vett irányadó a kistérségi programok hasonlóságát eredményezték.

Nagyobb változatosságot mutatnak a más-más időpontban és stílusban elkészített fejlesztési tervek, melyeket a területfejlesztési társulások készítettek el, de nem mindegyik társulás rendelkezik fejlesztési programmal. A kistérségi fejlesztési programok környezetvédelmi jellegét vizsgálva 3 típusú kistérségi társulási fajtát határoztunk meg, annak alapján, hogy milyen a környezetvédelmi tervezés a társulásban. Az egyik kistérségi fajta, amelyben készült környezetvédelmi program, a másik fajta az a társulás, melyben kifejezetten nem készült, de a fejlesztési programjaiban szerepel környezetvédelmi jellegű fejlesztési fejezet. Harmadik társulási típusba soroljuk azokat a társulásokat, amikor nincs környezetvédelmi fejezet jellegű fejezet, de az ágazati fejlesztési elképzelések között találhatunk környezetvédelmi célkitűzéseket is.

Esettanulmányok formájában valamennyi kistérségi típusból 1-1 kistérségi társulás környezetvédelmi tevékenységét mutatjuk be a környezeti állapot, a környezetvédelmi tervezés és a megvalósult feladatok tükrében. Olyan társulásokat elemzünk, amelyek vagy nagyobb környezeti problémával rendelkeztek (komlói kistérség), vagy pedig kiterjedésben nagyobb társulások, mint a Somogy megyei és a Tolna megyei megyeszékhely kistérségei.

Először olyan kistérségi társulást elemzünk, melynek van környezetvédelmi programja. Dél-Dunántúlon összesen 10 környezetvédelmi program készült el, 4-4 Baranya és Tolna megyében, 2 pedig Somogy megyében 6 területfejlesztési társulás területére: a komlói, az ormánsági, a Mecsekalja Szentlőrinc-től Orfűig Önkormányzati Társulás, a dombóvári, a völgyeségi és a Koppányvölgye területfejlesztési társulás. Ezek közül a komlói kistérség környezetvédelmi programját elemezzük, mert ezek közül ez a kistérség rendelkezik a legszerteágazóbb programmal a kistérség egész területére.

A második típusba tartoznak azok területfejlesztési társulások, amelyek rendelkeznek fejlesztési programmal, azon belül külön fejezet foglalkozik környezetvédelmi jellegű fejlesztésekkel. A fejlesztési programmal rendelkező társulások közül a szekszárdi területfejlesztési társulást elemezzük. Harmadik típusba tartoznak azok a területfejlesztési társulások, melyek programjai nem külön fejezetet szánnak a környezetvédelmi jellegű fejlesztéseknek, hanem az ágazati fejlesztésekhez kötik a környezeti állapot javítása érdekében kitűzött célokat. A kaposvári területfejlesztési társulást elemezzük ebben a típusban.

7.4.1. Komló Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás

A komlói területfejlesztési társulás 1996-ban alakult a komlói statisztikai kistérség településeiből: Bodolyabér, Egyházaskozár, Hegyhátmaróc, Hosszúhetény, Kárász, Komló, Köblény, Liget, Magyaregregy, Magyarhertelend, Magyarszék, Mánfa, Máza, Mecsekpölöske, Szalatnak, Szárász, Szászvár, Tófü, Vékény.

28. ábra. A Komló Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás területe (szerk.: KOVÁCS B.)

A kistérség környezeti jellemzői

Levegő

A kistérségben két településen – Komlón és Szászváron – található immissziós mérőpontok. A monitorállomásokon mért adatok alapján Komló és Szászvár levegőminősége jónak mondható, mert a szennyezettség mértéke általában az egészségügyi határérték ötven százalékát sem éri el. A javulás elsősorban annak köszönhető, hogy a lakosság többsége áttért a hagyományos fűtésről a gázfűtésre.

Felszíni vizek

A felszíni vízfolyások minőségét befolyásolja a szennyvíztisztító-telepekről bevezetett tisztított szennyvíz minősége és mennyisége, mely a hosszúhetényi telepről a Hosszúhetény-Hirdi vízfolyásba, a komlóiról a Kaszánya-patakba, a mázairól a Völgysegi-patakba, valamint a sikondairól a Baranya-csatornába kerül. A Kaszánya-patak vízminőségére ezenkívül negatív hatással van az is, hogy Komló belterületén folyik át és az ottani cégek szennyezik. A többi felszíni vízfolyást jelentős ipari létesítmény nem terheli.

A települési és az épített környezet állapota

Ivóvízellátás

A kistérségben mindenhol van vezetékes víz, a közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya a kistérségben: 97,6%, 2001-es adatok szerint.

Csatornázás, szennyvíztisztítás

Kistérségben a közüzemi szennyvízhálózatba bekapcsolt lakások aránya magas, a régióban a harmadik, a megyében a második legmagasabb értéket képviseli: 75,2%. Viszont szennyvízcsatornát csak négy településen, Hosszúhetényben, Komlón, Mázán és Szászváron építették ki. A többi tizenöt településen keletkező települési folyékony hulladékot:

- vagy a házi gyűjtőmedencékben elszikkasztják, ezáltal elszennyezve a környezetüket,
- vagy a települések határában lévő gyűjtőmedencékben helyezik el, amely szintén jelentős környezetszennyezéssel jár,
- vagy a szennyvíztisztító telepekre szállítatják, amely az egyetlen környezetvédelmileg elfogadható megoldás.

Bodolyabéren, Ligeten, Magyarhertelenden, Magyarszéken, Mánfán és Mecsekpölöskén jelenleg átmeneti megoldást alkalmaznak. A településeken szippantott szennyvizet a magyarszéki fogadó- és ürítőhelyre szállítják, ahonnan csővezetéken a komlói szennyvíztisztító telepre nyomják át.

Csapadékvíz-elvezetés

A csapadékvíz elvezetése szinte minden településen valamilyen szinten gondot jelent, amelyet jól mutat a bel- és külterületi belvizek, illetve a Völgységi-patak által az elmúlt években okozott árvizek száma. A legtöbb helyen a vízelvezető árkok gondozatlansága, évek óta elmaradó karbantartása, tisztítása okozza a problémát. A Völgységi-patak medrének rendezése elengedhetetlen feladat ahhoz, hogy az a mellette lévő falvakat ne öntse el rendszeresen.

Energiaellátás

A földgáz-ellátottság a kistérségben jónak mondható, Bodolyabér, Liget, Magyarhertelend, Magyarszék, Mánfa, Mecsekpölöske és Szárász településeken még nem megoldott. A többi településen a lakossági rákötések aránya megközelíti a 60-70%-ot.

Hőszolgáltatás csak Komlón van, melyet a Komlói Fűtőerőmű Rt. biztosít. A távfűtéses lakások száma körülbelül 5000 (ez a lakások 55%-a). A fűtőerőmű az elmúlt évtized során kétszer változtatott a felhasznált energiahordozók tekintetében: először 1990-ben a szénalapú energiatermelésről tüzelőolajra, majd 1998-ban a tüzelőolajról földgázra állt át. A váltások mindig jelentős káros anyag kibocsátás csökkenéssel jártak együtt. Ez a város levegőtisztaságának javulásában is megmutatkozott.

Ipari létesítmények, iparterületek

A kistérség legjelentősebb ipari tevékenysége az elmúlt évtizedekben a szénbányászat volt. A bányák bezárását követően új, kiemelkedő ipari létesítmény nem épült. A települések közül elsősorban Komló emelhető ki, ahol jelentősebb cégek működnek, Hosszúhetény, Máza, Szászvár és Vékény településen található egyéb üzem vagy vállalkozás. Ezenkívül Komlón található egyedül ipari park (Altáró Ipari Park) a város központjában, a volt szénbánya által használt területen.

Bánya-rekultivációk

A bányászati tevékenységnek két területen volt jelentős hatása a felszíni és a felszín alatti vízrendszerekbe való beavatkozás, valamint a tájkép átalakítása (külfejtések, meddőhányók) terén. A bányák rekultivációja során ezeket a negatív hatásokat kell megszüntetni, a rekultivációs munkák évekig is eltarthatnak.

Hulladékgazdálkodás

Települési szilárd hulladék, hulladéklerakók

A kistérség mind a tizenkilenc településén megoldott a települési szilárd hulladék rendszeres begyűjtése, négy cég összesen négy lerakóba szállítja a tizenkilenc település hulladékát. Négy lerakó a

bikali, a kárászi, a komlói és a mázai hulladéklerakó. A négy hulladéklerakó közül a kárászi a legújabb és az egyetlen, amelyik rendelkezik az összes szükséges engedéllyel. A környező települések hulladékának befogadására hosszútávon is alkalmas lesz. Hiányosság ugyan itt is van, de összességében elmondható, hogy a lerakón rendezettek a körülmények, a többi három lerakónak viszont vannak nagyobb környezetvédelmi hiányosságai.

A szelektív hulladékgyűjtés

A tizenkilenc település közül eddig ötben (Hosszúhetényben, Komló nyolc pontján, Magyarországon, Mázán és Szászváron) valósult meg a szelektív hulladékgyűjtés.

Az állati hullák elhelyezése (döggutak)

Az állati hullák elhelyezését Kárász, Magyarereggy, Szászvár és Vékény a Kárászon lévő hulladéklerakó területén kialakított 200 m³-es döggútba való szállítással oldja meg.

Engedéllyel nem rendelkező, illegális hulladéklerakók

Az engedéllyel nem rendelkező, illegális hulladéklerakókat három csoportba lehet sorolni:

- engedéllyel nem rendelkező, jelenleg is működő lerakók;
- engedéllyel nem rendelkező, az elmúlt harminc-negyven év során a falu végén kijelölt de ma már nem működő lerakók, melyeket már vagy rekultiváltak, vagy a természet benőtte őket;
- a település szélén kisebb-nagyobb mennyiségben odahalmozott hulladék, mely valójában nem tekinthető lerakónak.

Termelési (ipari) hulladék

Az iparban keletkező nem veszélyes hulladékokról nincsenek pontos adatok. Ezeket általában a települési szilárd hulladékokkal együtt lerakással ártalmatlanítják, vagy égetőművekben elégetik, illetve a hasznosítható anyagokat újrahasznosítják. A kistérségben jelentős ipar létesítmény Komló kivételével alig van. A legtöbb termelési hulladék – a bányameddő – az elmúlt időszakban a szénbányászati tevékenység során keletkezett. A bányák bezárásával azonban további meddők keletkezésével nem kell számolni.

Veszélyes hulladék

Jelentős ipari tevékenység hiányában nem keletkezik számottevő mennyiségű veszélyes hulladék.

Környezeti zaj és rezgés

A környezet zajterhelését túlnyomórészt két zajforrás adja:

- A közlekedés, mely a településeken átmenő közúti forgalomból adódik - Magyarereggyen, Kárászon, Vékényen, Szászváron és Mázán átvezető Hird-Szászvár-Bonyhád útvonalon, valamint Hosszúhetényen, Komlón, Magyarhertelenden, Magyarországon, Mánfán, Mecsek-pölöskén és Tófűn átvezető utak forgalma is gondot jelent zajvédelmi szempontból.
- Az ipar, de Komló kivételével a településeken számottevő, ipari tevékenységből származó zajterhelés nincs.

Kistérségi programokban megfogalmazott környezetvédelmi célkitűzések

A területfejlesztési társulás területére készült fejlesztési programok:

- Pécs és Komló térségének idegenforgalmi fejlesztési koncepciója (1994)
- Komló térségének agrárfejlesztési koncepciója (1994)
- Komló térsége területfejlesztési koncepciója (1995)
- Környezetvédelmi program (2001)

Levegő

- légszennyező anyagok kibocsátásának csökkentése
- a közlekedési koncepció megvalósítása révén a közlekedési emissziók csökkentése
- parlagfű visszaszorítási program kidolgozása és végrehajtása

Víz

- a sérülékeny, fokozottan érzékeny vízbázisok területén a teljes körű csatornázás
- a kistérség területén található felszíni vizek minőségének további, fokozatos javítása

Föld

- a talaj termőképességének biztosítása, az erdőterületek csökkenésének megakadályozása, az eróziós folyamatok csökkentése, a volt bánya-területek rekultivációjának befejezése, valamint a szennyezett talajok ártalmatlanítása

Települési és az épített környezet állapota

Csatornázás, szennyvíztisztítás

- a csatornahálózat teljes kiépítése
- a szennyvíztisztító telepek alkalmassá tétele a rákötött csatornák szennyvizének fogadására

Földgáz-ellátottság

- Bodolyabéren, Ligeten, Magyarhertelenden, Magyarszéken és Mecsekpölöskén földgázhálózat kiépítése

Csapadékvíz-elvezetés

- vízelvezető árkok karbantartása, tisztítása, új árkok létesítése, a Völgységi-patak medrének rendezése

Közüthálózat

- elkerülő utak építése az átmenő forgalom csökkentése érdekében azért, hogy a közlekedésből eredő légszennyező és zajhatásokat csökkenteni lehessen.

Településrendezés

- településrendezési terv készítése minden településre
- faluképvédelem és falufelújítás

Hulladékgazdálkodás

Települési szilárd hulladék kezelése

- a bükali, a komlói és a mázai lerakó körbe kerítése
- az illegális lerakók és felhalmozott szemétkupacok megszüntetése
- az újrahasznosítható anyagok szelektív gyűjtése

Környezeti zaj és rezgés

- a közúti közlekedésből származó zaj és rezgés mértékének csökkentése
- a településeken átvezető utakat elkerülő utakkal történő kiváltása
- az ipari eredetű zaj és rezgés esetén a terhelés növekedésének csökkentése

Agrár-környezetvédelmi javaslatok

- bio-élelmiszer csomagoló létesítése
- komplex erdőgazdálkodás a teljes erdőterületen, a „lábas” erdők pihenőerdővé, parkerdővé alakítása
- biogazdálkodás, gyógynövénytermesztés, gyűjtés, szárítás, feldolgozás

Tájvédelmi feladatok

- a környezeti ártalmak elhárítása (rekultiváció)
- táj- és sziluettvédelem; természetvédelmi területek állapotának fenntartása; a térségi tavak nagyobb hányadának felújítása

Környezetkímélő turizmus fejlesztése

- A természet-közei turizmus létesítményeinek fejlesztése, a természetvédelmi területek állapotának megőrzése, bekapcsolása a környezetkímélő turizmusba; sajátos mikroklímára építő gyógyítás, regeneráló, kikapcsolást, nyugalmat nyújtó üdülések, hobby (kerékpáros - természetjáró) turizmus, természetjárás
- kerékpárút hálózat mennyiségének és minőségének növelése

Környezeti tudatformálás

- A térség lakosságának tudatformálása, „zöld” gondolat erősítése, a társadalom értékrendjének átalakítása

Megvalósult feladatok a kistérségek területén:

Az alábbi környezetvédelmi szempontú feladatokat sikerült megvalósítani a kistérségben a területfejlesztési programok elkészítése óta:

Levegőminőség-védelem:

- a térségi gázberuházás nagy hányada, földgázhálózat kiépítése, bővítése: Hegyhátmaróc, Komló, Magyarország, Mecsekpölöske

Vízminőség-védelem, vízellátás, felszíni vízelvezetés:

- Ivóvízvezeték hálózat bővítése: Vékeny, Mánfa
- Csapadékvíz elvezető rendszer felújítása: Mánfa

Épített környezet:

- Magyarhertelend: főtér felújítása, a hozzá kapcsolódó épületekkel
- Területrendezési terv készítése: Egyházaskozár, Mánfa, Szárász, Tófű, Vékeny

Hulladékgazdálkodás:

- Máza-Szászvár-Hosszúhetény, Liget csatornázása
- Kommunális hulladéklerakó telep csapadékvíz elvezetése: Magyarhertelend

Tájrendezés:

- Komló város Sikonda településrésze- felhagyott agyagbánya tájrendezése

A környezeti állapot, a környezetvédelmi célkitűzések és a megvalósított programok közös eleme: infrastrukturális jellegű, a levegőtisztaság, a vízminőség-védelem és a hulladékgazdálkodás terén végrehajtott intézkedések, mint például a gázhálózat, ivóvízvezeték-hálózat, szennyvízhálózat, valamint csapadékvíz-elvezető-rendszer kiépítése, bővítése.

Épített környezet védelme tekintetében településkép javítása, településrendezési terv készítése sorolható környezetvédelmi feladatok közé. Ezenkívül meg kell említenünk egy tájrendezési feladat megvalósítását is, mely követelmény, igény is egyben.

Ebben a kistérségben valamennyi megvalósított feladat megtalálható a fejlesztési programok célkitűzéseiben, ha nem is megnevezve a területeket, településeket, de legalább általánosságban megfogalmazva.

7.4.2. Szekszárd Megyei Jogú Város és a Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása

Települései: Alsónána, Alsónyék, Bata, Báticasék, Bogyiszló, Decs, Fadd, Fácánkert, Felsónána, Hare, Kety, Kistormás, Kölesd, Medina, Murga, Ócsény, Pörböly, Sárpilis, Sióagárd, Szálka, Szedres, Szekszárd, Tengelic, Tolna, Várdomb, Zomba

A kistérségben elkészült fejlesztési programok:

- Szekszárd – tolnai kistérség területfejlesztési koncepciója, 2000.
- Gemenci erdő és térsége komplex turisztikai hasznosítási program, 2001
- Szekszárd - Duna-part közötti kerékpárút megvalósíthatósági tanulmányterv, 2001
- A Szekszárd Megyei Jogú Város és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása által alapított Szekszárdi Kistérségi Önkormányzatok Területfejlesztő és Szolgáltató Közhasznú Társasága tanulmányterve, 2002.

29. ábra. A Szekszárd Megyei Jogú Város és a Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulásának területe (szerk.: KOVÁCS B.)

Kistérség környezeti állapota:

Levegő állapota

A kistérség települési közül csak Szekszárdon méri a levegő minőségét. A gáz-halmazállapotú és a szilárd légszennyező anyagok tekintetében a levegőminőség mérsékelt szennyezettnek tekinthető. A kistérségben a gázhálózat kiépítettsége közepes, a vezetékes gázt fogyasztó háztartások aránya 2001-es adatok szerint 57,5%, de ez az érték folyamatosan növekszik. Pörboly és Szálka településen nem épült ki még a gázhálózat. Jellemző a parlagfűvel borított területek magas aránya.

Ivóvíz- és csatorna-hálózat

A kistérség legnagyobb környezeti gondja a szennyvízkezelés és a hulladék-elhelyezés. A közművelő kistérségi szinten 41,6% volt 2001 év végén.

A vezetékes ivóvízhálózat szinte teljes egészében kiépült a kistérség településein (95,9), de ezt nem követte a szennyvízhálózat fejlesztése (54,3%). A természeti környezetre nézve ez a tényező többrétű, tovagyűrűző problémaként jelenik meg. A szennyvízhálózat hiányában a használt, többé-kevésbé szennyezett vizet műszakilag és környezetvédelmi szempontból is kifogásolt szikkasztókban tárolják. Az így tárolt folyékony hulladék jellegéből adódóan szennyezi a talajt, a talajvizet; megnehezíti, illetve lehetetlenné teszi a talajvíz ivóvízként történő felhasználását. Ezenkívül a felszíni vizekre is kihatással lehet közvetve vagy közvetlenül. A szippantós tartálykocsival történő elszállítása a folyékony települési hulladékoknak sem megnyugtató megoldás, hiszen sok esetben a szennyvíz csak a település határáig jut el, ahol kikerülve a természetes elfolyókba káros hatást fejt ki.

Vízminőség

A kistérség felszíni és felszín alatti vizeinek minőségét meghatározza a kívülről származó ipari és kommunális eredetű szennyvíz-bevezetések, és a mezőgazdasági eredetű szennyeződések is. A kistérség meghatározó felszíni vize a Duna, melynek vízminősége a vízminőségi komponensektől függően a II-es (jó)-IV-es (szennyezett) vízminőségi kategóriába sorolható. A Sió vízminősége rosszabb, mint a Dunáé, és függ a vízhozamtól is. A 3. jelentős vízfolyás a Sárvíz, mely alacsony természetes vízhozamú, és igen nagy mennyiségű szennyvízbevezetéssel jellemezhető.

A talajvíz a kistérség nagy részén szennyezett, oka a nem megfelelő agrotechnikai eljárások, a kommunális kibocsátások, ipari és közlekedési eredetű szennyezések. A kistérség területén a rétegvizek általános jellegzetessége a magas vastartalom és keménységi fok, mely a terület geológiai felépítéséből következik. Súlyos probléma a kistérségben a szekszárdi ivóvízbázist érintő diklór-etilén szennyeződés.

A kistérség településeinek egy része sérülékeny ivóvízbázison található (Decs, Fadd, Fadd-Dombori, Ócsény, Szekszárd, Tolna). A kistérség síksági területein komoly gondot jelent a belvíz.

Hulladékgazdálkodás

A hulladéktelepek legnagyobb része illegális, hivatalosan nincs engedélyezve, szinte csak az ún. kijelölt személtlerakók fogadják a települési hulladékokat a kistérségben. Az elhelyezés nem szakszerű, és környezetvédelmi, higiéniai szempontból sem megfelelő. A hulladékokat legtöbb esetben megszünt bányák udvarában, természetes mélyedésekben helyezik el. Általános veszély, hogy a személttelepekről a szennyező anyagok kimosódnak a talajba, talajvízbe. Még súlyosabb a probléma, ha a hulladéklerakóra veszélyesnek minősülő hulladék kerül. További gond, hogy a nagyobb kistérségi lerakók kapacitása csökken, betelik a lerakó, szükséges lenne új lerakók létesítése, és a régiek, a megteltek rekultiválása. Jelenleg működő, de környezetvédelmi szempontból nem megfelelő hulladéklerakók: Bata, Bataaszék, Decs, Kölesd, Medina, Ócsény, Szedres, Tolna, Zomba, Szekszárd településen vannak.

A problémák sorát növeli az elhelyezésből származó légszennyezés is, a bűzhatás, az esztétikai látvány, valamint súlyos lehet az élőlényekre, az egészségre gyakorolt hatás is.

Talaj minősége

A talaj minőségét a hulladékok helytelen elhelyezése mellett a mezőgazdasági termelés határozza meg: a talajok pusztulása minőségileg és mennyiségileg (erózió), kemizálás (műtrágyázás, növényvédelem) révén.

Kistérség környezetvédelmi fejlesztési javaslata:

Kistérségi környezetpolitika fejlesztése

- kistérségi környezetvédelmi program készítése
- a környezetvédelmi kérdésekkel kapcsolatos kistérségi tájékoztatás fokozása, tudatformálás a térségi médiákon keresztül

A levegőminőség védelme, javítása

- önkormányzati rendeletek kidolgozása és érvényesítése a lakosság, a mezőgazdasági vállalkozások és a civilszervezetek bevonásával (allergiát okozó növények, állattartás, avar és kerti hulladékok égetése terén)
- védőerdők, fasorok, zöldfelületek tervszerű telepítése
- ülepedő porszennyezések csökkentése (mezőgazdaság és közlekedés területén)

Vizek védelme

- távlati (Fadd-Dombori, Gemenc-Gereben, Gemenc-Koppány, Gemenc, Címerfok, Bába) és sérülékeny (Szekszárd, Tolna, Fadd-Dombori, Ócsény, Decs) vízbázisok
- és felszíni vizek védelme

Hulladékgazdálkodás

- meglévő szennyvízhálózathoz történő csatlakozás lehetőségeinek felmérése
- térségi hulladékgazdálkodási koncepció kidolgozása
- regionális szintű hulladéklerakó építése
- illegális szeméttelpek felmérése, rekultivációs program

Természet és tájvédelem

- kistérségi ökológiai program kidolgozása
- a kistérség földhasználati rendszerének meghatározása
- természetvédelmi oktatási, környezeti nevelési program (óvodák, általános iskolák és erdei iskolák számára)
- a kistérség természeti érték katalógusának elkészítése

Kistérségi környezetvédelmi megvalósult feladatok

Az alábbi környezetvédelmi szempontból fontos feladatok valósultak meg a kistérségben a területfejlesztési programok elkészítése óta:

Térségi fejlesztési programok elkészítése:

- Kistérségi Komplex Területfejlesztési Koncepció
- Turisztikai program kidolgozása

- Szekszárd-Dombori kerékpárút megvalósíthatósági tanulmány
- Gemenc komplex fejlesztési programja
- Szekszárd és Térsége fejlesztési Kht. létrehozásának megvalósíthatósági tanulmánya
- (Szekszárd térség Európai Unió csatlakozási programja, EU jogharmonizációs hatása a területfejlesztésre, Belterületi közúthálózat fejlesztési programja - készülöben)

Vízminőség-védelem, vízellátás, felszíni vízvezetés:

- ivóvízellátás fejlesztése
- vízműfejlesztés, kútfúrás: Fácánkert, Felsőnána, Tolna
- csapadékvíz elvezetés: Alsónána, Kakasd, Kölesd, Tolna, Várdomb, Zomba
- belterületi vízrendezés: Bátaszék, Fadd, Fácánkert, Harc, Murga

Épített környezet:

- területrendezési terv készítése: Bátaszéken

Hulladékgazdálkodás:

- szennyvízhálózat kiépítése: Báta, Bátaszék, Bogyiszló, Decs, Fadd, Medina, Tolna

A kistérség környezeti állapotának, a környezetvédelmi jellegű fejlesztési célkitűzéseknek és a kistérségben megvalósult környezetvédelmi jellegű feladatoknak a közös elemei a vízrendezési feladatok körébe tartoznak: egyrészt az ivóvízellátás fejlesztése, valamint a csapadékvíz, belterületi vízvezetés révén. Szennyvízhálózat kiépítése az még, amely mint környezetvédelmi követelmény, kitűzött cél és megvalósított feladat is egyben, mely érint több települést és sérülékeny vízbázisú területet is (Fadd és Decs).

A megvalósult feladatok között olyanokat is találhatunk, melyeket nem a programok fogalmaztak meg, hanem a kistérség környezeti állapota.

7.4.3. Kaposvár és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás

A területfejlesztési társuláshoz tartozó települések: Alsóbogát, Bárdudvarnok, Baté, Bodrog, Bószénfa, Büssü, Cserénfa, Csököly, Csoma, Csombárd, Ecseny, Edde, Felsőmocsolád, Fonó, Gadács, Gálosfa, Gige, Gölle, Hajmás, Hedrehely, Hencse, Hetes, Igal, Jákó, Juta, Kadarkút, Kaposfő, Kaposgyarmat, Kaposhomok, Kaposkeresztúr, Kaposmérő, Kaposszerdahely, Kaposújlak, Kaposvár, Kazsok, Kercseliget, Kisasszond, Kisgyalán, Kiskorpád, Kőkút, Magyaratád, Magyaregres, Mernye, Mezőcsokonya, Mike, Mosdós, Nagybjom, Nagyberki, Orci, Osztopán, Pálmajor, Patalom, Patca, Polány, Ráksi, Rinyakovácsi, Sántos, Simonfa, Somodor, Somogyaszaló, Somogyesztí, Somogyjád, Somogysárd, Somogyszil, Szabadi, Szenna, Szentbalázs, Szentgálóskér, Szilvásszentmárton, Taszár, Újvárfalva, Várda, Visnye, Zimány, Zselickisfalud, Zselickislak, Zselicszentpál

egyes szakaszai eltérő szennyezettségűek, sőt Kaposvár előtt az elmúlt tíz év átlagához viszonyítva érezhető javulás is tapasztalható. A város területén még III. osztályú vízminőséggel rendelkezik, de Kaposvárt elhagyva – az ipari és kommunális eredetű szennyvizek bevezetése következtében – IV-V. osztályúvá romlik.

A talajvíz a nem megfelelő agrotechnika, illetve a települések által kibocsátott szennyvizek és egyéb hulladékok ártalmatlanításának hiányában elszennyeződtek, ivóvízként való fogyasztásra így már nem használható fel. A kistérség ivóvízellátás szempontjából leginkább hasznosított vízkészlete a rétegvíz. A felszínhez közeli jó vízadó réteg és a fő vízadó 100 m-nél kisebb mélységben a kistérségen belül jelentős területet foglal magában. A fő vízadó réteg a kistérségben határértéket meghaladó vas-mangántartalmú vízkészlettel rendelkezik, így vízkezelés szükséges.

A kistérség egyes területein fokozottan érvényesül a műtrágyázás és a növényvédő szerek vízszennyező hatása. A szántóföldi kultúrákra kijuttatott műtrágya és egyéb vegyszerek a szivárgó vízzel bemosódva, a felületi lefolyás által és az erózióval a felszíni és felszín alatti vizekbe kerülnek, teljes táplálékláncokat veszélyeztetve ezáltal.

Vezetékes vízzel a kistérség háztartásai gyakorlatilag teljes körűen ellátottak, ugyanakkor szennyvízcsatorna-hálózat Kaposvár mellett csak Igálon és Taszáron van. Megoldatlan a kommunális szennyvizek tisztítása is. Ez az infrastrukturális hiányosság jelentősen hozzájárul a kistérség felszíni és felszín alatti vizeinek szennyeződéséhez.

A talaj állapota

A kistérség észak-nyugati mikrotérségében, az Igáli térségben a művelésre alkalmas területek aránya a kistérségben magasnak mondható. A területre jellemző a talajsavanyodás, melynek oka az intenzív, a kistérség ökológiai adottságaihoz nem illeszkedő mezőgazdasági termelés, mely folyamatot a szennyvíz és egyéb hulladékok elhelyezési módja csak erősítenek. A mezőgazdasági termelés, a nagy hozamra szelektált növényfajták nagy mennyiségű szerves anyagot vonnak ki a talajból. A kistérségben a mezőgazdálkodás nem juttatja vissza ezt a szervesanyag-mennyiséget.

A Somogyjád-Kaposvári térségben az észak-dél irányú völgyek felszabdálják a területet. Az alsó szakaszokon a bemélyülések miatt már a meredek lejtőkön nagy az eróziós veszély. A völgyek alján a talajok fő terméskorlátozó tényezője az elvizenyősödés.

A termőtalaj vagyonban fokozza a károkat a külterületi utak rendezetlen állapota és a vízelvezetés megoldatlansága. Hiányoznak a termelést megalapozó talajtérképek, a talajhasznosítási tapasztalatok és adatok a szövetkezetek felbomlásával gyakorlatilag elvesztek.

A Zselic a talajerózióknak erősen kitett terület, a táj nagy része ma az erősen erodált és középfokú erózióval sújtott. Ennek legfontosabb összetevője a tagolt domborzat és a morzsalékos lösztakaró, löszszerű lejtőüledék (az erózióknak ellenálló kőzetfélék mennyisége jelentéktelen). További, az eróziót erősítő tényezők a csapadék mennyisége, az alapkőzet miatt laza talajtakaró, a túllegeltetés, a helytelen útervezés. A talajerózió legveszélyesebb formája a lezúduló záporvíz. A pusztulás mértékét érzékelteti, hogy néhol már a nyers lösz vagy a lejtőüledék van a felszínen.

Hulladékkezelés, elhelyezés

A kommunális hulladék összegyűjtése csak a nagyobb településeken szervezett, illetve Osztópánban kistérségi, Kaposváron pedig regionális szeméttlerakó működik. A szolgáltatás hiányában a kisebb településeken az ott élő lakosság saját eszközeivel szállítja ki a szemetet a kijelölt hulladéktárolóba. A települések környékén szinte mindenütt találhatunk illegális, de mindenki által használt szeméttelvet. A helyi önkormányzatok évenkénti lomtalanítási akciói segítséget jelentenek a felhalmozódott hulladékok összegyűjtésében.

A hulladékok összetételében a csomagoló anyagok növekedése mellett kevesebb salakot és hamut szállítanak a lerakókba. Megoldatlan a lakossági fogyasztásból származó veszélyes anyagok, használaton kívüli akkumulátorok, szárazelemek, olajos hulladékok, növényvédő szerek-, vegyszerek csomagolóanyagainak biztonságos ártalmatlanítása. Kaposváron ugyanakkor szelektív hulladékgyűjtés működik.

A mezőgazdasági hulladékok terén a rendszerváltást követően napjainkig érzékelhető változások nyomán csökkent a termelői hulladékok mennyisége. Ezzel párhuzamosan azonban a magángazdaságokban termelői veszélyes és nem veszélyes hulladékokra a környezetvédelmi felügyelet nem találta meg a megfelelő előírási rendszert. A termelők azonban nem érdekeltek az újrahasznosításban, az ágazat elhasznált anyagai a szemételepeket terhelik. Az ágazat veszélyes hulladékai közül meg kell említeni a vágóhídi hulladékot (Kaposvár, Juta), az állati tetemeket és az olajos eredetű hulladékot. Megoldatlan probléma az állati hullák ártalmatlanítása, a dögfeldolgozók bezárása miatt.

Zajvédelem

A kistérségben a közlekedési eredetű zaj közúti, illetve a Kaposvár-Dombóvár vasútvonal mentén a vasúti közlekedésből származik. A nehéz gépjárművek Balaton-partól történő elterelése miatt a 61-es főút vonal környezetében nőtt a zajterhelés.

A kistérség környezetvédelmi fejlesztési javaslatjai:

Természeti erőforrások, építészeti, kulturális örökség megőrzése

- településrendezési tervek készítése, összehangolása; falukép rehabilitáció; az építészeti örökség felmérése, védelme

Infrastruktúra-fejlesztés

- egészséges ivóvízbázis megteremtése, törekvés arra, hogy minden lakás kapcsolódjon a hálózatra, illetve a külterületeken is megoldott legyen az ivóvízellátás
- a földgázvezetékre csatlakozás azokon a helyeken, ahol gazdaságos, a kisebb településeken javasolt a tartályos PB-gáz használata
- szervezett hulladékszállítás és ártalmatlanítás megteremtése, illetve fenntartása
- belterületi vízrendezés
- szennyvízcsatorna-hálózat kiépítés és fenntartás
- kerékpárutak, úthálózatok megépítése a meglévő adottságok felhasználásával
- belterületi utak, járdák, parkok építése és karbantartása
- Kaposvár-Fonyód vízvezeték működtetése öntözési célra nem csak mezőgazdaságilag művelt területeken, hanem a települések belterületén is (öntözés, „ipari víz” jelleg)

Konkrét településenkénti fejlesztési javaslatok:

Büssü: gázvezeték építés, szennyvízelhelyezés

Cserénfa: szennyvízhálózat kiépítése, belvízelvezetés, közvilágítás korszerűsítés, a község folyamatos belső rendezése

Gálosfa: árkok rendbetétele, csapadékvíz elvezetés, szennyvízcsatorna kiépítése, úthálózat felújítás, gázvezeték építés, termálvíz hasznosítás

Megvalósult programok:

Az alábbi környezetvédelmi szempontú feladatok végrehajtása történt meg a kistérségben a területfejlesztési programok elkészítése óta:

Levegőtisztaság-védelem:

- földgázhálózat kiépítése, bővítése (Kadarkút, Kaposhomok, Somogyszil), kerékpárút építés: Kisasszond

Vízminőség-védelem, vízellátás, felszíni vízvezetés:

- ivóvízvezeték hálózat bővítése: Bárdudvarnok: Olajhegy vízellátás biztosítás, Somogysárd: víztermelő kút fúrása, Magyaróvölgy puszta vízellátása; vízrendezés, csapadékvíz elvezető rendszer felújítása: Ráksi, Kadarkút, vízmű felújítás: Alsóbogát
- belterületi vízrendezés, csapadékelvezető rendszer felújítása, csapadékvíz elvezető hálózat meder helyreállítása: Bőszénfa, Felsőmocsolád, Gadács, Gálosfa, Gige, Kaposgyarmat, Kiskorpád, Szenna, Zselicszentpál

Épített környezet:

- zöldfelület növelése: Csombárd, Kaposmérő, Hetes
- területrendezési terv készítése: Alsóbogát, Csököly, Ecseny, Edde, Felsőmocsolád, Hajmás, Kaposkeresztúr, Kiskorpád, Kőkút, Magyarreges, Polány, Rinyakovácsi, Somodor, Somogyaszaló, Somogygeszti, Szentgálóskér
- Somogyjád: parkfelújítás, Kisgyalán: kastélyrekonstrukció

Hulladékgazdálkodás:

- „Kukaprogram” – pályázatból új szeméttárolók
- szennyvízhálózat kiépítése, bővítése: Kaposvár-Somogyjád-Várda-Magyarreges, Somogyaszaló, Igal, Kaposhomok
- szennyvíztelep rekonstrukció: Mosdós, kistérségi alternatív szennyvízkezelő rendszer építése: Mernye
- térségi dögkút kialakítása: Magyarreges

Agrár-környezetvédelem:

- Juta: külterjes gyepgazdálkodás beruházásai; Somogyaszaló: természet közeli állattartás
- Pannonkert kft: bio alapú kertészet fejlesztése

Térségfejlesztési programok készítése:

- Kaposvár és Környéke Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás: településfejlesztési program készítése, kerékpárút-tervezés
- Alsóbogát és kistérség információs és informatikai rendszerének kialakítására vonatkozó hatástanulmány készítése

A kistérségben a települések nagyobb száma miatt is, jóval több környezetvédelmi jellegű intézkedés valósult meg, amit a környezeti állapot kényszerít ki, és amelyet a jóval kevesebb fejlesztési programok is javasolnak, az előző kistérségekhez képest. Az előző két kistérséghez hasonlóan itt is infrastrukturális jellegű feladatokat hajtottak végre a fejlesztési programokban szereplő célkitűzésekkel összhangban: ivóvízvezeték, gázhálózat, szennyvízhálózat kiépítése a kistérség több területén, az ivóvízellátás javítása érdekében több program is megvalósult, valamint a felszíni vízrendezés, csapadékelvezető rendszer felújítása.

Viszont sok olyan feladatot is sikerült végrehajtani, amelyet nem tartalmaztak a programok (pl. térségi dögkutak létesítése), és amelyeket olvashatunk a programokban, azokból sem valósult meg minden (pl. gázhálózat kiépítése Büssün).

8. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

1. A dél-dunántúli statisztikai kistérségi rendszer kutatása során megállapítottuk, hogy eltérnek a KSH statisztikai kistérségek és az önkéntes alapon szerveződött társulások területi határai. A KSH statisztikai kistérségek és a területfejlesztési társulások határvonalainak egymáshoz viszonyított rendszerét vizsgálva a következőket állapítottuk meg, és határoztunk meg 4 társulási típust:

- Tolna megyében és Somogy megyében a KSH kistérségi határvonal egy település kivételével egyben a területfejlesztési társulások határvonala is. Mindkét megyében vannak ezen kívül még olyan társulások, amelyek vagy a statisztikai kistérségen belül, vagy pedig a határokon átnyúlva működnek.

- Baranya megyében a kistérségi rendszer ennél bonyolultabb képet mutat. A 14 területfejlesztési társulás közül három követi a KSH-határvonalat. Ennek két oka lehet: vagy nem valódi térségi kapcsolatot fed le a KSH statisztikai határvonal, vagy egy mesterségesen kialakított rendszerben formálisan működő társulásokról van szó.

A dél-dunántúli régióban a KSH statisztikai kistérségek és a területfejlesztési társulások viszonya alapján 4 társulási típust határoztunk meg, melyeket a 24. táblázat mutat be a három megyében és régióban.

24. táblázat. A KSH statisztikai kistérségek és területfejlesztési társulások viszonya alapján a 4 társulási típus a Dél-Dunántúlon (szerk.: KOVÁCS B.)

	Baranya megyében (db)	Somogy megyében (db)	Tolna me- gyében (db)	Dél- Dunántúlon összesen (db)
Társulások, melyek a KSH statisztikai kistérséget lefedik	3	8	5	16
Társulások, melyek a KSH statisztikai kistérségen belül alakultak, de azt nem fedik le	4	6	1	11
KSH statisztikai kistérség vonalát átlépő, 2 statisztikai kistérség területén alakult társulások	6	0	3	9
KSH statisztikai kistérség vonalát átlépő, 3 statisztikai kistérség területén alakult társulások	2	1	0	3

A KSH statisztikai határvonalat és a SAPARD-társulás viszonyát vizsgálva megállapítottuk:

- Somogy megyében négy település Zala megyei SAPARD-társulás tagja, két település másik két megyéből csatlakozott a siófoki SAPARD-társuláshoz, és a Boronka kistérség három településéhez csatlakozott a negyedik település egy másik statisztikai kistérségből, a Balaton-Dráva Regionális Híd pedig három statisztikai kistérség területén található településeket tömöríti.

- Tolna megyében a kisvejkei társulás érint két statisztikai kistérséget,

- Baranya megyében – hasonlóan a területfejlesztési társulásokhoz – csupán három társulás igazodik a csak statisztikai kistérségi rendszerhez.

A KSH statisztikai kistérségek és a SAPARD-társulások viszonya alapján szintén 4 társulási típust határoztunk meg a dél-dunántúli régióban, ezeket a 25. táblázat mutat be.

25. táblázat. KSH statisztikai kistérségek és SAPARD-társulások viszonya alapján a 4 társulási típus a Dél-Dunántúlon (szerk.: KOVÁCS B.)

	Baranya megyében (db)	Somogy megyében (db)	Tolna me- gyében (db)	Dél-Dunántúlon összesen (db)
Társulások, melyek a KSH statisztikai kistérséget lefedik	3	4	3	10
Társulások, melyek a KSH statisztikai kistérségen belül alakultak, de azt nem fedik le	4	7	3	14
KSH statisztikai kistérség vonalát átlépő, 2 statisztikai kistérség területén alakult társulások	3	1	1	5
KSH statisztikai kistérség vonalát átlépő, 3 statisztikai kistérség területén alakult társulások	1	1	-	2

A dél-dunántúli területfejlesztési társulásokat vizsgálva az alábbi eredményeket fogalmaztuk meg:

- A társulások és a KSH-körzetek határai nem esnek egybe. Ebből több probléma adódott, egyrészt a decentralizált források elosztási rendszerében, másrészt pedig a pályázati rendszerben, mivel a nagyvárosok vonzáskörzetei hátrányos helyzetbe kerültek, és ezért sok település érdeke azt kívánta, hogy nagyvárost kihagyva alakítsanak ki társulást.
- A kistérségek feladata több pénz megszerzéséhez szükséges pályázatok készítése. Közös pályázati lehetőség hívott életre több társulást, mert volt egy közös cél: pl. szennyvízhálózat, gázhálózat kiépítése, melyhez közösen adtak be pályázatot. Ezekre a társulásokra a programok lezárását követően valós együttműködés nem jellemző.
- A társulások működésében hiányzik a célok átfogó stratégiába rendezése, a célok közötti prioritás felállítása, a rendszerben való gondolkodás.
- Kistérségi szinten kevés a helyi források képződése, így a külső forrásokra való támaszkodás miatt a térség kiszolgáltatottá válhat. Külső tényezőktől függ, hogy a helyi prioritások érvényesülnek-e. Tapasztaltuk, hogy a kistérség sokszor csak igen nehezen tudja a szükséges saját forrást biztosítani, ennek híján pedig eleve kiesnek a pályázók lehetséges köréből.

A dél-dunántúli SAPARD-társulások működésével kapcsolatban a kérdőíves felmérés eredményeit és a SAPARD-programokat vizsgálva az alábbi alapvető következtetésekre jutottunk:

- Gyakorlatilag a kistérségek térségfejlesztő feladatát – a vidékfejlesztési programok kidolgozását a *vidékfejlesztési menedzserhálózat* tudja megvalósítani.
- A fejlesztési programok készítése közül a SAPARD-tervek elkészítésének egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy *lakossági szinten* megfogalmaztatta, nevesítette a legfontosabb problémákat, hiányosságokat.

2. A térség környezeti állapotát domináns módon befolyásoló környezeti konfliktusok az alábbiakban összegeztük:

- A *légszennyezés* a térség nagyobb városait és a Balaton-partot érinti legsúlyosabban (ipari kibocsátás: Pécs–Beremend; közlekedési eredetű szennyezések: megyeszékhelyek, Balaton-part).
- A *talajvízkészletek szennyezettsége* általános gondot okoz, de a rétegvizekből származó ivóvíz is javításra szorul.
- A dél-dunántúli régióban a *szennyvízcsatornával ellátott háztartások* aránya elmarad a *közüzeti vízhálózatba bekapcsolt lakások* arányától, még a felét sem éri el. A közműolló kistérségenként nagyon változó.
- A *vezetékes gázellátás* volt az a terület az elmúlt években, ahol a leginkább látványos fejlődés történt. Ennek ellenére a régió országos átlaghoz mért lemaradása még így is jelentős.
- A *kommunális hulladékok* problémája egyre inkább előtérbe kerül. A régió településeinek 2/3-án folyik rendszeres hulladékgyűjtés. Az összegyűjtött települési szilárd hulladék gyakorlatilag kezelés nélkül kerül elhelyezésre, részben szabályos engedéllyel nem rendelkező lerakóhelyeken.
- Hosszabb távon is környezetvédelmi konfliktusok forrásai lesz a kőszén- és uránbányászat felszámolása után visszamaradó területek *kármentesítése*, illetve *rekultivációja*, valamint a térségben nem megfelelően elhelyezett *veszélyes hulladék*.

3. A dél-dunántúli területfejlesztési társulások fejlesztési programjainak vizsgálata során tapasztalt jellegzetességek, a környezetvédelmet is érintő tervezés hiányosságait az alábbiakban határoztuk meg:

- a kistérségek belső feltételeinek szétaprózott elemzése, hiányzik a külső környezethez való viszonyítás, a kistérség elhelyezése a nagyobb téregységekhez,
- a jövőkép, illetve a fejlesztési forgatókönyv hiánya,
- a területrendezési tervekhez való kapcsolódás hiánya,
- a fejlesztéshez szükséges költségek és források megjelentetésének hiánya,
- a partnerek, valamint a szervezeti háttér bemutatásának hiánya,
- az indikátorok, eredmény-kimutatás és hatáselemzés hiánya, valamint
- nagyon kevés az olyan program, mely elsősorban térségben gondolkodik, tehát inkább települési, mint térségi szemlélet jellemzi a programokat.

A programokat vizsgálva megállapítottuk, hogy többnyire olyan cselekvési tervek születtek, melyek a települések fejlesztési céljait segítik. Néhány társulást kivéve a kistérségi gondolkodás még nagyon alacsony fokú a régióban. Még mindig erős az önkormányzatok rendszere, és nem tudnak kilépni ebből a szervezeti keretből. Számos önkormányzat felismerte már a társulások létének szükségességét, amely fejlődésük egyik alappillére is. Az EU-csatlakozás folyamatában és főként majd az Unió tagjaiként fejlesztési pénzekhez való hozzájutás feltétele a kistérségi szintű, szakmailag megalapozott és alátámasztott programok, pályázatok készítése.

26. táblázat. A dél-dunántúli területfejlesztési és SAPARD-társulások, valamint programjainak száma (szerk.: KOVÁCS B.)

	Területfejlesztési			SAPARD agrár- és vidék-fejlesztési		Összes program száma
	társulások száma	programmal rendelkező társulás	fejlesztési program száma	társulás száma	program száma	
Baranya megye	15	8	20	11	11	31
Somogy megye	15	11	22	14	14	36
Tolna megye	9	7	20	7	7	27
Összesen	39	26	62	32	32	94

Dél-Dunántúlon a 39 területfejlesztési társulás közül 26 társulás rendelkezik 62 fejlesztési programmal (26. táblázat). Baranya megyében a társulások közel fele nem készített programot, Tolna megyében viszont 2 társulás kivételével valamennyi társulás. Baranya megyében alakult a legtöbb olyan társulás, melyre a valós térségi együttműködés kevésbé jellemző.

A környezetvédelmi programokat, illetve a környezetvédelmi kérdéseket is érintő programok tartalmi elemeinek vizsgálata során arra az eredményre jutottunk, hogy a programokban többnyire az infrastrukturális, hulladékgazdálkodással, agrárfejlesztéssel, épített környezet védelmével kapcsolatos feladatok szerepelnek a környezetvédelmi jellegű fejlesztési feladatok között, amelyeket részletesen az 27. táblázat mutat be.

27. táblázat. A dél-dunántúli kistérségi társulások programjaiban kitűzött környezetvédelmi célok és megvalósított feladatok (összeállította: KOVÁCS B.)

Kitűzött célok	Megvalósított célok
- <i>Agrárfejlesztési feladatok:</i> ökogazdálkodás, biotermékek előállítása erdő- és gyeptelepítés, talajerózió- és belvív-veszélyes szántóterületek gyep vagy erdő művelési ágba vétele, gyógynövénygyűjtés, -termesztés bioélelmiszer-csomagoló létesítése	Bioélelmiszer-termelés Bioszőlő-termelés és biobor-készítés Gyógynövénygyűjtés és -feldolgozás Biodízel-üzem létesítése Biomassza brikettálása Erdőtelepítés Regionális rendszerben szelektíven gyűjtött növényi hulladék energiacélú hasznosítása Külterjes gyepgazdálkodás, állattartás nyitott szín és karám környezetkímélő állattartás
- <i>Infrastruktúra-fejlesztés:</i> ivóvíz-, gázhálózat fejlesztése, vízminőségjavítás, felszíni vízvezetés, belterületi csapadékvíz-elvezető csatorna- és árokrendszer rendszeres karbantartása, kerékpárút létesítése, öko- és szelidturizmus feltételeinek kialakítása	Térségi gázberuházás, csatornahálózat kiépítése, Csapadékvíz elvezető rendszer felújítása Földgázhálózat kiépítése, bővítése Ívóvízvezeték hálózat bővítése, nitráttalanítás vízműtelep gáztalanító beépítése, arzénmentesítés Kerékpárút építése Vízmű vas- és mangántalanító
- <i>Hulladékgazdálkodás:</i> a lerakó teljes körű rekultiválása; az illegális hulladéklerakók, vadlerakók felszámolása, az érintett területek rendbetétele; működő és lezárt dögművek állapotának felülvizsgálata, lezárása; a települési szilárd hulladék kezelésére hulladékkezelési közszolgáltatás megszervezése, önkormányzati rendelet megalkotása; helyi hulladékgazdálkodási terv készítése; komposztálási technikák népszerűsítése és megvalósítása; a szelektív hulladékgyűjtés feltételeinek megteremtése	Kommunális hulladéklerakó telep csapadékvíz elvezetése Szilárd hulladéklerakó építése Szennyvíztelep-bővítés Alternatív szennyvízkezelési tervkészítés Illegális hulladéklerakó felszámolása Folyékony hulladéktisztító felújítása Települési szennyvízkezelési és tervének elkészítése, szennyvízcsatorna kiépítése Állati hulladéktemető, Komposztáló telep létesítése Szelektív hulladékgyűjtőhelyek kialakítása
- <i>Táj- és természetvédelmi feladatok:</i> tájrendezés, védett természeti értékek körének bővítése, Balaton és a Dráva vízminőségével kapcsolatos feladatok	Tájrendezés Térségi ökoturizmus
- <i>Települési és épített környezet védelme:</i> településkép minőségi javítása, településszerkezeti és szabályozási terv, valamint helyi építési szabályzat készítése, településrendezési tervek készítése; a települési környezetvédelmi program rendszeres felülvizsgálata, környezetvédelmi helyi rendelet kiadása; települési önkormányzati környezetvédelmi alap létrehozása	Kistérségi fejlesztési, környezetvédelmi program elkészíttetése Műemlékvédelem, helyileg védett épületek felújítása Parlagfűves pályázat Közterületek parkosítása Kistérségi területfejlesztési központ fejlesztése
- <i>Környezeti tudat- és szemléletformálás program:</i> környezeti nevelés és oktatás, a lakosság rendszeres tájékoztatás a település környezeti állapotáról; a lakosság környezeti tudatának fejlesztése, természet- és környezetvédelmi bemutatók, bemutató övezetek kialakítása.	Ökoturisztikai kézműves tábor A környezet- és természetvédelmi oktató- és információs központ kiépítése Somogyfajszon

Három társulási típust határoztunk meg a környezetvédelmi programozásuk alapján:

1. Társulások, melyek rendelkeznek saját környezetvédelmi programmal (*Komló Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Ormánsági Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Mecsekalja Szentlőrinc-től Orfűig Önkormányzati Társulás, Koppányvölgye Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Völgységi Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása*)
 2. Társulások, melyek rendelkeznek fejlesztési, de nem kifejezetten környezetvédelmi, programokkal, azonban környezetvédelmi fejezetet tartalmaznak ezek programok (*pl. Szekszárd Megyei Jogú Város és a Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása, Balatonföldvár és Társult Települései Területfejlesztési Társulás*)
 3. Társulások, melyek fejlesztési programjaiban nincs külön környezetvédelmi fejezet, hanem az ágazati célkitűzések között szerepel környezetvédelmi javaslat (*pl. Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Területfejlesztési Társulás, Csurgó és Térsége Területfejlesztési Társulás, Pogányvölgyi Kistérség Területfejlesztési Társulás*)
4. Mind a kistérségek fejlesztési programjainak környezetvédelmi feladatait összefoglaló táblázatok, mind pedig az esettanulmányok azt bizonyítják, hogy a környezetvédelmi tervezés hatékonysága nem attól függ, hogy a kistérségeknek van-e fejlesztési, netán környezetvédelmi fejlesztési programjuk, vagy szerepel-e a kistérség terveiben környezetvédelmi célkitűzés. Ugyanis valamennyi kistérségi társulás területén végrehajtanak hasonló, általában infrastruktúra-fejlesztési feladatokat függetlenül attól, hogy tartalmazzák-e azt fejlesztési programok, illetve készült-e területfejlesztési társulás településeire fejlesztési program.

Valójában a környezetvédelmi feladatok megvalósítását 4 tényező határozza meg:

- Egyrészt a kistérségek **környezeti állapota**, a terület környezeti állapotának hiányosságai, problémái (pl. csatornázás, gázhálózat kiépítése az azokat nélkülöző településeken, térségekben, súlyos környezeti problémák felszámolása a havária sújtotta területeken).
- Az érvényben lévő **pályázati rendszer**, mely azt befolyásolja, hogy milyen típusú kistérségi programok születnek, mire írnak ki éppen pályázatot, tehát mit finanszíroznak. Azonban nemcsak a programok, hanem a (környezetvédelmi) feladatok megvalósulása többnyire pályázati pénzből, támogatásból sikerül, melyek alapvetően determinálják a megvalósult feladatok fajtáját.

- A **kistérségi társulások** és az azokat alkotó települések **anyagi helyzete** az, amely a megvalósult feladatokat meghatározzák, mert a pályázatok benyújtásához a pályázatok fajtájától, feladattípustól függően bizonyos százalékban önerőre is szükség van.
- **Humán tényezőktől** is nagyban függ a környezetvédelmi programok sikere, az ehhez szükséges kistérségek érdekérvényesítése, lehetősége, azoktól az elkötelezett személyektől, akik kitartásukkal, szakmai hozzáértésükkel képesek a kistérségi feladatokat kezelni.

A kistérségi társulások nagy része azért tartja fontosnak fejlesztési koncepciójuk elkészítését, mert ezzel pályázni tudnak, tehát alapvetően pénzszerzési eszközként fogják fel. A vizsgált régióban kevés az olyan kistérség, amely azért készít, vagy készített ilyen fejlesztési programot, mert úgy gondolja, hogy erre ténylegesen szüksége van.

Viszont megjegyezzük azt is, hogy fontos a tervezés mellett a térség akarata a fejlesztésekre. Néha ugyan a készülő területi dokumentumok nem fogalmaznak meg konkrét és azonnali hasznot hozó feladatokat, mégis fontosnak kell ezeket tartani, mivel az adott területi egység valamennyi programjának és projektjének kiindulási pontját jelenthetik. Egy kistérségnek rendkívül fontos, hogy legyen széles körben átgondolt, megfogalmazott és elfogadott jövőképe, melybe a helyi közösségek is megjelentethetik gondolataikat, elképzeléseiket, értékeiket, és a későbbi fejlesztési elképzelések erre épülhetnek.

5. Megállapítjuk, hogy a környezetvédelmi célkitűzések a kistérségi szerveződések folyamatában erőteljes szerepet játszanak.

A kistérségi társulások létrejöttének egyik fontos eleme a környezet javítása. A kistérségi együttműködések eleinte feladatorientált szerveződések voltak, általában az infrastruktúra-hálózat (pl. szennyvízcsatorna-, gázhálózat) kiépítésére jöttek létre, viszont jellemző volt, hogy feladat elvégzése után ezek az együttműködések megszakadtak. Az 1996-ban sorra alakult területfejlesztési társulások viszont csak néhány esetben követték ezt a típusú lehatárolást. Ezek a kistérségi szerveződések nem egyfajta, hanem több feladat megoldása érdekében jöttek létre, komplex területfejlesztési céllal alakultak.

Az 1999-ben induló kistérségi SAPARD-programozás viszont előtérbe helyezte a környezeti értékek megőrzését, a környezeti elemek javításának igényét. A SAPARD-programozás egyik fontos célkitűzése a környezet fenntartása, a vidéki infrastruktúra fejlesztése, a vidéki örökség megőrzése, környezetbarát mezőgazdaság kialakítása. Ezek a környezetvédelmi célkitűzések egy kisebb területi egységen belül a helyi szereplők részvételével, a helyben élők életminőségének a javítását szorgalmazzák úgy, hogy erőteljes térszervező erővé váltak.

Térszervező erő kistérségi szinten:

1. egy bizonyos (főként infrastrukturális) feladat megoldása
2. környezetvédelmi célállapot elérése.

Mindezek a feladatok kistérségi szinten tehát úgy tudnak megvalósulni, hogy a helyi szereplők részvételével helyben megfogalmazott fejlesztési elképzelések érvényesülnek.

Viszont ha a társulásnak nincs szervezeti háttere, apparátusa, akkor a tervek csak tervek maradnak. A kistérségi társulások életképességének feltétele a pénzügyi források megszerzése, mert a társulások forráshiánya nem teszi lehetővé a fejlesztést. Itt jelenik meg végül a pályázati lehetőség, mint újabb integrálódási tényező, mellyel a kistérségi társulások elszaporodását ösztönözték, ezzel:

3. térszervező erő a fejlesztési célokat megvalósító pályázati rendszer is.

A környezetvédelmi problémák közül több olyan létezik, mely regionális, nemzeti, sőt globális összefogást követel. A probléma jellegéből adódóan ezek a problémák eleve csak a helyinél magasabb szintek bevonásával kezelhetők (pl. a vízbázisok védelme). Viszont számos problémát helyi szinten is meg lehet oldani bizonyos támogatások segítségével, szakértelemmel, közös célok elérésének igényével.

További kutatás irányvonalát jelenti annak a vizsgálata, hogy a kistérségek különböző környezetvédelmi feladatait milyen szinten és milyen szint bevonásával lehet megoldani.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném megköszönni Dr. Tóth József professzor úrnak, hogy lehetővé tette számomra a Ph.D. programban való részvételt, és hogy a munkámhoz anyagi, erkölcsi és szakmai támogatást nyújtott.

Nagyon köszönöm témavezetőmnek, Dr. Fodor István professzor úrnak, a szakmai és anyagi segítségét a dolgozat elkészítéséhez, a publikációk gyarapításához nyújtott támogatását.

A Ph.D. programban való tanulmányaimhoz és a disszertáció elkészüléséhez folyamatosan önzetlen segítséget nyújtott Pirkhoffer Ervin, Dr. Gyenizse Péter, valamint Dr. László Mária és Dr. Pap Norbert, akik kritikus észrevételeikkel segítették a dolgozat elkészítését.

Hálás vagyok Farkasné Tegzes Eszter titkárnőnek is, aki az adminisztráció útvesztőjéből mindig segített kitalálni.

Továbbá köszönöm minden olyan Kollégámnak a segítségét, akik kitartásra ösztönöztek, és példájukkal segítettek munkámat.

És végül, de nem utolsósorban nagyon hálás vagyok szüleimnek, akik mindvégig a tanulás és a tudás fontosságára irányították figyelmemet, köszönöm nekik és a páromnak azt a nagymértékű türelmet is, amely segített abban, hogy ez a dolgozat elkészüljön.

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra.	Körzetbeosztási hierarchia-rendszer	10.
2. ábra.	Térségi szintek a társadalomban	11.
3. ábra.	Térszerkezeti szintek Magyarországon	11.
4. ábra.	A tér hierarchiaszintjei Tóth József előadása alapján	12.
5. ábra.	Természetföldrajzban használt térkategóriák	12.
6. ábra.	A közigazgatási térszervezési teleszkóp	12.
7. ábra.	Magyarország statisztikai kistérségi rendszere	18.
8. ábra.	A Dél-Dunántúl statisztikai kistérségi rendszere	20.
9. ábra.	A Baranya megyei területfejlesztési társulások	28.
10. ábra.	A Baranya megyei SAPARD-társulások	29.
11. ábra.	A területfejlesztési társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Baranya megyében	31.
12. ábra.	A SAPARD-társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Baranya megyében	32.
13. ábra.	A területfejlesztési társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Somogy megyében	34.
14. ábra.	A Somogy megyei területfejlesztési társulások	35.
15. ábra.	A Somogy megyei SAPARD-társulások	36.
16. ábra.	A SAPARD-társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Somogy megyében	37.
17. ábra.	A területfejlesztési társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Tolna megyében	39.
18. ábra.	A SAPARD-társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez Tolna megyében	40.
19. ábra.	A Tolna megyei területfejlesztési társulások.	41.
20. ábra.	Tolna megye SAPARD-társulásai.	42.
21. ábra.	A területfejlesztési társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez a Dél-Dunántúlon	43.
22. ábra.	A SAPARD-társulások viszonya a KSH statisztikai kistérségekhez a Dél-Dunántúlon	43.
23. ábra.	Vezetékes gázt fogyasztó háztartások a lakásállomány %-ában a Dél-Dunántúli statisztikai kistérségek területén 2001-ben	50.
24. ábra.	A vízhálózatba bekapcsolt lakások arányának és a közüzemi szennyvízhálózatba bekapcsolt lakások arányának a különbsége a Dél-Dunántúli kistérségekre lebontva 2001 év elején	50.
25. ábra.	Közüzemi szennyvíz-csatarnahálózatba bekapcsolt lakások aránya kistérségenként, 2001-ben	52.
26. ábra.	Közműöllő a Dél-Dunántúli kistérségekben 2001-ben (egy km vízhálózatra jutó szennyvízcsatorna-hálózat, m)	52.
27. ábra.	Parlagfű szezonban a különböző parlagfű koncentrációval szennyezett napok száma Szekszárdon és Pécsen 1994 - 1999 között	53.
28. ábra.	A Komló Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás területe	153.
29. ábra.	A Szekszárd Megyei Jogú Város és a Városkörmeyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulásának területe	158.
30. ábra.	Kaposvár és Körmeyé Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás területe	162.

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat.	A kistérségi keretekben működő szervezetek fő típusai	17.
2. táblázat.	A dél-dunántúli statisztikai kistérségek száma és megnevezése 1997-es és a 2004-es változás előtt és után	21.
3. táblázat.	Baranya megye statisztikai, területfejlesztési és SAPARD-kistérségei	27.
4. táblázat.	Somogy megye statisztikai, területfejlesztési és SAPARD-kistérségei	33.
5. táblázat.	Tolna megye statisztikai, területfejlesztési és SAPARD-kistérségei	38.
6. táblázat.	A dél-dunántúli statisztikai kistérségek lakásállománya és a közműellátottsága 2001 év végén	51.
7. táblázat.	A dél-dunántúli kistérségi fejlesztési tervek, koncepciók, programok elkészülésének éveit szerint	61.
8. táblázat.	A kistérségekben elkészült tervek típusok szerint	63.
9. táblázat.	A kistérségi tervek készítőik szerint	63.
10. táblázat.	Baranya megyei kistérségi társulások fejlesztési programjai	65.
11. táblázat.	Somogy megyei kistérségi társulások fejlesztési programjai	76.
12. táblázat.	Tolna megyei kistérségi társulások fejlesztési programjai	85.
13. táblázat.	A dél-dunántúli kistérség-fejlesztési programok környezetvédelmi vonatkozásainak összesítése	96.
14. táblázat.	A Baranya megyei kistérségi SAPARD-programok környezetvédelmi vonatkozásai SAPARD-társulások szerint	109.
15. táblázat.	A Somogy megyei kistérségi SAPARD-programok környezetvédelmi vonatkozásai SAPARD-társulások szerint	111.
16. táblázat.	A Tolna megyei kistérségi SAPARD-programok környezetvédelmi vonatkozásai SAPARD-társulások szerint	113.
17. táblázat.	A Baranya megyei kistérségek környezetvédelmi fejlesztéseinek csoportosítása	117.
18. táblázat.	A Baranya megyei kistérségi társulások programjaiban kitűzött környezetvédelmi célok és megvalósított feladatok	125.
19. táblázat.	A Somogy megyei kistérségek környezetvédelmi fejlesztéseinek csoportosítása	127.
20. táblázat.	A Somogy megyei kistérségi társulások programjaiban kitűzött környezetvédelmi célok és megvalósított feladatok	135.
21. táblázat.	A Tolna megyei kistérségek környezetvédelmi fejlesztéseinek csoportosítása	137.
22. táblázat.	A Tolna megyei kistérségi társulások programjaiban kitűzött környezetvédelmi célok és megvalósított feladatok	143.
23. táblázat.	A kedvezményezett térségek és települések összefoglaló adatai kistérségenként, megyénként a dél-dunántúli régióban	151.
24. táblázat.	A KSH statisztikai kistérségek és területfejlesztési társulások viszonya alapján a 4 társulási típus Dél-Dunántúlon	166.
25. táblázat.	KSH statisztikai kistérségek és SAPARD-társulások viszonya a Dél-Dunántúlon alapján a 4 társulási típus a Dél-Dunántúlon	167.
26. táblázat.	A dél-dunántúli területfejlesztési és SAPARD-társulások, valamint programjainak száma	169.
27. táblázat.	A dél-dunántúli kistérségi társulások programjaiban kitűzött környezetvédelmi célok és megvalósított feladatok	170.

IRODALOMJEGYZÉK

- A. GERGELY A. (1996): Egy kistérségi civil társadalmi kezdeményezés margójára. Comitatus, június. pp. 26-38.
- ÁRVAI T. (2000): Települési önkormányzatok együttműködése, társulások kapcsolatai, különös tekintettel a kistérségekre. Magyar Közigazgatás, 7. sz. pp. 421-431.
- BAKOS I. (2001): Területfejlesztési stratégiák és programok tervezésének módszertana. Miskolc, Bíbor kiadó, 141. p.
- BARTKE I. (szerk.) (1995): Területfejlesztés. ELTE, Budapest, 276 p.
- BÁLINT J.-JUHÁSZ M.-BÁLINT A. (1999): SAPARD program Tolna megyei kistérségekre. A Falu, XIV. évf. 4 sz. pp. 69-75.
- BÁNLAKY P.-BOKOR B.-TÓTH J. (1999): A terület- és településfejlesztés társadalmi összefüggésrendszere. JPTE, FEEFI, Pécs, 306 p.
- BEKÉNYI J.-BÉRCESI F.-NÉMETH J. (2003): A kistérség fogalma, funkciói, intézményrendszere (Előzetes koncepció – Vitaanyag). Magyar Közigazgatás. 4. sz. pp. 194-209.
- BELUSZKY P. (1987): Az 1984. évi közigazgatási területbeosztási reform és az Alföld térszerkezete. Alföldi tanulmányok, XI. kötete, pp. 71-98.
- BELUSZKY P.-KOVÁCS Z.-OLESSÁK D. (szerk.) (2001): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. Magyarország kézikönyvtára sorozat. CEBA Kiadó, Váckisújfalu, 423 p.
- BÉRCESI F.-SOLYMOSI V. (1999): A társulási megállapodások felülvizsgálatának tapasztalatai Baranya megyében. Magyar Közigazgatás, 10 sz. pp. 576-579.
- BÉRCESI F. (2002): A kistérség helye és szerepe a közigazgatás rendszerében. Magyar Közigazgatás, 9 sz. pp. 522-540.
- BÓDI F. (1999): Lokális, kistérségi és regionális együttműködés és érdekérvényesítés a területpolitikában. A Falu. XIV. évf. 4 sz. pp. 13-24.
- BODNÁR L.-FODOR I.-LEHMANN A. (1999): A természet- és környezetvédelem földrajzi vonatkozásai Magyarországon. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BUDAY-SÁNTA A. (2000): A vidékfejlesztés és környezetgazdálkodás stratégiai kérdései. In: HAHN Cs. (szerk.): A területfejlesztés feladatai az ezredfordulón és az információs társadalom. Hazai Térségfejlesztő Kft. Budapest, pp. 175-179.
- BUDAY-SÁNTA A. (2001): Agrárpolitika – vidékpolitika. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó,
- BUNYEVÁCS J.-FODOR I.-KOVÁCS B. (2000): A fenntartható fejlődés környezetvédelmi aspektusának regionális és lokális változásai. In: FODOR I.-KOVÁCS B.-TÉSITS R. (szerk.): Társadalom és kör-

- nyezet. Tanulmányok a tudomány világkonferenciájára. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2000. pp. 95-111.
- CSAPÓ T. (2000): Térségi szerveződések és működésük hatékonysága a Nyugat-dunántúli régióban. 3. (40). évf. 6. sz. pp. 526-532.
- CSATÁRI B. (1995): A kistérség fogalma. In: CSEFKÓ F. (szerk.): Kistérségeknek kistérségekről. Dunaholding City Menedzser Kft., Budapest, pp 11-15.
- CSATÁRI B. (1996): A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége. Falu-Város-Régió 10. sz. pp. 6-9.
- CSATÁRI B. (2000): Kísérlet a magyarországi komplex fejlődési típusainak meghatározására. In: DÖVÉNYI Z. (szerk.): Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth József 60. születésnapjára. MTA-FKI Budapest, pp. 151-167.
- CSEFKÓ F. (1992): A területi érdekképviselés, a területi politika és a normatív szabályozás alapkérdései. Tér és társadalom 6. évf. 1-2 sz. pp. 47-56.
- CSEFKÓ F. (1995): Az önkormányzatok szerepe a térségfejlesztésben. Kistérségeknek kistérségekről. Dunaholding City Menedzser Kft., Budapest, pp. 48-51.
- CSEFKÓ F. (szerk.) (1995): Kistérségeknek kistérségekről. Dunaholding City Menedzser Kft., Budapest, 252 p.
- CSEFKÓ F. (1998): A területfejlesztés középszintjének működési tapasztalatai. Comitatus 9. sz. pp. 20-31.
- CSEFKÓ F. (2001): A magyar önkormányzati rendszer továbbfejlesztése. Magyar Önkormányzati Szövetségek Társulása. Budapest, 241 p.
- Dél-Dunántúli környezetvédelmi Programja, Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács, TOTAL KFT, AACM KFT, MTA RKK DTI, Pécs, 2000.
- Dél-Dunántúl agrárstruktúra- és vidékfejlesztési programja (SAPARD), Kaposvár, 1999.
- DÓCZI G.-FORGÓ M. (szerk.) (2003): Tananyag a SAPARD Program magyarországi működéséhez. FVM Képzési és Szaktanácsadási Intézet, Budapest
- DORGAI L. (1998): A területfejlesztéstől a vidékfejlesztésig az agrárgazdaság nézőpontjából. A Falu, XIII. évf. 2. sz. pp. 17-34.
- DORGAI L.-HINORA F.-TASSY S. (1998): Területfejlesztés – vidékfejlesztés. Agrárgazdasági tanulmányok. 9. sz. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budapest, 96 p
- DORGAI L. (2002a): A vidékfejlesztés támogatásának elvei és gyakorlata az Európai Unióban. Európai tükrök, 88. sz. pp. 5-54.
- DORGAI L. (2002b): Az agrár- és vidékfejlesztés és a Nemzeti Fejlesztési Terv. Európai tükrök, 88. sz. pp. 55-65.

- DORGAI L.-KAPRONCZAI I.-KISS J.-UDOVECZ G.-VARGA GY. (szerk.) (2002): Az agrárgazdaság és a vidékfejlesztésének főbb stratégiai kérdései az EU-csatlakozást megelőző időszakban (Tézisek). Európai tükr, 88. pp. 67-82
- ELEK S. (1999): A SAPARD-program költségvetési hatásai. Európai tükr, 4. sz. pp. 58-69
- ERDŐS T. (2001): Területfejlesztés – vidékfejlesztés. A hazai és az európai uniós gyakorlat alapvonalai. Tanulmányok – Zempléni múzsa. Kézirat.
- FALUVÉGI A. (1994): Kistérségi területi vonzási rendszer. Comitatus, 2. sz. pp. 31-39.
- FALUVÉGI A. (1996): A regionális térszerkezet változásának jellemzői. Comitatus, 4. sz. pp. 315.
- FALUVÉGI A. (1997): A területfejlesztési támogatási rendszerének statisztikai megalapozása. Területi statisztika, Bemutatószám pp. 27-49.
- FALUVÉGI A. (2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. Területi Statisztika. 3. (40) évf. 4. sz. pp. 319-346.
- FARAGÓ L. (1994): Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához. Tér és Társadalom 8. évf. 3-4 sz. pp. 23-39.
- FARAGÓ L. (2001): A területfejlesztéssel és a területi tervezéssel kapcsolatos uniós fogalmak tartalma és használata. Falu-város-régió, 3. sz. pp. 3-5.
- FARKAS T. (2000): „SAPARD kistérségek”. Tér és társadalom XIV. évf. 2-3. sz. pp. 209-217.
- FARKAS T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődéstudományok és a fejlesztési koncepciók tükrében. Tér és társadalom XVI. évf. 1. sz. pp. 41-57.
- FEHÉR A. (1998): Mezőgazdaság és vidékfejlesztés. Gazdálkodás, XLII. évf. 1. sz. pp. 72-79.
- FODOR I. (1999): A természeti környezet elszennyeződése és annak veszélyei. In: BODNÁR L.–FODOR I.–LEHMANN A.: A természet- és környezetvédelem földrajzi vonatkozásai Magyarországon. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, pp. 164–307.
- FODOR I.- KOVÁCS B (1999): Creation of the environmental index system of sustainable development. Proceeding of the 9TH International Conference on Environmental Protection is a must. pp. 350-359.
- FODOR I. (2000): A környezetvédelem érdekérvényesítése az agrártérségekben. In.: KOVÁCS T. (szerk.): Integrált vidékfejlesztés. V. falukonferencia. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 207–211.
- FODOR I.–KOVÁCS B.–TÉSITS R. (szerk.) (2000): Társadalom és környezet. Tanulmányok a tudomány világkonferenciájára. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 317 p.
- FODOR I. (2001): Környezetvédelem és regionalitás Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 488 p.
- FODOR I.-KOVÁCS B. (2001): The Danube-Drava National Park, a Region Organised on the Basis of Natural Values. In: G. J. HALASI-KUN (Ed.): Drava Valley – a scene for international

- development and cooperation - Pollution and Water Resources Columbia University Seminar Proceedings, Volume XXXIII, 1999-2000. Centre of Regional Studies Hungarian Academy of Sciences, Pécs pp. 125-155
- FODOR I.–BUNYEVÁCS J.–KOVÁCS B. (2001): A dél-dunántúli régió környezeti állapota és veszélyforrásai. In: SÁSDI L. (szerk.): Barlangkutatók szakmai találkozója alkalmából készült konferenciakiadvány. Pécs, Pécsi tudományegyetem, Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat, pp. 5-17.
- FODOR, I.-KOVÁCS, B.-WILHELM, Z. (2002): The Danube-Drava National Park, a Region Organised on the Basis of Natural Values. In: G. J. HALASI-KUN (Ed.): Drava Valley – a scene for international development and cooperation – Pollution and Water Resources Columbia University Seminar Proceedings, Volume XXXIII, 1999-2002. Centre of Regional Studies Hungarian Academy of Sciences, Second enlarged edition, Pécs pp. 125-155.
- FÜRCHT P. (2000): A településközi együttműködés egyes kérdései. Magyar Közigazgatás, 9. sz. pp. 532-538.
- FÜRCHT P. (2003): Kistérségi koncepció. Magyar Közigazgatás, 3. sz. pp. 129-138.
- G. FEKETE É.-BODOLAI É. (1995): „Együtt, de hogyan?” Kistérségi szerveződések megjelenése a területfejlesztésben. MTA RKK, Észak-magyarországi Osztálya, Miskolc, 227 p.
- G. FEKETE É. (1996): A kistérségi fejlesztő szervezetek lehetséges helye a területi tervezés rendszerében. Comitatus, 7-8. sz. pp. 75-79.
- G. FEKETE ÉVA (1997): A kistérségi tervezés néhány sajátossága. Tér és Társadalom, 3. sz. pp. 101-105.
- G. FEKETE É. (1998): Bevezetés az alulról vezérelt (bottom up) vidékfejlesztés elméletébe és módszertanába. Phare Térségfejlesztési ismeretek felsőfokon VI. kötet, Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok, 128 p.
- G. FEKETE É. (1998b): Kistérségek jövője a területfejlesztésben. Parola, 2-3. sz. pp. 32-33.
- G. FEKETE É. (1999): Kistérségek: irány az Unió?! A Falu XIV. évf. 2 sz. pp. 57-62.
- G. FEKETE É. (2000): A siker titkai a kistérségi fejlesztésekben. A Falu XV. évf. 2 sz. pp. 59-65.
- G. FEKETE É. (2001a): A kistérségi szintről praktikusán. Comitatus. 6. sz. pp. 14-26.
- G. FEKETE É. (2001b): Innovációk a kistérségi fejlesztésben. Tér és Társadalom, 3-4. sz. pp. 39-53.
- G. FEKETE É. (2001c): A kistérségi operatív programok készítésének tapasztalatai. A Falu XVI. Évf. 3. sz. pp. 23-46.
- G. FEKETE É. (2002): A magyar vidékfejlesztés gyakorlatának ellentmondásai. A Falu, XVII. évf. 2 sz. pp. 15-19.
- GÓDOR A. (1999): Két statisztikai kistérségre egy önkormányzati fejlesztési társulás. Területi Statisztika 2. (39) évf. 4 sz. pp. 340-347.

- GYENESEI I. (2002): A Somogy megyei Önkormányzat törekvései és eredményei az elmúlt négy év tükrében. Comitatus, 5. sz, pp. 38-52.
- GYENIZSE P.-LOVÁSZ GY. (1996): A természeti környezet hatása a település-alaprajzokra Baranya megye déli részén. Földrajzi Értesítő XLV. évf. 3-4. pp. 205-219.
- GYENIZSE P.- KOVÁCS B. (1999a): A Völgyégi Önkormányzati Társulás Településeinek természet- és környezetföldrajzi jellemzői. In: TÓTH J.-WILHELM Z. (szerk.) Változó környezetünk. - Tiszteletkötet Fodor István professzor úr 60. születésnapjára. JPTE, MTA RKK, Pécs, 1999. pp. 233-253.
- GYENIZSE P.-KOVÁCS B. (1999b): A települések és a természeti környezet kapcsolata a Völgyégben. In: FÜLEKY GY (szerk.) A táj változásai a Kárpát-medencében. GATE, Gödöllő, 1999. pp. 331-344.
- GYENIZSE P. (2000): A természeti adottságok szerepe néhány Dél-baranyai település kialakulásában és fejlődésében. In: LOVÁSZ GY.-SZABÓ G. (szerk.): Területfejlesztés-regionális kutatások (Tiszteletkötet Tóth József Professzor Úr. 60. születésnapjára), PTE FI, Pécs, pp. 93-101.
- GYENIZSE P-KOVÁCS B. (2000): Természeti környezet és a települések kapcsolata a Drávamenti-síkságon. In: FÜLEKY GY. (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében a történelmi események hatására. Budapest-Gödöllő, pp. 199-204.
- GYENIZSE P. (2001): Természeti környezet szerepe a zselici települések kialakulásában és fejlődésében. In: Táj és az ember – geográfus szemmel, Geográfus Doktoranduszok IV. Országos Konferenciájának CD kötet,
- HAHN CS. (szerk.) (2000): A területfejlesztés feladatai az ezredfordulón és az információs társadalom. Hazai Térségfejlesztő Kft. Budapest, 229 p.
- Hajdú Z. (1989): A közigazgatásföldrajz kialakulása, fejlődése és kutatási irányai, Földrajzi Közlemény, 3. sz. pp. 163-175.
- HAJDÚ Z. (1995): A közigazgatás-földrajz történeti fejlődése és jelenlegi kutatási irányai. In: GOLOBICS P.-TÓTH J. (szerk.): Válogatott fejezetek a társadalomföldrajz köréből. Pécs, JPTE TTK, pp. 203-220.
- HAJDÚ Z. (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Tankönyvek, Területi és Települési Kutatások, 17. kötet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 334 p.
- HEIL P. (1999): Az Európai Unió támogatási programjai Magyarországon. Területi statisztika, 2(39). évf. 4. sz. pp. 391-397.
- Helyi Önkormányzatok Európai Chartája – ETS No. 122, <http://www.htmh.hu/et.htm>
- A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. Törvény (Önkormányzati törvény)
- A helyi önkormányzatokról szóló törvény módosítása, 1997. CXXXIV. tv. Magyar Közlöny 112. szám

- Helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről, az 1997. évi CXXXV. Törvény, (Társulási törvény) Magyar Közlöny 112. szám
- H-NÉ GOMBOS A. (2002): Az EU regionális programja és a Zselica mikrotérség vidékfejlesztési illetve SAPARD programja. Kézirat,
- HÓBOR E.-VARGA T. (2002): Az önkormányzati társulások és együttműködés tapasztalatai Zala megyében. Magyar Közigazgatás, 1. sz. pp. 32-38.
- HORVÁTH J.-JELENKA GY. (2000): Kistérségi információk (lehetőségek, igények) a SAPARD-program tükrében. Területi statisztika, 3.(40) évf. 4. sz. pp. 385-390.
- HORVÁTH GY.-PÁLNÉ KOVÁCS I. (2000): Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés (megye, régió, kistérség). Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. IV. A területfejlesztési program tudományos alapozása. MTA, Budapest, 245 p.
- JÁVOR K. (1999): A nemzeti stratégiából helyi fejlesztés: a kistérségi vidékfejlesztési program és a megvalósítás forrásai. Falu-Város-Régió, 4. sz. pp. 19-22.
- JUNG A. (2003): A helyi önkormányzatok számára igénybe vehető fejlesztési források hazánkban az EU-csatlakozást megelőzően és azt követően. Magyar Közigazgatás, 8. sz. pp. 473-489.
- KAPROS T-NÉ (1998): Kistérségek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Területi Statisztika. 1 (38). évf. 3. sz. pp. 223-238.
- KEREK Z. (2000): Vidékfejlesztés, pénzügyi feltételek. ÖKO XI. évf. 3-4. sz. pp. 27-47.
- KISS L. (2001). A társulási viszonyok reformja. In: CSEFKÓ F. (szerk.): A magyar önkormányzati rendszer továbbfejlesztése. Magyar Önkormányzati Szövetségek Társulása. Budapest, pp. 75-89.
- Kistérségek, megyék, régiók és a közeljövő közigazgatása. Rövidített kutatási zárójelentés a MÖOSZ megbízásából az MTA RKK-ban végzett vizsgálat tapasztalatairól. Comitatus, 12. sz. pp. 30-44.
- Kistérségi programozás helyzete a kelet-magyarországi kistérségekben. MTA RKK Észak-Magyarországi Osztálya, Kézirat, Miskolc
- Kistérségek. Comitatus, (1993) szeptember, pp. 16-25.
- KONTRA GY. (2000): Kistérségi társulások együttműködésének tapasztalatai. Területi statisztika, 3. (40) évf. 4 sz. pp. 391-393.
- KOVÁCS B. (1998): Dél-Dunántúl környezeti állapota. In: PAP N.-TÓTH J. A regionalizmus annotált bibliográfiája. JPTE, Pécs, pp. 113-133.
- KOVÁCS B.-KURJAK T. (2000): A környezetminőség és a népesség egészségi állapotának kapcsolata a dél-dunántúli régióban. In: LOVÁSZ GY.-SZABÓ G. (szerk.): Területfejlesztés – Regionális kutatások – Tiszteletkötet Tóth József professzor Úr 60. születésnapjára. PTE, Pécs, pp. 139-147.
- KOVÁCS B. (2001a): Környezeti elemek minősége a Völgyiségben. In: SZITA L.-SZÓTS Z. (szerk.): A Völgyiség huszadik százada. Struktúrák és konfliktusok. III. Völgyégi Konferencia tanulmány-

- kötete. MTT Dél-Dunántúli túli Csoportja, MTA PAB Város és Helytörténeti Munkabizottsága, Völgységi Múzeum, Bonyhád, 2001. pp. 201-208.
- KOVÁCS B. (2001b): Környezetföldrajzi jellemzők a Völgységi Önkormányzati Társulás települése-
in. Geográfus doktoranduszok IV. országos konferenciakötete, Szeged, CD kiadvány
- KOVÁCS B. (2001c): A Tolna megyei Sárköz árvízmentesítése. In: FODOR I.-TÓTH J.-WILHELM Z.
(szerk.): Ember és környezet – elmélet, gyakorlat. Tiszteletkötet Lehmann Antal professzor úr
65. születésnapjára. Pécs, PTE TTK FI, Duna-Dráva Nemzeti Park, pp. 25-37.
- KOVÁCS B. (2002): A környezeti elemek állapota a dombóvári kistérségben. In: CZUPPON V.-
GERENDÁS R.-KOPÁRI L.-TÓTH J. (szerk.): Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából III. PTE
TTK Földrajzi Intézet, Pécs pp. 82-100.
- KOVÁCS B. (2003): A környezetvédelem megjelenése a Baranya megyei kistérség-fejlesztési prog-
ramokban. A fenntartható fejlődés környezetvédelmi összefüggései a Kárpát-medencében c.
konferencia kötetében – megjelenés alatt
- KOVÁCS D.-MAJOROS E. (1998): A terület- és vidékfejlesztés szabályozása és működtetése a z Euró-
pai Unióban. Phare Térségfejlesztési ismeretek felsőfokon, 1. Szolnok-Gödöllő, Kereskedelmi és
Gazdasági Főiskola, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, 111 p.
- KOVÁCS K. (1995): A térségi összefogás indítékai és eredményei Baranyában. Comitatus. 7. sz. pp.
43-49.
- KOVÁCS K. (1998): A vidék kutatása az MTA Regionális Kutatások Központjában. A Falu, XIII. évf.
4. sz. pp. 15-30.
- KOVÁCS T. (1998): A területi statisztikai információs rendszer és fejlesztésének feladatai. Területi
Statisztika. Bemutakozó szám
- KOVÁCS T. (1998): A vidékfejlesztés problémái és feladatai. In: PÓCS GY. (szerk.): Vidékfejlesztés
vidékpolitika. Cikk, tanulmányok. Agroiinform Kiadóház, Budapest, pp. 167-178 p.
- KOVÁCS T. (2000): Integrált vidékfejlesztés, A Falu, XV. évf. 2. sz. pp. 33-38.
- KOVÁCS T. (2001): A SAPARD-program lebonyolításának várható nehézségei. A Falu, XVI. évf. 1.
sz. pp. 21-30.
- KOVÁCS T. (szerk.) (2002a): Területi statisztikai információk rendszere és elérhetősége, KSH, Buda-
pest, 70 p.
- KOVÁCS T. (2002b): Prológ a statisztikai kistérségi területbeosztás felülvizsgálathoz. Területi Statis-
tika. 5. évf. 3. sz. pp. 203-209.
- KOVÁCS T. (2003): Magyarország kistérségi szerkezete. Magyar Közigazgatás. 2. sz. pp. 96-104.
- KOVÁCS ZS.-KULCSÁR L. (1997a): A kistérségi igazgatási modellek ma és holnap I. Comitatus 7-8.sz.
pp. 97-108.

- KOVÁCS ZS.-KULCSÁR L. (1997b): A kistérségi igazgatási modellek ma és holnap II. Comitatus 9. sz, pp. 41-50.
- KOVARSZKI A.-LÁSZLÓ M.-TÓTH J. (szerk.) (2002): Múlt, jelen, jövő – a településügy térben és időben. Tiszteletkötet Kőszegfalvi György professzor úr 70. születésnapjára, PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 312 p.
- KŐSZEGFALVI GY.-LOYDL T. (2001): Településfejlesztés. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 196 p.
- KRAJKÓ GY. (1973): A gazdasági mikrokörzetek elvi és módszertani kérdései, Földrajzi Értesítő, 2-3. sz. pp. 259-275.
- KRAJKÓ GY. (1994): Gazdasági körzetek elméleti és módszertani kérdései. In: PERCZEL GY.-TÓTH J. (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE, Budapest, pp. 297- 412.
- KUKORELLI L. (2001): A társulások tapasztalatai Győr-Moson-Sopron megyében. Magyar Közigazgatás, 3. sz. pp. 283-288.
- KULCSÁR L. (1998a): Vidékfejlesztés és vidékpolitika Magyarországon. A Falu, XIII. évf. 2. sz. pp. 5-16.
- KULCSÁR L. (1998b): Falvaink fejlesztési stratégiái az EU csatlakozás tükrében. In: PÓCS GY. (szerk.): Vidékfejlesztés vidékpolitika. Cikk, tanulmányok. Agroiinform Kiadóház, Budapest, pp. 179-194.
- KULCSÁRNÉ KISS A. (1999): A kistérségek jellegzetességei Heves megyében. Területi Statisztika. 2. évf. 5. sz. pp. 411- 429.
- LACÓ B. (2003): A kistérségi közigazgatás forrásrendszere, finanszírozás elvei. Magyar Közigazgatás, 8. sz. pp. 449-472.
- LÁSZLÓ M.-MAGAY M. (2003): A terület- és településfejlesztés szervezeti és intézményi rendszere. In: PAP N. -TÓTH J. (szerk.): Terület- és településfejlesztés I., Tankönyv geográfus hallgatók számára, egyetemi tankönyv, Pécs, Kézirat
- LÉDER F. (1999): Jász-Nagykun-Szolnok megyei tapasztalatok a helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről. Magyar Közigazgatás, 3. sz. pp. 148-152.
- LONCSÁR K. (2001a): Ki kicsoda a magyar SAPARD programban? A Falu, XVI. évf. 1.sz. pp. 31-36.
- LONCSÁR K. (2001b): Vidékfejlesztési céltámogatás 2001-2002-ben. A Falu, XVI. évf. 2. sz. pp.73-76.
- LONCSÁR K. (2001c): Vidékfejlesztés – régiómarketing. In: BELUSZKY P.-KOVÁCS Z.-OLESSÁK D. (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. Magyarország kézikönyvtára sorozat. CEBA Kiadó, Váckisújfalu, pp. 401-411.
- LOVÁSZ GY.-SZABÓ G. (szerk.) (2000): Területfejlesztés – Regionális kutatások. Tiszteletkötet Tóth József Professzor Úr 60. születésnapjára. Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet, 377.
- MADARÁSZ I. (2000): Hogyan készítsünk vidékfejlesztési programot? Agroiinfo Kiadóház, Budapest, 194 p.

- MARKOS GY. (1952): Magyarország gazdasági körzetbeosztása (rajonírozása). Földrajzi Értesítő 3. sz. pp. 582-634.
- MAROSI S.-SOMOGYI S. (szerk.) (1990): Magyarország kistájainak katasztere. I-II. MTA FKI, Budapest, 1023 p.
- Magyarország kistérségei. Dél-Dunántúl. Központi Statisztikai Hivatal, Pécs, Kaposvár, Szekszárd, Pécs, 95 p.
- Magyarország Vidékfejlesztési Programja. Konceptió. Témafelelős: Jávorka K., VÁTI Kht, Budapest, 1997.
- Magyarország mezőgazdasági és vidékfejlesztési programja. Gödöllő
- MÉSZÁROS E.-TÓTH J. (szerk.) (1998): Földrajzi kaleidoszkóp. Tanulmányok Krajnc Gyula professzor 70. születésnapjára. JPTE – JATE, Pécs-Szeged, 365 p.
- MIKLÓSI E. (1996): Az új területfejlesztés működésének vázlata. Comitatus, 4. sz. pp. 40-43.
- NAGY I. (1999): Környezetértékelési módok elméleti és gyakorlati kérdései. ÖKO X. évf. 1-2. sz. pp. 69-79.
- NEMES G. (2000a): A vidékfejlesztés szereplői Magyarországon. Intézmények, megközelítések, erőforrások. A vidékfejlesztés természete. Háttérelmző tanulmány a World Wide Fund for nature számára. KTK/IE Műhelytanulmányok, 10. sz. 57 p.
- NEMES G. (2000b): Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája – az integrált vidékfejlesztés lehetőségei. Közgazdasági Szemle, XLVII. évf., június, pp. 459-474.
- NEMES NAGY J. (1997): Régiók, regionalizmus. Educatio, 3. sz. pp. 407-423.
- NEMES NAGY J. (1998): A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 1998.
- NÉMETH J. (2001a): A kistérségi (városkörnyéki) közigazgatás és együttműködés gyakorlata, jövője. Magyar Közigazgatás, 1. sz. pp. 4-17.
- NÉMETH J. (2001b): A kistérségi (városkörnyéki) közigazgatás helye a közigazgatás rendszerében. Területi Statisztika. 2001. IV. (41) évf. 1. sz. pp. 23-33.
- NÉMETH J. (2001c): A városkörnyéki modell újragondolásának lehetőségei figyelemmel a körzeti feladatokra. In: CSEFKÓ F. (szerk.): A magyar önkormányzati rendszer továbbfejlesztése. Magyar Önkormányzati Szövetségek Társulása. Budapest, pp. 90-105.
- Országos Területfejlesztési Konceptió. 1997.
- PAJOR P.-NÉ (1996): Társulások az önkormányzati rendszerben. Comitatus, 9. sz., pp. 10-16.
- PAPNÉ GÁSPÁR L. (2003): Területi fejlődés és területfejlesztés Magyarországon. Comitatus 5. sz. 19-30.
- PAP NORBERT-TÓTH JÓZSEF (2002): Régió és rajonelméletek. In: Általános Társadalomföldrajz II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp. 287-300.
- PAP N. (2003): Kistérségfejlesztés, Kézirat

- PAP N. -TÓTH J. (szerk.) (2003): Terület- és településfejlesztés I., Tankönyv geográfus hallgatók számára, egyetemi tankönyv, Pécs, Kézirat
- PÁTKAI ZS.-PERGER É. (2001): Területfejlesztési koncepciók napjainkban. In: BELUSZKY P.-KOVÁCS Z.-OLESSÁK D. (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. Magyarország kézikönyvtára sorozat. CEBA Kiadó, Váckisújfalu, pp. 92-101.
- PÁLNÉ KOVÁCS I. (1995): A kistérség mítosza és valósága. In: CSEFKÓ F. (szerk.): Kistérségeknek kistérségekről. Dunaholding City Menedzser Kft., Budapest, pp. 37-43.
- PÁLNÉ KOVÁCS I. (1996): A területfejlesztés térkategóriái, jogi szabályozásuk és hatalmi környezetük. Falu-Város-Régió 10. sz. pp. 18-23.
- PÁLNÉ KOVÁCS ILONA (1999): Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus, Pécs-Budapest, p. 282.
- PELCL, P.-HANDEREK, P.-FARKAS I. (2002): Társadalmi részvétel a területfejlesztésben Közép-Európában. Aarhusi Egyezmény és Regionális Fejlesztési Project. Holocén Természetvédelmi egyesület, 86 p.
- PERCZEL GY.-TÓTH J. (szerk.) (1994): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 461 p.
- PERCZEL GY. (1995): A területi és a környezeti politika kapcsolata. In: BARTKE I. (szerk.): Területfejlesztés. ELTE, Budapest, pp. 252-267.
- PERCZEL GY. (szerk.) (1996): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 653 p.
- PERCZEL GY. (2001): Környezetvédelem, környezetgazdálkodás és területfejlesztés Magyarországon. In: BELUSZKY P.-KOVÁCS Z.-OLESSÁK D. (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. Magyarország kézikönyvtára sorozat. CEBA Kiadó, Váckisújfalu, pp. 200-214.
- PERGER É. (2001): A terület- és településfejlesztés eszközei. In: BELUSZKY P.-KOVÁCS Z.-OLESSÁK D. (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. Magyarország kézikönyvtára sorozat. CEBA Kiadó, Váckisújfalu, pp. 180-199.
- PFEIL E. (1996a): A térségi együttműködés lehetséges szerepe a terület- és településfejlesztésben I. Comitatus, 1. sz., pp. 5-10.
- PFEIL E. (1996b): A térségi együttműködés lehetséges szerepe a terület- és településfejlesztésben II. Comitatus, 2. sz., pp. 3-12.
- PFEIL E. (2002): Láttelet a megye alatti közigazgatási térről. Magyar Közigazgatás, 10. sz. pp. 619-630.
- PIRES, L.M. (2002): Magyarország területfejlesztési intézményrendszeréről és az Európai Unió strukturális alapjainak kezeléséről való felkészüléséről. Magyar Közigazgatás, VII-VIII. sz. pp. 424-459.

- PÓCS GY. (szerk.) (1998): Vidékfejlesztés vidékpolitika. Cikkek, tanulmányok. Agroinform Kiadóház, Budapest, 368 p.
- RAKONCZAI J. (1988): Az emberi tevékenység környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálati lehetőségei alföldi példákon. Alföldi Tanulmányok pp. 59-79. o.
- RAKONCZAI J. (1997): A fenntartható fejlődés és az Alföld. Alföldi Tanulmányok pp. 7-16.
- RAKONCZAI JÁNOS (2000): Antropogén hatásra bekövetkező tájváltozások az Alföldön. In: (SCHWEITZER F.-TINER T. szerk.): Tájkutatói irányzatok Magyarországon.. MTA Földrajz-tudományi Kutatóintézet pp. 37-54.
- RASKÓ GY. (2003): Földközeli” gondolatok a vidékfejlesztésről. A falu XVIII. évf. 1 sz. pp. 5-12.
- RÁKÓCZINÉ OROSZ GY. (2001): A Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Területfejlesztési Társulás Vidékfejlesztési Programjának bemutatása, Falu-város-régió, 1. sz. pp. 33-34.
- RITTER K. (2000): Az önkormányzati társulások, a településközi együttműködés jelentősége a terület- és vidékfejlesztésben. Területi Statisztika. 3.(40) évf. 1 sz. pp. 17-29.
- Rurális Térségek Európai Chartája, Falu-város-régió, 1998/8. sz. pp. 26-30.
- SÁNTHA J-NÉ (1997.): Statisztikai kistérségek, különös tekintettel a Bács-Kiskun megyei Vállalkozási Struktúra alakulására. Comitatus, 6. sz. pp. 56-66.
- SCHEIDLERNÉ SZÖLLŐSI M. (1999): A helyi önkormányzatok társulásáról és együttműködéséről, Magyar Közigazgatás, 9. sz. pp. 528-533.
- SÍPOS ZS. (2002): Pest megye kistérségeinek összehasonlító vizsgálata. Területi statisztika, 5. évf. 2. sz. pp. 168-180.
- Somogy megye környezetvédelmi programja, Kaposvár, 2000.
- SÜLI-ZAKAR I.-PFEIL E. (1993): Hajdú-Bihar megyei tapasztalatok a kistérségi szövetségek és társulások létrejöttéről. Comitatus 10. sz. pp. 39-47.
- SÜLI-ZAKAR I. (1994a): Kistérségi szövetségek kialakulásának és működtetésének tapasztalatai. Comitatus, 8-9. sz. pp. 46-59.
- SÜLI-ZAKAR I. (1994b): Kistérségi szövetségek kialakulásának és működésének tapasztalatai Hajdú-Bihar Megyében. Tér és Közigazgatás, MTA RKK – Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest.
- SÜLI-ZAKAR I. (1995): Kistérségek és területfejlesztés. In: CSEFKÓ F. (szerk.): Kistérségeknek kistérségekről. Dunaholding City Menedzser Kft., Budapest, pp. 16-23.
- SÜLI-ZAKAR I. (1997): Régiók a földrajzi térben. Comitatus, 3-4. sz. pp. 7-15.
- SÜLI-ZAKAR I. (1998): Területfejlesztés – vidékpolitika. A Falu, XIII. évf. 3. sz. pp. 65-70.
- SZABÓ G. (1999): Területfejlesztés kistérségi együttműködéssel a „Siklósvidéken”. In: TÓTH J.-WILHELM Z. (szerk.): Változó környezetünk. Tiszteletkötet Fodor István professzor úr 60. születésnapjára. JPTE TTK, Földrajzi Intézet, MTA RKK DTI, Pécs, pp. 82-102.

- SZABÓ L. (1997): Kistérségi településegységek Tolna megyében. In: TÉSITS R.-TÓTH J. (szerk.): Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából I. JPTE TTK ÁTUT, Pécs, pp. 341-355.
- SZABÓ L. (2001): A kistérségek kapcsolódása a területfejlesztés rendszerébe. In: LOVÁSZ GY.-SZABÓ G. (szerk.): Területfejlesztés – Regionális kutatások. Tiszteletkötet Tóth József Professzor Úr 60. születésnapjára. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 221-228.
- SZALÓ P. (1996): A területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény megjelenése óta eltelt fél év tükrében. Falu-Város-Régió 6-7. sz. pp. 2-4.
- SZEGVÁRI P. (2000): A kistérségek szerepe a település- és területfejlesztésben. A Falu, XV. évf. 2. sz. pp. 15-31.
- SZENDRÓNÉ FONT E. (2000): A kistérség és a vidékfejlesztés kapcsolata. Területi Statisztika. 3. (40) évf. 6 sz. pp. 503-508.
- SZLÁVIK J.-PUSZTAI CS. (2000): Fenntarthatóság testközelben: a fejlődés helyi programjai (Local Agenda 21). ÖKO XI. évf. 3-4. sz. pp. 13-26.
- SZOBOSZLAI ZS. (2001): Kistérségi területfejlesztési szakemberek szerepe a területfejlesztési társulások működésében. Szolnok, Kistérségek Fejlesztésért Tudományos Egyesület
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN (1997a): Fejlesztési koncepciók a kistérségek számára. Tér és Társadalom 3. sz. pp. 93-99.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN (1997b): A kistérségek gazdasági és társadalmi jellemzői és trendjei Észak-Dunántúlon. Tér és társadalom, 1. sz. pp. 147-181.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN (1997c): Egy kistérség sikerének titka – avagy tettek és tervek a nyugati-kapu térségfejlesztési társulás „házatáján”. Tér és Társadalom, X. évf. 4. sz.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. (1999): A kistérségi szerveződések finanszírozási lehetőségei I. Comitatus, 12.sz. pp. 7-15.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. (2000): A kistérségi szerveződések finanszírozási lehetőségei II. Comitatus, 1-2.sz. pp. 18-28.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. (2001): Vidékfejlesztés előzményekkel és tényekkel. Tér és Társadalom XV. évf. 2. sz. pp. 71-85.
- Területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény,
<http://www.archiweb.hu/Jogta/joggyujtemeny.htm>
- TÉSITS R.-TÓTH J. (szerk.) (1997): Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából I. JPTE TTK ÁTUT, Pécs, 356 p.
- TOMBÁ CZ E.-GERGELY E. (1996): A területfejlesztés és a környezetvédelem összekapcsolása. ÖKO VII. évf. 3-4. sz. pp. 45-54.
- TÓTH J.-DÖVÉNYI Z.-MOSOLYGÓ L. (1975): A vonzáskörzet-kutatások és a gazdasági körzetesítés kapcsolata. MTA FKI Közlemények, pp. 347-354.

- TÓTH J. (1981) A városhálózat funkcionális, strukturális és területi sajátosságai az Alföldön. Alföldi tanulmányok, V. kötete, Békéscsaba, pp. 105-112.
- TÓTH J. (1983): Településfejlesztési stratégiánk változása és az Alföld. Alföldi tanulmányok. VII. kötet, Békéscsaba, pp. 135-165.
- TÓTH J. (1987): Az Alföldi urbanizációs folyamat kutatásából adódó fontosabb megállapítások és következtetések. Alföldi tanulmányok. XI. kötet, Békéscsaba, pp. 99-112.
- TÓTH J. (1988a): A területi érdekérvényesítés kérdése és az Alföld térszerkezeti egységei. Alföldi tanulmányok, XII. kötet, Békéscsaba, pp. 100-113.
- TÓTH J. (1988b): Urbanizáció az Alföldön. Akadémiai Kiadó, Budapest, 200 p.
- TÓTH J. (1992): Tények, lehetséges pályák és elágazások az Alföld településrendszerében. Alföld Kutatási program, VI. kötet, Kecskemét, pp. 166-184.
- TÓTH J. (1994): Települések. In: PERCZEL GY.–TÓTH J. (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 461 p.
- TÓTH J. (1996): Településrendszer. In: PERCZEL GY. (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 537-582.
- TÓTH J. (1997): Régiók a Kárpát-medencében. In: PAP N. - TÓTH J. (szerk.): Európa politikai földrajza. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék és a JPTE TK Kiadói Iroda - University Press, Pécs pp. 223-236.
- TÓTH J. (1998): A földrajz néhány alapkérdése és a kulturális földrajz. In: MÉSZÁROS E.-TÓTH J. (szerk.): Földrajzi kaleidoszkóp. Tanulmányok Krajkó Gyula professzor 70. születésnapjára. JPTE - JATE, Pécs-Szeged, pp. 59-72.
- TÓTH J.–WILHELM Z. (szerk.) (1999): Változó környezetünk. Tiszteletkötet Fodor István Professzor Úr 60. születésnapjára. JPTE TTK FI – MTA RKK DTI, Pécs, 351 p.
- VALÉR É. (2001): A statisztikai, fejlesztési és igazgatási kistérségek összehasonlításának tapasztalatai. Falu-város-régió, 5. sz. pp. 24-29.
- VARGA ZS. (2001): A Tamási kistérség. Falu-Város-Régió. 7. sz. pp. 47-50.
- VASZÓKICS GY.-NÉ (2000): A területfejlesztési törvény módosításának célja és indokai. Területi statisztika. 2. sz. pp. 103-107.
- Vidékfejlesztési programok Magyarországon. VÁTI Kht. Országos Vidékfejlesztési Iroda, 2002.
- WINKLER GY. (1999): Területfejlesztés. Kistérségek. Egyetemi jegyzet, ELTE Ötvös Kiadó, Budapest, 110 p.
- ZONGOR G. (1999): Kistérség-megye-régió közigazgatási hatásai Magyarországon. Comitatus 1999. január-február, pp. 61-66.
- ZONGOR G. (2000a): Területfejlesztési alapismeretek. Európai Füzetek 5. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 165 p.

ZONGOR G. (2000b): Térségfejlesztés és önkormányzatiság. Területi Statisztika. 3. (40) évf. 4. sz. pp. 311-318.

Térségfejlesztés és önkormányzatiság. (2000) Területi Statisztika, 3. (40) évf. 4. sz. pp. 311-318.

Területfejlesztés Magyarországon. A területfejlesztés feladatai a XXI. sz. első éveiben. VÁTI Kht, Budapest, 2002. 44 p.

A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek lehatárolása a 24/2001. (IV.20.) OGY –határozat alapján. FVM és KSH, 49 p.

A Területfejlesztés. Miniszterelnöki Hivatal Területfejlesztési Államtitkárság. Falu-város-régió, 2002/10. sz. pp. 3-14.

Tolna megye környezetvédelmi programja, ÖKO-ECO KFT, Szekszárd, 2000.

A régiók, a megyék és a kistérségek társadalmi, gazdasági és infrastrukturális térbeli kapcsolatrendszerének alakulása. (FVM) Comitatus, 2001. 5. sz. pp. 10-16.

Magyarország mezőgazdasági és vidékfejlesztési programja. Gödöllő

Az 1949. évi XX. Törvény: A Magyar Köztársaság Alkotmánya

Baranya megye kistérség-fejlesztési programok:

Baranyai Hegyhát Térségfejlesztési Programja, 1997, Mikrorégió Bt, Pécs

Komló térségének agrárfejlesztési koncepciója, 1994, Kertészeti Egyetem

Komló és Térsége területfejlesztési koncepciója, 1995, Komló Térségi Fejlesztési Tanács Ügynöksége

Komló és Térségének környezetvédelmi programja, 2000, KÖFARM Kft

Komló és Térsége fejlesztésének stratégiai programja, 1999, Rostás Gábor – Szolnok

Mecsek-hegyháti Önkormányzatok Társulásának turisztikai programja, 2000, Komló és Térsége Fejlesztési Kht

Orfűi tavak ökológiai állapotfelmérése, 1997, Technoplus Környezetvédelmi és Technológiai Fejlesztő Kft, Bp.

Orfűi kistérség környezetfejlesztési koncepcióterve és az orfűi tavak rövidtávú környezetfejlesztési terve, 1998, Technoplus Környezetvédelmi és Technológiai Fejlesztő kft, Bp.

Ormánság közlekedésfejlesztési koncepciója, 1995, Pécsi Közúti Igazgatóság, UVATERV Rt., Bp.

Pécs és Komló térségének idegenforgalmi fejlesztési koncepciója, 1994, Professzor Kft. Kutató Iroda Bp

Pécs-Komló térségének fejlesztési koncepciója, 1994. Tóth János, Ipari és Kereskedelmi Minisztérium, Országos Kisvállalkozás-fejlesztési Iroda,

Siklós vidék Területfejlesztési Koncepció és program, 1997-1998. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék

Siklósvidék közigazgatás - fejlesztési programja, 2000. Siklósvidék Területfejlesztési Önkormányzati Társulás

Szigetvár és Térség és Dél-Zselic Térségfejlesztési programja, 1997., VECTIGALIS Rt.

Táj szürkületben, 1995., Ormánság Alapítvány, Dr. Kovács Katalin, Zsembery László

Vadlerakó, 1999., Varga László (BIOKOM alvállalkozója)

Vízgazdálkodási Társulások felkészítése az EU víz keretirány elvének bevezetésére, 2002, FVM Víz-gazdálkodási Önálló Osztály

Zengőalja” Kistérségi Területfejlesztési Társulás területfejlesztési stratégiai koncepció, 1999. Cliens Kft. Pécs

Zengőalja kistérség térinformatikai programja, 2002, Parabolica Bt., Bp.

Zengőalja kistérség turisztikai programja, 2000, Német News News Bt, Pécsvárad

Valamennyi Baranya megyei SAPARD társulás agrár- és vidékfejlesztési programja. Helyzetfeltárás, Stratégiai, Operatív programja

Somogy megyei kistérségfejlesztési programok:

A Kapos-Koppány-Hegyhat Menti Térség Komplex Vidékfejlesztési Programja, Budapest, 2000 /Phare96 Dél-Dunántúli régió Kísérleti Programja

Andocs, Bonnya, Fiad, Karád, Kára, Kishárapáti, Szorosad, Törökkopány települések Környezetvédelmi Programja -2002.- Koppányvölgye Területfejlesztési Társulás

Bábormegyer, Lulla, Sérsekszőlős, Torvaj, Zala települések Környezetvédelmi Programja-2002.- Koppányvölgye Területfejlesztési Társulás

Balatonföldvár és társult települései területfejlesztési koncepciója-2001.

Balatonföldvár és társult települései területfejlesztési stratégiai koncepciója-2001.

Csurgó és Térsége Fejlesztési koncepciója -1998.-DHV Magyarország Kft

Csurgói „Festetics” Terv az Országos Nemzeti Fejlesztési „Széchenyi” Tervhez - kistérség gazdaságfejlesztési programkoncepció-2000.-Kistérségi társulás

Csurgó és Térsége Területfejlesztési Programja (stratégia, operatív program)-1999.-Angio Kft.

Dél-Nyugat Balatoni Kistérségi Területfejlesztési Társulás Turizmus Koncepció-1998.-Pannon Consulting Group - Keszthely

Dél-Nyugat Balatoni Kistérség Területfejlesztési Társulás Koncepciója és annak kiegészítése-1998.

Drávamenti Területfejlesztési Önkormányzati Társulás Fejlesztési programja-2002.-Kaposvári egyetem, ÁTK Ökonómiai és Szervezési Intézete,

Falusi bemutatóhelyek, mintaportákkal a zselici falvak fejlesztéséért, -2001.-„Zselica” Kistérségi és Területfejlesztési Szövetség Gazdaságfejlesztő Irodája

- Koppányvölgye Területfejlesztési Társulás Területfejlesztési Konceptiója-1997.-3 K Consens Iroda
(Budapest)
- Kaposvár kistérség Területfejlesztési Konceptió 2000. Székesfehérvári Regionális Vállalkozás-
fejlesztési Alapítvány
- Marcali és Térsége Területfejlesztési Konceptió-1999.-MTA RKK DTI
- Nagyatád és Térsége operatív fejlesztési programja-2000.-Hazai Térségfejlesztő Kft, Tököl
- Pogányvölgyi Kistérség Területfejlesztési Programja-2000.-MTA RKK DTI
- Siófok és térsége területfejlesztési koncepciója-1997.-MTA RKK DTI
- Tab és térsége gazdaság fejlesztését megalapozó projektek -1994.-3 K Konfliktus-megelőző és –
Kezelő Központ
- Útközben Kézikönyv Tab és térsége fejlesztéséhez II. kötet Programok-1994.-3 K Konfliktus-
megelőző és –Kezelő Központ
- „Zselica Patika” Térségi Turizmusfejlesztési Terv-1997.-„Zselica” Kistérségi és Területfejlesztési
Szövetség Gazdaságfejlesztő Irodája
- Zselica Kistáj Területfejlesztési Programja I-II. kötet-1998.-„Zselica” Kistérségi és Területfejlesztési
Szövetség Gazdaságfejlesztő Irodája
- Zselica Életesély Program -2000.-„Zselica” Kistérségi és Területfejlesztési Szövetség Gazdaságfej-
lesztő Irodája
- Valamennyi Somogy megyei SAPARD társulás agrár- és vidékfejlesztési programja. Helyzetfeltárás,
Stratégiai, Operatív programja

Tolna megyei kistérség-fejlesztési programok:

- Dombóvári kistérség területfejlesztési koncepciója-1998-Tolnai Hozam Kft.
- Dombóvár és térsége környezetvédelmi programja -1999.-KÖR-TECH KHT
- Dombóvári Kistérség Turizmusfejlesztési Konceptiója-1998.-Tolnai Hozam Kft.
- Dombóvári Kistérség Idegenforgalmi Fejlesztési Konceptiója-2001.-PannonRemark Rt.
- Dombóvári Kistérség Komplex Ökológiai Programja-1999.-Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Tol-
nai Hozam Kft.
- Gemenci erdő és térsége komplex turisztikai hasznosítási program, -2001-Hozam 2001 Kft. és
PannonRemark Kft.
- Gyors Reagálás Helyi Gazdaságfejlesztési Projekt-1998.-Tamási Városkörnyéki Önkormányzatok
Területfejlesztési Társulása
- Infoportál Program-2001.-Hozam 2001. Kft.

- Paks – Dunaföld-vári kistérség stratégiai és operatív területfejlesztési programja -2002.-Hozam 2001 Vidékfejlesztő és Gazdasági Szolgáltató Kft., Szekszárd
- Sárközümenti Települések Önkormányzati Társulása településeinek területfejlesztési és ökológiai fejlesztési programja-2000.-Tolnai Hozam Kft.
- Szekszárd – tolnai kistérség területfejlesztési koncepciója, 2000., Hozam 2001 Kft.
- Szekszárd Megyei Jogú Város és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztési Társulása által alapított Szekszárdi Kistérségi Önkormányzatok Területfejlesztő és Szolgáltató Közhasznú Társasága tanulmányterve-2002.-Farkas Gábor Szervezési és Vezetési Tanácsadó EC.
- Szekszárd - Duna-part közötti kerékpárút megvalósíthatósági tanulmányterv, -2001-Szekszárd Terv Tervező és Vállalkozó Kft
- Szekszárd-Tolnai Kistérség területén tervezett kerékpárút megvalósíthatósági terve (Természet- és környezetvédelmi fejezet)-2001-ÖKO-ECO Környezetvédelmi Tanácsadó Betéti Társaság
- Tamási kistérség turizmusfejlesztési programja -2001.-Hozam 2001. Kft.
- Térségfeltáró Tanulmány és Koncepció-1997.-Cliens Kft. Pécs
- Területhasználati és ökológiai tájfejlesztési program-2001.-Szent István Egyetem
- Völgységi kistérség területfejlesztési koncepciója-1998.-Tolnai Hozam Kft
- Völgységi kistérség környezetvédelmi programja, 2002. EnviroGeo Bt
- Zomba és Térsége Turizmusfejlesztési Programja-2002.-Hozam 2001 Kft.
- Valamennyi Tolna megyei SAPARD társulás agrár- és vidékfejlesztési programja. Helyzetfeltárás, Stratégiai, Operatív programja

